

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra Blízkého východu

Židovská studia

Disertační práce

Mgr. Anna Gabauerová

Československo a pováleční židovští uprchlíci z Polska

Czechoslovakia and postwar Jewish refugees from Poland

Vedoucí práce Mgr. Kateřina Čapková, Ph.D.

2025

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. července 2025

Mgr. Anna Gabauerová

Poděkování

Tímto bych ráda vyjádřila poděkování vedoucí své disertační práce, Mgr. Kateřině Čapkové, Ph.D., za její odborné vedení, cenné rady, čas a trpělivost, které mi věnovala po celou dobu zpracování této práce. Velkou ctí pro mě bylo také osobní setkání s profesorem Yehudou Bauerem během mého studia v rámci programu Erasmus na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě. Dála bych ráda poděkovala profesorce Dalii Ofer z Hebrejské univerzity za její inspirativní podněty.

Děkuji rovněž účastníkům mezinárodní zimní školy *Enhancing Publication Skills in the Field of Jewish Studies in East and East Central Europe*, konané v Inter-University Centre v Dubrovniku, a účastníkům 23. ročníku semináře českých a slovenských studií na Texaské univerzitě v Austinu za jejich cenné připomínky k mé práci.

Za jazykové korektury a čas věnovaný čtení textu velmi děkuji Magdě Melichové a Lucii Klímové. V neposlední řadě patří mé srdečné díky mému manželovi Jiřímu, rodině a přátelům za podporu po celou dobu studia.

Abstrakt

Stávající historiografie popisuje poválečnou migraci polských Židů především z perspektivy budoucího Státu Izrael a odděleně od dějin střední a východní Evropy. Ve své disertační práci dokazují, že tuto migraci a termín *Bricha* lze plně pochopit pouze tehdy, pokud je zasadíme do širšího kontextu mnoha dalších vzájemně provázaných (nucených) migrací v prvních poválečných letech ve střední a východní Evropě. Stejně tak lze právní a humanitární pomoc uprchlíkům správně posoudit pouze tehdy, pokud ji budeme vnímat v kontextu vznikajícího systému lidských práv, v němž hrála klíčovou roli Organizace spojených národů. Jen tak můžeme pochopit, v čem byla politika vůči polským židovským uprchlíkům specifická a v čem byla naopak vnímána jako další z mnoha uprchlických krizí. Při pohledu na místní aktéry navíc zjistíme, že polským židovským uprchlíkům se dostávalo pomoci nejen od židovských organizací, ale také od řady místních nežidovských charitativních nevládních organizací (zejména katolické Charity), které pomáhaly uprchlíkům bez ohledu na jejich náboženské vyznání či národnost. Termín *Bricha* by proto měl být používán pouze při analýze ideologicky zabarveného pojmu, a nikoli obecně pro statisíce židovských uprchlíků z Polska a dalších zemí střední a východní Evropy, kteří po druhé světové válce opustili své domovské země z různých důvodů, s různými úmysly a za pomoci různých institucí, státních úředníků či jednotlivců.

Klíčová slova

Bricha, nelegální migrace, polští Židé, repatriace, židovští uprchlíci, poválečné Československo, nucená migrace, humanitární pomoc, vysídlené osoby, střední a východní Evropa, nacionalismus, antisemitismus

Abstract

The existing historiography discusses the postwar migration of Polish Jews mainly from the perspective of the future State of Israel and apart from the history of Central and Eastern Europe. I argue in my project that we can fully understand this migration and the term *Brichah* only if we also analyse the context of many other entangled (forced) migrations in the first postwar years in Central and Eastern Europe. Similarly, only by placing the legal and humanitarian aid to the refugees within the framework of the emerging concept of the human rights system, in which the UN played a key role, can we understand in what ways the policies towards Polish Jewish refugees were unique and in what sense they were perceived as just another refugee problem that needed to be solved. Moreover, when looking at the local actors, we see that the Polish Jewish refugees received aid not only from Jewish organizations but also from many local non-Jewish charitable NGOs (especially the Catholic Charita), which supported refugees regardless of their religion or nationality. The term *Brichah* should therefore be used only when analysing an ideologically charged concept and not generally for the hundreds of thousands of Jewish refugees from Poland and other countries in East-Central Europe who left their home countries after World War II for various reasons, with various intentions, and with the help of various institutions, government officials, or individuals.

Keywords

Brichah, illegal migration, Polish Jews, repatriation, Jewish refugees, postwar Czechoslovakia, forced migration, humanitarian aid, displaced persons, Central and Eastern Europe, nationalism, anti-Semitism

Obsah

1. Úvod	8
Primární prameny	13
2. Návrat Židů do poválečného Polska.....	19
Židovští uprchlíci.....	19
Situace v poválečném Polsku	21
Repatriace Židů ze Sovětského svazu	23
Přeživší	30
Snaha o obnovu židovského života v Polsku.....	32
Příčiny odchodu.....	36
Průběh odchodu	39
Nelegální odchod z Polska	42
Pogrom v Kielcích.....	48
Emigrace na sklonku 40. let	53
3. Československo a migrace židovských uprchlíků.....	56
Židé z Podkarpatské Rusi	62
Židovští uprchlíci z Polska	64
Pomoc československé vlády židovským uprchlíkům	69
Táborová střediska pro židovské uprchlíky	72
Bratislava a Aš jako důležité tranzitní body	81
Polští židovští uprchlíci v československém pohraničí	85
Vznik Státu Izrael a československá vojenská pomoc	89
Proces s Rudolfem Slánským	92
4. Reinterpretace pojmu Bricha v kontextu poválečných dějin Polska a Československa ..	98
Lubavičtí chasidé.....	104
Migrace přes Československo pohledem zdola.....	107
Strategie a cesty úniku.....	109
Humanitární pomoc židovským uprchlíkům v Československu	116
5. Závěr.....	124
6. Seznam archivních pramenů a literatury	127
7. Seznam obrázků	139
8. Přílohy	140
Příloha č. 1	141
Příloha č. 2.....	142

Příloha č. 3	143
Příloha č. 4	144
Příloha č. 5	145
Příloha č. 6	148
Příloha č. 8	150

1. Úvod

Pojem *Bricha* (v hebrejštině – útěk) je obecně v literatuře chápán zejména jako ilegální sionistické hnutí, které organizovalo židovské přistěhovalce do britské mandátní Palestiny v období po druhé světové válce. Pod pojmem *Bricha* je, kromě již zmíněného hnutí, také chápán samotný exodus a některé jevy bezprostředně s ním související. Výzkum *Bricha* se řadí ke klíčovým tématům moderních židovských dějin. Jeho interpretaci výrazně ovlivnila publikace *Flight and Rescue: Brichah: The Organized Escape of Jewish Survivors of Eastern Europe, 1944–1948* od významného historika Yehudy Bauera¹, jehož výklad je dodnes považován za určující.

Bauer na hnutí *Bricha* nahlíží z perspektivy zakladatelského mýtu, podle něhož právě přeživší holokaustu, kteří se i po genocidě setkali v Evropě s antisemitismem, tvořili významnou část zakladatelské generace Státu Izrael, který jim poskytl jedinečné útočiště a nový domov. Autor čerpal především ze svědectví židovských emisarů z Palestiny, kteří se aktivně podíleli na organizaci transferů a s nimiž vedl rozhovory v Izraeli v 60. letech 20. století. Jeho pojetí se stalo prvním z mnoha ideologicky motivovaných výkladů, které používaly termín *Bricha* k ospravedlnění vzniku Státu Izrael.

V mnoha dalších odborných textech je poté *Bricha* líčena jako organizované hnutí, které dosáhlo chvályhodných výsledků díky efektivní přepravě Židů z táborů pro vysídlené osoby v poválečné Evropě do vytoužené Palestiny. Tento výklad zastávají Ephraim Dekel², David Engel³, Yohanan Cohen⁴, Jon a David Kimche⁵, William Leibner⁶, Arieh Josef Kochavi⁷, Józef Adelson⁸, Zeev W. Mankowitz⁹.

¹ Yehuda Bauer, *Flight, and Rescue: Brichach. The Organized Escape of Jewish survivors of Eastern Europe, 1944–1948* (New York: Random House, 1970).

² Ephraim Dekel, *B'riha: Flight to the Homeland* (New York: Herzl Press, 1972).

³ David Engel, *Ben shihur li-verihah: Nitsole ha-sho'ah be-Polin veva-ma'avak 'al hanhagatam, 1944–1946* (Tel Aviv: Am 'oved, 1996).

⁴ Yohanan Cohen, 'Ovrin kol ge'vul: 'Ha-Berihah' in *Polin, 1945–1946* (Tel Aviv: Zmora-Bitan, 1995).

⁵ Jon Kimche a David Kimche, *The Secret Roads: The "Illegal" Migration of a People, 1938–1948* (London: Secker & Warburg, 1954).

⁶ William Leibner, *Brichah or Brihah: Hebrew for Escape or Flight* (New York: JewishGen, an affiliate of the Museum of Jewish Heritage – A Living Memorial to the Holocaust, 2017).

⁷ Arieh Josef Kochavi, „Britain and the Jewish Exodus from Poland following the Second World War“ in *Polin* 7 (1992): str. 161–75.

⁸ Józef Adelson, „W Polsce zwanej ludową“ in Jerzy Tomaszewski, ed., *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, (Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993), str. 387–477.

⁹ Zeev W. Mankowitz, *Life Between Memory and Hope: The Survivors of the Holocaust in Occupied Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

V poslední době se ovšem objevují studie, které rozšiřují dosavadní chápání pojmu *Bricha* tím, že kriticky přehodnocují tradiční narativ, který hnutí vykresluje jako akci organizovanou především židovskými emisary. Sarah A. Cramsey¹⁰ v této souvislosti tvrdí, že *Brichu* nelze chápat jako soudržnou, centrálně koordinovanou operaci nebo hrdinský čin, jak je často prezentována. Její analýza vychází z oficiálních vládních záznamů, zpráv mezinárodních organizací, jako jsou UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) a JDC (American Jewish Joint Distribution Committee, zvaný též Joint), a dokumentů uložených ve státních archivech v České republice, Polsku a Izraeli. Z tohoto pohledu pojímá poválečnou židovskou emigraci jako proces organizovaný a řízený převážně „shora“ státními institucemi a mezinárodními orgány.

Ačkoliv ve svém výkladu v některých bodech interpretace s Cramsey souhlasím, moje analýza vychází naopak více z pohledu ze zdola. Opírám se o rozmanité archivní zdroje, včetně českých, polských, amerických a izraelských materiálů, a vedle oficiální dokumentace do analýzy začleňuji také různorodá osobní svědectví. Patří mezi ně záznamy židovských emisarů uchované v historickém archivu Hagany a archivu Moreshet v Izraeli, stejně jako svědectví polských, českých a slovenských aktérů a členů židovských komunit, která jsem našla v archivu Židovského muzea v Praze, online sbírce mluvené historie muzea Polin, archivu Yad Vashem či digitálním archivu Institutu Shoah Foundation.

Tato širší pramenná základna mi umožňuje zhodnotit často opomíjené aspekty poválečné židovské migrace, zejména významný přínos nevládních židovských a nežidovských aktérů, kteří působili nezávisle nejen na sionistickém hnutí, ale i na státních institucích a mezinárodních organizacích, na něž se Cramsey soustředí. Domnívám se, že tyto nevládní snahy, i když nebyly formálně koordinovány, měly zásadní význam pro fungování migračních tras a představovaly klíčový prvek širší dynamiky poválečných pohybů uprchlíků.

Tímto způsobem se moje práce snaží obohatit stávající historiografický diskurz o poválečné židovské migraci a zdůraznit potřebu důkladnějšího zkoumání těchto nevládních místních aktivit jako základního prvku migračního procesu, nikoli jako pouhého doplňku k činnosti státu, mezinárodních institucí nebo sionistického hnutí.

Dále jsem přesvědčena, že poválečnou židovskou migraci lze pochopit pouze tehdy, pokud analyzujeme také kontext národnostních proměn v poválečné střední a východní Evropě,

¹⁰ Sarah A. Cramsey, *Uprooting the Diaspora: Jewish Belonging and the “Ethnic Revolution” in Poland and Czechoslovakia, 1936–1946* (Bloomington: Indiana University Press, 2023).

keré doprovázely rozsáhlé nucené přesuny obyvatelstva.¹¹ Palestina byla ve sledované době okrajovou oblastí, zatímco centrum dění se nacházelo v Evropě. Vnímání poválečné migrace do Palestiny jakožto výsledku sionistické ideologie ztrácí opodstatnění, pokud si uvědomíme, že do Palestiny uprchla pouze část Židů, a ne vždy z ideologických důvodů. Přeživší, kteří byli odhodláni opustit Evropu, se snažili emigrovat také do Spojených států, Jižní Ameriky, Austrálie a dalších destinací, což odráželo jejich touhu po bezpečném a důstojném životě spíše než ideologické pohnutky. Mnoho lidí toužilo po setkání s přeživšími členy rodiny, včetně těch vzdálených, kterým se podařilo emigrovat před vypuknutím války. Při rozhodování o cíli cesty je proto často vedla snaha najít místo, kde by mohli znovu vybudovat své rodiny.¹²

Jak poukazuje Anna Holian, je důležité mít na paměti, že rozhodnutí přeživších ohledně jejich budoucnosti výrazně ovlivnila také politika USA vůči vysídleným osobám (displaced persons, DP). Současně s tím, jak americká politika postupně uznávala židovské uprchlíky jako samostatnou národnostní skupinu, posiloval i sionistický tábor.¹³ Zpočátku byli židovští uprchlíci rozdělováni podle své oficiální státní příslušnosti, což je stavělo před otázku, zda se mohou znovu integrovat do společnosti svých nežidovských spoluobčanů.¹⁴ Pro mnohé z nich však představovalo přijetí židovské identity zásadní zlom, okamžik, kdy si uvědomili, že se již nemohou trvale usadit v Evropě. Židovská identita se pro ně po zkušenosti nacistického pronásledování stala ústřední součástí jejich bytí. Nešlo již jen o přežití, ale o nalezení nového domova, kde by mohli tuto identitu přijmout a žít s ní v souladu.¹⁵

¹¹ Tento názor podporuje Gatrell, který zdůrazňuje, že rozsah a složitost poválečného vysídlení v Evropě byly hluboce ovlivněny širším historickým kontextem. Zdůrazňuje, jak probíhající geopolitické transformace, snahy o rehabilitaci uprchlíků a rozsáhlé přesuny obyvatelstva formovaly migrační trajektorie napříč kontinentem, včetně migrace židovských uprchlíků hledajících útočiště v Palestině. Viz Peter Gatrell, „Trajectories of Population Displacement in the Aftermaths of Two World Wars“ a Matthew Frank, „Reconstructing the Nation-State: Population Transfer in Central and Eastern Europe, 1944–8,“ oba v Jessica Reinisch a Elizabeth White (eds.), *The Disentanglement of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Postwar Europe, 1944–49* (London: Palgrave Macmillan, 2011), str. 3–26 a 27–47.

¹² Eliyana R. Adler a Kateřina Čapková, eds., *Jewish and Romani Families in the Holocaust and Its Aftermath* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2020), str. 9; Anna Sommer Schneider, *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady: Działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989* (Cracow: Księgarnia Akademicka, 2014), 147; Dariusz Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989* (Warsaw: Instytut pamięci narodowej, 2012), str. 50; Jan Lániček, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe* (New York: Bloomsbury Academic, 2017), str. 163.

¹³ Více k tématu viz Anna Holian, *Between National Socialism and Soviet Communism: Displaced Persons in Postwar Germany* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2011).

¹⁴ Více o postoji evropských společností k návratu židovských přeživších v poválečných letech viz David Bankier, ed., *The Jews Are Coming Back: The Return of the Jews to their Countries of Origin after WWII* (New York, Oxford, Jerusalem: Berghahn Books and Yad Vashem, 2005), str. 1–24; Anna Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland, and Slovakia, 1944–48* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

¹⁵ Holian, *Between National Socialism and Soviet Communism*, str. 155.

V roce 1946 navíc vznikla Mezinárodní organizace pro uprchlíky (International Refugee Organization, IRO) pod záštitou OSN, což znamenalo významný posun v mezinárodní reakci na krizi židovských uprchlíků v Evropě. Předchozí snahy, zejména ze strany Úřadu OSN pro pomoc a obnovu (UNRRA), se ukázaly jako nedostatečné, zejména s ohledem na problémy spojené s repatriací přibližně 250 000 židovských uprchlíků do zemí, v nichž žili před válkou, a kde i po ní čelili přetrvávajícímu napětí a traumatickým vzpomínkám. Světový židovský kongres (World Jewish Congress, WJC) sehrál klíčovou roli při hledání bezpečných destinací. Jeho zástupci například úspěšně vyjednali dohodu, na jejímž základě Norsko souhlasilo s přijetím 600 židovských uprchlíků z táborů pro vysídlené osoby v Německu a Polsku. Tento počet měl symbolicky nahradit 600 norských Židů, kteří byli během okupace deportováni a zavražděni nacisty.¹⁶ Neustálé úsilí WJC mělo zásadní vliv na formování politiky IRO a vedlo k zahrnutí konkrétních ustanovení týkajících se židovských uprchlíků do ústavy IRO přijaté v prosinci 1946. Tato ústava představovala zásadní pokrok, protože formálně uznala jedinečné utrpení židovských obětí nacistického pronásledování a zajistila jim ochranu před nuceným návratem do vlasti.¹⁷

Všechna tato jednání na úrovni zástupců OSN, mezivládních organizací a Světového židovského kongresu byla nepochybně důležitá pro vytvoření oficiálního právního rámce pro židovské uprchlíky a finanční pomoc pro jejich podporu ze strany IRO. Na případu poválečného Československa se však ukazuje, že reálné fungování pomoci na každodenní úrovni bylo výrazně složitější. Do péče o uprchlíky se zapojovala široká škála organizací a jednotlivců, často mimo rámec státních struktur, a konkrétní podoba podpory se odvíjela spíše od místních podmínek a praktických možností. Politika a ideologie pak mnohdy hrály jen okrajovou úlohu.

Tato disertační práce, zabývající se poválečným přesunem židovských uprchlíků z Polska přes území Československa, je po představení nejdůležitějších primárních pramenů rozdělena do tří kapitol. První kapitola se zaměřuje na poválečné dění v Polsku a na výzvy, s nimiž se museli přeživší Židé po návratu z koncentračních táborů nebo úkrytů vyrovnávat. Mnozí z nich zjistili, že přišli o vše, o svou nejbližší rodinu, přátele i o svůj domov. Navzdory těmto ztrátám však řada přeživších v sobě našla sílu a odhodlání znovu vybudovat svůj život a komunitu. První poválečné měsíce přitom přinášely určité naděje. Nově ustanovená polská vláda deklarovala vůli integrovat židovské obyvatelstvo jako národnostní menšinu

¹⁶ Zorach Warhaftig, *Uprooted Jewish Refugees and Displaced Persons After Liberation* (New York: Institute of Jewish Affairs, 1946), str. 188.

¹⁷ Cramsey, *Uprooting the Diaspora*, str. 198–202.

s odpovídajícími kulturními a politickými právy. V rámci repatriace polských obyvatel ze Sovětského svazu se pak do země vraceli židovští repatrianti, kteří se začali usazovat na nově získaných západních územích, zejména v oblasti Dolního Slezska, které se mělo stát novým poválečným židovským centrem. Tento opatrný optimismus však postupně narušoval sílící antisemitismus v polské společnosti, který vyvrcholil pogromem v Kielcích v červenci 1946. Atmosféra nedůvěry vedla mnoho židovských obyvatel k emigraci. Antisemitismus však nebyl jediným faktorem, který migraci ovlivňoval. Důležitou roli hrála také touha spojit se s dalšími členy rodiny v zahraničí, byť velmi vzdálenými, a snaha najít bezpečný domov. Tato poválečná židovská emigrace je často spojována s ilegalitou, avšak kapitola upozorňuje i na možnosti legálního opuštění země. Její závěrečná část se poté věnuje dopadu postupného upevňování moci komunistického režimu, který začal od roku 1948 výrazně omezovat autonomii židovských institucí.

Druhá kapitola se soustředí na poválečné Československo, které se díky své geografické poloze stalo klíčovým tranzitním prostorem pro židovské uprchlíky směřující z východní Evropy na Západ. Tato kapitola ukazuje, že se Československo v té době nacházelo v centru několika paralelních migračních proudů. Zatímco do země přicházeli židovští uprchlíci z Polska a dalších zemí, probíhalo současně vyhánění německy a maďarsky mluvícího obyvatelstva, mezi nimiž se nacházeli i Židé. Navzdory národnostnímu napětí a poválečnému chaosu poskytlo Československo židovským uprchlíkům z Polska dočasné útočiště. Kapitola se proto zabývá tím, jak místní státní instituce a jednotlivé složky veřejné správy k těmto uprchlíkům přistupovaly a jakým způsobem byla organizována jejich péče. Pozornost je věnována místním táborovým zařízením, kam vláda uprchlíky směřovala, a podmínkám panujícím v těchto táborech. Kapitola sleduje rovněž to, jak se v této souvislosti projevovala spolupráce nebo naopak napětí mezi různými státními úřady a mezinárodními a židovskými organizacemi. Důležitým okamžikem druhé kapitoly je kielecký pogrom, který vedl k výraznému nárůstu počtu židovských uprchlíků přecházejících přes polsko-československé hranice. Kapitola analyzuje, jaká mimořádná opatření československé úřady v reakci na tuto situaci přijaly a jakým způsobem celou situaci zvládaly. V neposlední řadě se věnuje období přelomu 40. a 50. let, kdy došlo k výrazné proměně zahraničněpolitické orientace Československa v důsledku zostřující se studené války a změny sovětského postoje vůči nově vzniklému Státu Izrael. Tento obrat vedl k silné antisionistické propagandě. Domněle přátelský postoj Československa vůči židovskému obyvatelstvu byl postupně nahrazen otevřenou nedůvěrou a represivními opatřeními, které vyústily v ideologicky motivované procesy.

Třetí kapitola poté předkládá argumenty pro reinterpetaci pojmu *Bricha* vycházející z podoby lokální pomoci židovským uprchlíkům, která často fungovala paralelně a nezávisle na oficiální pomoci státních orgánů a mezinárodních organizací jako UNRRA nebo JDC. Opírá se přitom o osobní svědectví místních aktérů, která přibližují dobové vnímání migrační situace. Z několika výpovědí kromě toho vyplývá, že zdaleka ne všichni, kdo se podíleli na strukturách označovaných jako *Bricha*, jednali z ideologického přesvědčení a víry v sionismus.

Primární prameny

Archivní materiály ze středoevropských archivů poskytují informace, které doplňují a rozšiřují již známá fakta o kontextu poválečného exodu židovských uprchlíků z Polska a několika dalších zemí a osvětlují tuto problematiku z nových úhlů pohledu. Můj výzkum je založen na obsahové analýze primárních dokumentů uložených v polských, českých, amerických a izraelských archivech.

Mezi primární prameny mého výzkumu se řadí zprávy vzniklé na základě činnosti Ústředního výboru polských Židů (Centralny Komitet Żydów w Polsce, CKŻP), uložené v Archivu Židovského historického institutu ve Varšavě a v Národním archivu ve Varšavě. Ústřední výbor polských Židů byl založen v listopadu 1944 jako zastřešující orgán židovských politických stran. S pomocí zahraničních židovských organizací poskytoval pomoc a péči přeživším holokaustu a židovským repatriantům ze Sovětského svazu a usiloval o obnovu náboženského a kulturního života v zemi. Zároveň spolupracoval s polskou vládou při procesu tzv. *polonizace* znovuzískaných území, zejména v Dolním Slezsku, které se mělo stát novým centrem židovského osídlení.

Dokumentace o jeho činnosti obsahuje jmenné seznamy zástupců a pracovníků výboru. Dále představuje základní cíle, které byly výborem stanoveny, patřily mezi ně např. realizace zaměstnávání židovského obyvatelstva v průmyslu a zemědělství, zajišťování zdravotní péče pro děti a nemocné, pomoc repatriantům ze Sovětského svazu, zakládání židovských škol, kulturních center a knihoven a v neposlední řadě vydávání jidiš periodik.

Další materiály dokumentují likvidaci domácích i zahraničních židovských organizací, včetně CKŻP, k níž došlo ke konci 40. let poté, co moc v Polsku uchopila komunistická strana.

V Archivu Židovského historického institutu ve Varšavě jsou dále uloženy materiály týkající se činnosti organizace HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society) v Polsku mezi lety 1945–1949. HIAS ve svých zprávách podává podrobné informace o legální emigraci z Polska a nabízí přehled zemí, které byly ochotny po válce židovské uprchlíky přijímat, a také zprávy

o tom, kolik uprchlíků jednotlivé státy měsíčně přijímaly a jaké náležitosti museli žadatelé splnit. Některé země byly kupříkladu ochotny poskytnout azyl pouze osobám, které již v zemi měly rodinné příslušníky. Ve zprávách je dále zaznamenána spolupráce s JDC, s CKŽP i s polskou vládou. Vyplývá z nich, že polská vláda činnost organizace HIAS podporovala a poskytovala jí materiální pomoc. Dokumenty popisují taktéž obtíže, se kterými se HIAS při vyřizování víz potýkal. Mnohé osoby přicházející s žádostí o vízum měly falešné dokumenty nebo neměly žádné, a bylo proto velmi obtížné je identifikovat. Kromě toho si pracovníci HIAS stěžovali na činnost sionistů zejména z řad politické strany Ichud, kteří organizovali nelegální tranzity. Obávali se ztráty kontroly nad emigrací, která by mohla ještě více ztížit vízové podmínky v některých zemích.

Významným zdrojem pro mou disertační práci se stala také dokumentace polské pobočky JDC z let 1945–1949. Soubor obsahuje korespondenci představitelů JDC v Paříži se zástupci JDC ve Varšavě týkající se poskytování finanční pomoci pro repatrianty či pro žadatele o emigraci z Polska. Ve složkách je, podobně jako v dokumentech HIAS, detailně popsán průběh celého procesu vydávání dokumentů a víz. Záznamy rovněž obsahují seznam zemí, do kterých se uprchlíci ubírali, a náležitosti, které musely být splněny. Z dokumentů je například patrné, že řada zemí často přijímala uprchlíky na základě profesní kvalifikace. Mnohé preferovaly řemeslníky či zemědělce a vyžadovaly tak zcela jiné dovednosti, než kterými se mohla většina žadatelů vykázat.

Složka dále obsahuje korespondenci JDC s Židovskou agenturou, jež měla na starosti přidělování imigračních certifikátů do Palestiny. Tyto materiály dokazují, že velký počet zájemců o opuštění Polska zcela převyšoval, jak počet vydaných certifikátů, tak kapacitní a organizační schopnosti JDC ale i dalších židovských pomocných organizací v Polsku. Dále složka obsahuje korespondenci pracovníků varšavské pobočky Jointu se zaměstnanci jeho pražské pobočky, týkající se možnosti transferu uprchlíků přes území Československa po pogromu v Kielcích, ke kterému došlo v červenci 1946. Neméně důležitá byla pak osobní korespondence emigrantů adresovaná řediteli Jointu ve Varšavě – Williamu Beinovi – v níž uprchlíci zmiňovali materiální pomoc, kterou jim československá vláda poskytla během jejich pobytu v Československu. Díky této pomoci mělo Československo mezi emigranty velmi pozitivní renomé.

V Národním archivu ve Varšavě je poté uložena sbírka, která zachycuje agendu Státního repatriačního úřadu ve Varšavě, jenž měl za úkol přijímat repatrianty, pomáhat jim s návratem do vlasti a vyhledávat lokality k dočasnému usídlení. Tyto prameny ukazují, jak rozsáhlý a složitý problém repatriace představovala, a o jak logisticky nesnadnou akci se jednalo.

Repatriační úřad zaznamenával trasy repatriačních transportů a počty vagonů přejíždějících přes Varšavu a sepisoval data jejich příjezdu a odjezdu. Vedl jmennou evidenci osob zdržujících se ve Varšavě, a především pak zaznamenával komplikace, které repatriační akci doprovázely.

Kromě varšavských archivů jsem navštívila rovněž Národní archiv v Lublinu. Spisy vzniklé po obnovení Židovské náboženské obce v Lublinu dokumentují, jakým způsobem se její členové snažili poskytovat pomoc přeživším z koncentračních táborů a repatriantům ze Sovětského svazu. Velmi přínosná byla dokumentace věnující se pomoci, již Polsko obdrželo v rámci pomocné akce UNRRA. Složka obsahuje korespondenci polského ministerstva sociální péče s představiteli organizace UNRRA týkající se zásilek určených pro Polsko. Dle záznamů se pomocné akce neobešly bez závažných problémů. Vzhledem ke zvýšené míře kriminality a násilí, které byly zapříčiněny válkou, docházelo například k častému přepadávání vagonů. Korespondence se dále věnuje otázkám zajišťování přístřeší pro repatrianty přicházející do Lublinu.

Pokud jde o české archivy, shromáždila jsem dokumenty uložené v Národním archivu v Praze a Archivu bezpečnostních složek v Praze, které odhalují, jakým způsobem se Československo potýkalo s migrací židovských uprchlíků. Postoj jednotlivých úřadů a formy pomoci, kterou uprchlíci v prvních poválečných letech obdrželi, zaznamenalo československé ministerstvo sociální péče ve zprávě nesoucí název Nezdařená repatriace, jak byla tato pomocná akce tehdy nazývána. Archiv bezpečnostních složek dále uchovává záznamy, které dokumentují strategie židovských uprchlíků při překračování československo-polských hranic, ale i proměnlivý přístup československé pohraniční strážě v různých měsících poválečného období.

V neposlední řadě jsem oslovila Archiv Židovského muzea v Praze, díky němuž jsem získala přístup k rozhovorům s pamětníky. Vzpomínky členů místních židovských obcí mi pomohly zodpovědět otázku, nakolik se místní židovské komunity podílely na pomoci uprchlíkům.

Co se týče izraelských archivů, rozsáhlé fondy Archivu Jointu a Ústředního sionistického archivu v Jeruzalémě obsahují dokumenty, jež sehrávají důležitou roli při pochopení mechanismu a struktury pomoci poskytované židovskými humanitárními organizacemi. Další relevantní prameny jsou uloženy v historickém archivu Hagany, Moreshet archivu a v archivu Yad Vashem.

Historický archiv Hagany shromažďuje rozsáhlou sbírku dokumentů vzniklých na základě činnosti Národního velení a Generálního štábu organizace Hagana a záznamy dalších jejích oddělení, jakými byla Zpravodajská služba Šaj či Mosad le-alija Bet. Důležitý zdroj informací pro můj disertační projekt představuje dochovaná kolekce Efraima Dekela.

Především jsem se zaměřila na část dokumentace spjaté s poválečným dním v Polsku a Československu. Mezi těmito materiály jsem našla reporty židovských emisarů z Palestiny z let 1946 a 1947, kteří přijeli do Evropy na podzim roku 1945 z rozkazu Šaula Avigura, velitele Mosadu le-alija Bet, aby se zapojili do operace *Bricha*. Do Československa byli zasláni např. Aaron Ofri a Elchanan Gafni (oba narozeni v Československu). V Polsku působili Isar Ben Cvi, Zvi Melnitzer „Alexander“, Yohanan Cohen, Yitzhak Palgi, Shayke Weiner, Israel „Julek“ Barzilai či Binyamin Majerczak (všichni narozeni v Polsku, do Palestiny emigrovali ve 30. letech).

Dalšími prameny jsou dokumenty, které se zaměřují na období následující po tragickém pogromu v polském městě Kielce v létě 1946. Složka v souvislosti s tím obsahuje informace o podmínkách panujících na tranzitních přechodech na československých a polských hranicích, seznamy uprchlíků, dokumenty o finanční a materiální pomoci poskytnuté ze strany JDC a UNRRA či korespondenci s americkými a britskými úřady. Neméně důležitá je korespondence představitelů židovských pomocných organizací s československou vládou zabývající se možnostmi dočasného ubytování židovských uprchlíků v Československu (zmíněná jsou střediska jak v Náchodě, tak Hloubětíně či Dáblících). Podrobně zdokumentována je také například role Československa při organizování převozu židovských dětí z Polska do Francie. V neposlední řadě pak kolekce přináší četné číselné grafy a tabulky vztahující se k židovské poválečné emigraci z východní Evropy nejen do Palestiny, ale také na Západ.

Kromě zmíněné Dekelovy sbírky jsou v archivu uloženy záznamy rozhovorů s židovskými emisary. Značná část rozhovorů byla pořizena Yehudou Bauerem na sklonku 50. let či v průběhu 60. let, a to v několika verzích. Prostudovala jsem rozhovory především emisarů působících v Československu a Polsku. Jejich výpovědi se většinou netýkaly pouze situace ve zmíněných zemích, ale také v dalších částech východní Evropy.

Velkou sbírku osobních svědectví, majících hodnotu pro můj výzkum, shromažďuje Moreshet archiv. Jeho kolekce zahrnuje materiály o záchranných akcích pro židovské uprchlíky z válečné a poválečné doby. Archiv nabízí přístup k rozhovorům s židovskými partyzány Elizerem Lidowskim a Abou Kovnerem, kteří jsou v odborné literatuře často uváděni jako zakladatelé hnutí *Bricha*. Ve svých vzpomínkách popisují útěk ze Sovětského svazu, příchod do Polska a spolupráci s místními židovskými partyzány, mezi nimiž byl i Yitzhak Zuckerman. Také jeho svědectví je v archivu zachováno.

Archiv Yad Vashem uchovává rozsáhlou dokumentaci o osudu židovských obětí holokaustu. Sbírkou zahrnuje velké množství svědectví a fotografií. Řada materiálů však není

zaměřena pouze na válečné období, ale obsahuje také informace o životě přeživších po válce. Pro mou disertační práci byly stěžejní výpovědi Židů z Polska.

Podstatnou část archivních materiálů, důležitých pro můj výzkum, tvoří kolekce profesora Yehudy Bauera. Soubor se skládá z Bauerových rukopisných poznámek, dále obsahuje korespondenci a reporty Ústředního výboru pro osvobozené Židy v amerických okupačních zónách (The Central Committee of the Liberated Jews) a dokumentaci JDC. Zmíněné prameny se věnují převážně situaci Židů v poválečné Evropě a podmínkám ve sběrných táborech.

V Ústředním sionistickém archivu v Jeruzalémě je taktéž uložena řada archivních materiálů o válečném a bezprostředně poválečném období a o záchranných akcích různých sionistických a židovských organizací. Důležitý soubor dokumentů pro mou disertační práci představuje sbírka Světového Židovského kongresu v Ženevě (The office of the World Jewish Congress in Geneva). Sbírkou je velmi rozsáhlá a obsahuje dokumenty, které vznikly v letech 1940 až 1955. Její jádro tvoří korespondence představitelů WJC v Ženevě (např. Gerhart Riegner, Adolf Silberschein) se zástupci židovských pomocných organizací v zemích, jakými byly např. USA, Velká Británie a Francie, dále pak Argentina, Rakousko, Belgie, Brazílie, Kanada, Chile, Československo, Německo, Maďarsko, Itálie, Portugalsko, Rumunsko, Švédsko, Uruguay, Jugoslávie a také Palestina, Egypt či Alžírsko.

Korespondence ženevského WJC se státy východní Evropy odhaluje obtíže provázející mnohé přeživší během jejich návratu do vlasti a začleňování do běžného života majoritní společnosti. Ekonomická situace v poválečné Evropě byla velmi špatná a většinová společnost byla naladěna silně nacionalisticky a v některých případech i antisemitsky. V Polsku, Maďarsku či na Slovensku vyústily protižidovské nálady dokonce v pogromy, které se staly signálem k emigraci. Pro židovské uprchlíky se dočasným útočištěm staly sběrné tábory v amerických okupačních zónách v Německu a Rakousku. Podmínky, jaké zde panovaly, velmi podrobně popisuje korespondence ženevského WJC se zeměmi západní Evropy.

Důležitou část sbírky představuje korespondence pracovníků WJC v Ženevě s Mezinárodním výborem Červeného kříže či JDC. Podstatné byly rovněž záznamy o spolupráci s UNRRA či IRO.

Pro mé zaměření se stala stěžejní také sbírka Světového Židovského kongresu v Londýně (The office of the World Jewish Congress in London). Sbírkou obsahuje 12 861 souborů, jež pochází z let 1940 až 1970. Během svého výzkumu jsem se nejprve zaměřila na dokumenty, které se týkaly poválečného vývoje v zemích východní Evropy, a to zejména v Československu, Polsku, Maďarsku či Rumunsku. Jednalo se především o reporty

a korespondenci zástupců WJC v Londýně s představiteli místních židovských výborů a komunit, ale rovněž s vládními autoritami. Mezi ústřední témata, jakými se židovští představitelé zabývali, patřily kupříkladu hledání rodinných příslušníků, obnova místních židovských komunit, restituce židovského majetku, antisemitismus a diskriminace, otázky legální a nelegální migrace, možnosti získání víz nebo uprchlická krize.

Dokumenty věnující se Československu zaznamenávají především byrokratické překážky, s nimiž se navrátilí Židé museli potýkat. Závažným problémem se stala otázka znovuzískání státního občanství. Materiály dále obsahují informace o situaci Židů na Slovensku, kde na několika místech došlo k pogromům. Popisují také situaci Židů z Podkarpatské Rusi, která byla po válce připojena k Sovětskému svazu. Židé, obávající se sovětské nadvlády, odcházeli do Československa a usazovali se v pohraničních oblastech, které nabízely příznivé podmínky pro návrat přeživších do normálního života. Ocitli se však ve svízelné situaci. Tak jako všem obyvatelům Podkarpatské Rusi, bylo i Židům odebráno československé občanství. Československá vláda sice umožnila židovským občanům zažádat si o jeho znovuzískání, ale proces byl velmi složitý a zdlouhavý. Po celou dobu byli žadatelé ohroženi deportací do Sovětského svazu.

Dokumentace vztahující se k Polsku je velmi objemná. Dominují zde témata restitucí, hledání rodinných příslušníků, antisemitismu v rámci polské společnosti (především pogromu v Kielcích), ale rovněž repatriace a emigrace (korespondence s pracovníky JDC, UNRRA či IRO týkající se materiální a finanční pomoci pro polské uprchlíky) a taktéž situace ve sběrných táborech v amerických okupačních zónách (počty uprchlíků, životní podmínky, možnosti vzdělávání či pracovního uplatnění).

V neposlední řadě mi vedoucí mé disertační práce Kateřina Čapková zpřístupnila dokumentaci předsedy Ústředního svazu židovských obcí na Slovensku Vojtěcha Wintersteina, která je uložena v archivu Haifské univerzity. Záznamy z jednání zástupců židovských obcí na Slovensku dokládají zapojení místních židovských obcí do aktivit souvisejících s podporou uprchlíků. Rovněž mi umožnila nahlédnout do materiálů z Tel Avivské univerzity, z archivu Institutu pro studium diaspor, které posloužily jako podklad pro práci historika Efraima Dekala.

2. Návrat Židů do poválečného Polska

„Dzisiaj Warszawa nie należy już do mnie, moje wczoraj zostało zgładzone, a moje jutro? Lepiej nie myśleć o tym – tutaj. Warszawo, Warszawo – jesteś już dla mnie martwa!“

Jonas Turkow

Židovští uprchlíci

V obecném chápání je uprchlík definován jako člověk, který byl nucen utéct za hranice své vlasti, obvykle z důvodu války, chudoby nebo politické situace. Problematika uprchlictví nabyla na významu zejména ve 20. století v důsledku dvou světových válek a vzestupu totalitních režimů, přičemž v poválečné Evropě sehrálo důležitou roli také šíření nacionalismu a vznik národních států, které si mnohem více chránily své hranice, což nejvíce pocíťovali právě uprchlíci. Postavení židovských uprchlíků bylo navíc zvláštní tím, že je nacistická propaganda vyčlenila z národů a států, v nichž dosud žili, a společnost po druhé světové válce tento diskurz do velké míry udržovala.

Hannah Arendtová (1903–1975), filozofka a publicistka s německo-židovskými kořeny, ve stati „We refugees“, kterou publikovala v roce 1943 v americko-židovském magazínu *Menorah Journal*¹⁸, uvádí, že „dříve byl uprchlíkem člověk, který byl donucen hledat útočiště proto, že se něčeho dopustil nebo zastával určitý politický názor. To se však nyní změnilo, protože u většiny z těch, kdo uprchli, se vůbec nedalo hovořit o tom, že by zastávali radikální názory. Byli jsme donuceni stát se uprchlíky ne kvůli něčemu, co jsme udělali nebo řekli, ale proto, že nás nacisté všechny odsoudili jako příslušníky židovské rasy. S námi se význam pojmu uprchlík změnil.“¹⁹

Ačkoli lze souhlasit se závěrem Hanny Arendtové, že situace židovských uprchlíků byla specifická, její argument plně nevystihuje složitost problematiky. Historie nabízí mnoho příkladů, kdy byly skupiny obyvatel pronásledovány čistě na základě svého náboženství či rasy s příchodem nové politické síly. Německá vláda zdánlivě jednoduchým činem – vydáním souboru zákonů – učinila z Židů občany druhé kategorie. Z rozhodnutí státního aparátu přišli

¹⁸ Richard J. Bernstein, *Proč dnes číst Hannah Arendtovou?* (Praha: Herrmann & synové, 2022), str. 17.

¹⁹ Hannah Arendt, *The Jewish Writings*, ed. J. Kohn – R. H. Feldman (New York: Schocken Books, 2007), str. 264.

Židé postupně o právo na vlastnictví, právo požívat občanských práv a svobody, a v konečném důsledku také o právo na život. Nacistické Německo s nimi přestalo zacházet jako s lidmi, upřelo jim po generace pěstované svazky s evropskými národy, kulturou a historií.

Konec války však přinesl další bezprecedentní fenomén. Pojem uprchlík v sobě totiž nese implikovaný význam dočasnosti, tedy víry v návrat do předchozího stavu. Pro židovské uprchlíky to však často nebylo možné. Šíření nacionalistického smýšlení v poválečné Evropě nenahrávalo přijetí vyčleněné skupiny židovských uprchlíků. Jako národ bez vlastního státu zůstali bez jasné mezinárodní ochrany. Práva, o která Židé v důsledku války přišli po odchodu ze zemí, v nichž byli pronásledováni, totiž po válce automaticky znovu nezískali. Kromě toho nebyl ani jasný samotný status uprchlíka. Teprve 28. července 1951 byla na zvláštní konferenci Organizace spojených národů v Ženevě přijata Úmluva o právním postavení uprchlíků, která stanovila normy pro určení toho, kdo a za jakých podmínek může být považován za uprchlíka a jak by o něj mělo být postaráno.²⁰ Bezprostředně po skončení války tak nevyjasněný přístup evropských vlád prohluboval pocity vykořenění židovských uprchlíků, a to nejen ve vztahu k současnosti a výhledu do budoucnosti jako u ostatních uprchlíků, ale i do hluboké minulosti.

Herec Jonas Turkow, který se aktivně účastnil povstání ve varšavském ghettu a po skončení bojů krátce působil v Ústředním výboru polských Židů, byl mezi prvními, kdo na podzim 1945 opustili Polsko hluboce poznamenané válkou. Jeho slova výstižně vyjadřují pocit ztráty, jenž sužoval mnoho přeživších Židů, pro které ani konec války neznamenal návrat k normálnímu životu: „Dnes už mi Varšava nepatří, moje včerejšky byly vyhlazeny a moje zítřky? Raději na ně tady nemyslet. Varšavo, Varšavo – jsi pro mě už mrtvá“.²¹

Mnozí židovští uprchlíci se ocitli v situaci, kdy přišli o všechno, co hodnotově definovalo jejich bytí – o domov, rodinu, přátele. Ti, kdo se rozhodli opustit svou vlast, na hledání nebyli sami; často jim pomáhali převaděči, humanitární pracovníci a další osoby. Vytvářeli sítě lidí motivovaných různými pohnutkami, od ideologických po humanitární, aby organizovali přechody hranic a umožnili uprchlíkům útěk na bezpečná místa.

V historiografii jsou přeživší opouštějící poválečné Polsko často charakterizováni jako repatrianti ze Sovětského svazu, kteří motivováni sionistickou ideologií usilovali o přesídlení

²⁰ Úmluva o právním postavení uprchlíků z roku 1951 a Protokol týkající se právního postavení uprchlíků z roku 1967. [online]. Praha: Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR). Dostupné z: https://www.unhcr.org/cz/wp-content/uploads/sites/20/2016/12/Umluva_1951_a_Protokol_1967.pdf

²¹ Jonas Turkow, *Noch der bajrajung*, (Buenos Aires, 1959), str. 302, in: Natan Cohen, „Przyczyny emigracji pisarzy Jidysz z Polski (1945–1948), in: *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta, (Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008), str. 234. Není-li uvedeno jinak, jsou veškeré překlady z cizojazyčných textů a archivních materiálů v této práci mé vlastní.

do Palestiny²². Šlo však o velmi různorodou skupinu osob s odlišnými válečnými i poválečnými zkušenostmi, které zásadně formovaly jejich názory, postoje a představy o budoucnosti. Pro hlubší pochopení situace polských Židů a poválečné židovské migrace je proto nutné překročit tradiční narativ o nevyhnutelném exodu do Palestiny a zaměřit se spíše na analýzu této heterogenity. V tomto ohledu je zásadní zohlednit svědectví přeživších židovských uprchlíků, ale také perspektivy těch, kteří s nimi přišli do styku, a to jak v každodenním životě, tak na úrovni místních správních orgánů.

Situace v poválečném Polsku

V předválečném Polsku žilo téměř tři a půl milionu Židů. Válku a šoa přežil jen zlomek z nich. Odhaduje se, že v roce 1946, kdy židovská populace dosáhla nejvyššího poválečného počtu, žilo v Polsku 250 000 lidí.²³ Z tohoto počtu bylo přibližně 50 000 osvobozeno z německých koncentračních táborů. Dalším 30 až 60 tisícům se podařilo uniknout hrůzám holokaustu díky falešným dokladům nebo pomoci polských sousedů a přátel.²⁴ Do této skupiny patřilo také mnoho židovských dětí, které našly útočiště v kláštrech, sirotčincích nebo pod ochranou polských pěstounů. Někteří z těch, kteří přežili, byli také aktivní v odbojové činnosti a v partyzánských skupinách bojujících proti nacistické okupaci. Většinu z přeživších však tvořili repatrianti, kteří se na konci 30. let ocitli na území Sovětského svazu.²⁵

V roce 1939 bylo Polsko rozděleno mezi Třetí říši a Sovětský svaz na základě sovětsko-německé smlouvy o přátelství, která navazovala na předchozí smlouvu Molotov-Ribbentrop. Tento plán se začal realizovat 1. září 1939. Během druhé světové války bylo několik tisíc obyvatel Polska deportováno z části země pod sovětskou kontrolou na práci do gulagů na Sibiři, v Kazachstánu a dalších částech Sovětského svazu. Celkový počet těchto nucených deportací z okupovaného Polska dosáhl počtu téměř 800 000 osob. Židovské obyvatelstvo tvořilo přibližně 20 až 30 procent z nich. V této souvislosti je důležité poznamenat, že zatímco mnoho

²² Bauer, *Flight, and Rescue*; Dekel, *B'riha: Flight to the Homeland*; David Engel, *Ben shih'rur li-verihah: Nitsole ha-sho'ah be-Polin vaha-ma'avak 'al hanhagatam, 1944–1946* (Tel Aviv: Am 'oved, 1996); Cohen, "'Ovrin kol gevul: 'Ha-Berihah'; Leibner, *Brichah or Brihah: Hebrew for Escape or Flight*.

²³ Adelson, „W Polsce zwanej ludową“, str. 388.

²⁴ AŽIH, Sign. 351, Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom. HIAS, 1945–1949: Akta organizacyjne, Sprawozdania za rok 1946, str. 1.

²⁵ Adelson, „W Polsce zwanej ludową“, str. 388–400; Grzegorz Berendt, „Straty osobowe polskich Żydów w okresie II wojny światowej,” in: *Polska 1939–1945: straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, eds. Wojciech Materski a Tomasz Szarota (Warsaw: IPN, 2009); Albert Stankowski a Piotr Weiser, „Demograficzne skutki Holokaustu,” in: *Następstwa zagłady Żydów: Polska 1944–2010*, eds. Feliks Tych a Monika Adamczyk-Garbowska (Lublin: ŻIH, 2011); Dariusz Stola, „Jewish emigration from communist Poland: the decline of Polish Jewry in the aftermath of the Holocaust”, in: *East European Jewish Affairs*, vol. 47, nos 2–3, 2017.

lidí bylo do Sovětského svazu odvezeno proti své vůli, někteří emigranti tam naopak hledali útočiště před hrozbou nacismu.²⁶ Na konci druhé světové války žilo v Sovětském svazu okolo 200 000 polských Židů.²⁷

Návrat Židů do Polska, ale také posun hranic, byl součástí širší poválečné úpravy, která zahrnovala změny hranic a přesuny obyvatelstva v celé střední a východní Evropě. Po zničení struktur polského podzemního státu a Zemské armády během Varšavského povstání (1. srpna-2. října 1944) začali v Polsku postupně získávat moc komunisté. Jakmile prosovětské orgány převzaly kontrolu nad osvobozenými polskými územími, Stalin upevnil své postavení vytvořením prosovětské polské vlády známé jako Polský výbor národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN), která sídlila nejprve v Chełmu a poté v Lublinu. Do čela této nové vlády, která měla být protiváhou polské exilové vlády v Londýně, byl postaven Edward Osóbka-Morawski.²⁸

Již v červenci 1944 podepsali představitelé Polského výboru národního osvobození (PKWN) tajnou dohodu se Sovětským svazem, v níž Polsko souhlasilo s postoupením svého předválečného východního území Sovětskému svazu. Tato území zahrnovala západní Ukrajinu, západní Bělorusko, Volyň a Vilno. Výměnou za to Polsko získalo část území na západě, konkrétně části Východního Pruska, Německého Slezska, Východního Braniborska a Pomořanska. Nové hranice byly potvrzeny na Jaltské konferenci v únoru 1945. Během této konference se britský premiér Winston Churchill, americký prezident Franklin Roosevelt a sovětský vůdce Josif Stalin dohodli, že východní hranice Polska povede po takzvané Curzonově linii²⁹ a západní hranice po řece Odře.³⁰

²⁶ Piotr Żaroń, *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej* (Warszawa, 1990), str. 126; cit. dle Anna Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století* (Diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2019), str. 16.

²⁷ Teresa Prekerowa, „Wojna i okupacja“, in: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 roku* (Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993), str. 302.

²⁸ Podrobněji k tématu viz Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995); Tomasz Jurek – Jiří Friedl – Miloš Řezník – Martin Wihoda, *Dějiny Polska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017), str. 481–503; cit. dle Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 11.

²⁹ K otázce Curzonovy linie podrobněji Ray M. Douglas, *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans after the Second World War* (New Haven and London: Yale University Press, 2012); Kamil Kijek, „Aliens in the Lands of the Piasts: The Polonization of Lower Silesia and Its Jewish Community 1945-50“ in: *Jews and Germans in Eastern Europe: Shared and Comparative Histories*, ed. Tobias Grill, (Berlin: Walter de Gruyter, 2018); Detlef Brandes, *Cesta k vyhnání 1938-1945, Plány a rozhodnutí o „transferu Němců z Československa a z Polska* (Praha: Prostor, 2002), str. 155-211; Krystyna Kersten, “Forced Migration and the Transformation of Polish Society,” in: Philipp Ther a Ana Siljak, eds., *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001), str. 75–84; Jurek – Friedl – Řezník – Wihoda, *Dějiny Polska*, str. 480; 507–509.

³⁰ Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 11.

Konečné rozhodnutí o západní hranici Polska padlo na Postupimské konferenci v létě 1945. Americké delegaci předsedal zvolený prezident Harry Truman. Německo bylo rozděleno do čtyř okupačních zón: Americká, britská, francouzská a sovětská. Polsku bylo přiděleno předválečné území kontrolované Německem východně od řek Odry a Nisy. Zároveň bylo na této konferenci rozhodnuto o vysídlení německého obyvatelstva z těchto území. Vysídlení Němců probíhalo nejintenzivněji v letech 1945–1946. V letech 1945 až 1952 byly na západ od Odry transportovány celkem asi tři miliony lidí.³¹

Na jejich místo měli být přesídleni Poláci z východních oblastí anektovaných Sovětským svazem. Ukrajinci, Bělorusové a Litevci měli naopak odejít do Sovětského svazu. Toto rozhodnutí znamenalo, že z osvobozeného Polska měla zmizet většina předválečných menšin a země se měla stát národnostně homogenním státem. To se však netýkalo židovského obyvatelstva.³²

Na rozdíl od Československa, kde vláda odmítala uznat židovskou komunitu jako národnostní menšinu, se Židé v poválečném Polsku stali jedinou státem oficiálně uznanou menšinou. Tento krok polských vládních orgánů vůči židovské komunitě však nebyl primárně výrazem solidarity s oběťmi války. Ve skutečnosti se jednalo o součást politické strategie Polska, které se snažilo vytvořit si na Západě demokratický obraz.³³ Kromě toho měli Židé pomoci osídlit bývalá německá území, která se začala nazývat „znovuzískaná polská území“ (*Ziemie Odzyskane*).³⁴

Repatriace Židů ze Sovětského svazu

Repatriace Židů ze Sovětského svazu do Polska probíhala ve dvou etapách. První etapa začala již v roce 1944, kdy se první navrátilci začali vracet díky službě v polské armádě. Byli

³¹ Douglas, *Orderly and Humane: The Expulsions of the Germans after the Second World War*, str. 75–82; Brandes, *Cesta k vyhnání*, str. 373; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 11–12.

³² Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, str. 92; Jurek – Friedl – Reznik – Wihoda, *Dějiny Polska*, str. 507–509.

³³ Kateřina Čapková, „Dilemmas of Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland“, in: Françoise S. Ouzan and Manfred Gerstenfeld (eds), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967* (Leiden and Boston: Brill 2014), str. 63–75; cit. dle Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 11–12.

³⁴ Více k tématu židovské osídlení Dolního Slezska: Kijek, „Aliens in the Lands of the Piasts: The Polonization of Lower Silesia and Its Jewish Community 1945–50“; Bożena Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000).

mezi nimi hlavně důstojníci armády Zygmunta Berlinga, jejichž počet se odhaduje na 13 000 až 20 000 osob. Do konce roku 1945 se jich vrátilo dalších více než 20 tisíc.³⁵

Druhá etapa se odehrála na základě dohody uzavřené 6. července 1945 mezi Sovětským svazem a PKWN. Osoby polské a židovské národnosti, které měly polské občanství před 17. zářím 1939 a žily na odstoupeném území, se mohly vrátit do Polska. K přesídlení v rámci této fáze však došlo až v únoru 1946, neboť přednost měla repatriace sovětských občanů.³⁶

V lednu 1946, tedy ještě před zahájením oficiální repatriace, čítala židovská komunita v Polsku 93 tisíc oficiálně registrovaných členů. Odhady židovské populace po šoa vycházejí z dat shromážděných židovskými výbory, které vznikly v Polsku ihned po skončení německé okupace. Registrace u výborů byla pro přeživší klíčová, neboť jim umožňovala najít své blízké, přátele a získat nezbytnou materiální pomoc od výborů a pomocných židovských organizací. Našli se však i tací, kteří se raději vyhnuli registraci a zůstali v utajení, jelikož se chtěli zbavit své předválečné identity. Historik Dariusz Stola uvádí, že tento krok učinilo nejméně 10 % obyvatelstva oprávněného k registraci.³⁷

Během plánované repatriace, která probíhala od února do července 1946, překročilo polské hranice přibližně 120 000 židovských repatriantů ve více než 200 transpotech. V červenci 1946 bylo následně repatriováno ze Sovětského svazu dalších přibližně 10 000 Židů. Židovská komunita v zemi se tak více než zdvojnásobila.³⁸

Návrat polského a židovského obyvatelstva ze sovětských území doprovázela pečlivě naplánovaná propagandistická kampaň, která měla upevnit sovětský vliv ve střední a východní Evropě a posílit obraz Sovětského svazu jako osvoboditele. Klíčovou roli v této kampani sehrál Svaz polských vlastenců (*Związek Patriotów Polskich w ZSRR*, zkráceně ZPP), založený v roce 1943 jako organizace sdružující polské politiky a aktivisty, kteří byli ochotni a připraveni spolupracovat s Kremlem. Předsedkyní Hlavní rady byla Wanda Wasilewska a členy Stanisław Skrzyszewski, Stefan Jędrychowski, Włodzimierz Sokorski a Zygmunt Berling. Tito lidé se následně stali členy nové vlády poválečného Polska.³⁹

³⁵ Shimon Redlich, *Life in Transit: Jews in Postwar Lodz, 1945–1950* (Boston: Academic Studies Press, 2010), str. 119.

³⁶ Stola, „Jewish emigration from communist Poland: the decline of Polish Jewry in the aftermath of the Holocaust“, str. 171.

³⁷ Ibid.

³⁸ Adelson, *W Polsce zwanej ludowq*, str. 391.

³⁹ Wojciech Marciniak, „Repatriation of Polish Catholics and Jews from Distant Parts of the Soviet Union“ in: *Polish Jews in the Soviet Union (1939–1959): History and Memory of Deportation, Exile, and Survival*, ed. Katharina Friedla a Markus Nesselrodt (Boston: Academic Studies Press, 2021), str. 111.

Zpočátku nevyvíjel ZPP mezi polskými a židovskými občany významnou aktivitu. Od jara 1944, po katyňském masakru a přerušení diplomatických vztahů mezi polskou exilovou vládou a Sovětským svazem, však ZPP začal intenzivně působit na poli propagandy. Organizace převzala řadu funkcí bývalého polského velvyslanectví, organizovala distribuci potravin a zboží pro polské a židovské repatrianty, a zakládala školy a školky, kde se posilovala náklonnost dětí k Sovětskému svazu.⁴⁰

Ruth Baum, narozená v roce 1922 ve Varšavě, která po vypuknutí války uprchla s rodinou do Sovětského svazu a do roku 1946 žila ve Vorošilovgradu, se ve svých vzpomínkách zabývá vlivem komunistické propagandy v Sovětském svazu. Podle ní se mezi polskými Židy našli tací, kteří skutečně věřili komunistickým ideálům rovnosti všech občanů a propagandistickému obrazu Sovětského svazu jako „ráje“. Kvůli této víře se rozhodli zůstat v Sovětském svazu a nevrátit se do Polska.⁴¹

V červenci 1944 byl pod záštitou ZPP založen Výbor pro organizaci polských Židů v SSSR (Komitet Organizacyjny Żydów Polskich, KOZP), jehož představiteli byli Szymon Zachariasz, Dawid Sfar, Bernard Mark, Ida Kaminska, Leo Finkielsztajn a Majer Melman. Vedoucím skupiny byl Emil Sommerstein. Tito aktivisté, kteří se před válkou výrazně angažovali v politickém a kulturním životě polské židovské komunity, se soustředili na poskytování materiální pomoci polským Židům v Sovětském svazu a na vyřizování dokumentů potřebných pro jejich návrat do Polska. To však nebyl snadný úkol.⁴²

Po několika letech pronásledování a nuceného vysídlení nemělo přibližně 70–80 % žadatelů potřebné doklady a nemohli prokázat svou totožnost. V této souvislosti zástupci polského a židovského výboru pravidelně zasílali sovětskému ministerstvu zprávy s návrhy na řešení situace. Jedním z nich bylo například přijímání dokladů „nižší úřední hodnoty“. V rámci repatriační komise, zastoupené polskými i sovětskými úředníky, byla nakonec podepsána dohoda o uznání práva na repatriaci na základě dokladů, jako jsou školní vysvědčení, potvrzení o zařazení do polské armády, oddací listy nebo řidičské průkazy. V případě absence těchto požadovaných dokumentů instrukce umožňovaly použít svědecké výpovědi nebo případně materiály, které NKVD vyhotovila v roce 1943.⁴³

⁴⁰ Albert Kaganovitch, „Stalin’s Great Power Politics, the Return of Jewish Refugees to Poland, and Continued Migration to Palestine, 1944–1946,” *Holocaust and Genocide Studies*, 1 (2012), str. 70–71.

⁴¹ Rozhovor s Ruth Baum. [online]. Historia mówiona, Kolekcja Muzeum POLIN, [9. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=lgr7ZXO0Les> [cit. 21. 12. 2024].

⁴² Marciniak, „Repatriation of Polish Catholics and Jews from Distant Parts of the Soviet Union“, str. 121–124.

⁴³ Ibid.

Navzdory těmto opatřením však mnoho lidí zůstalo bez možnosti návratu do vlasti. Týkalo se to zejména těch, jejichž žádosti o tuto možnost byly nakonec zamítnuty, osob z odlehlých a opuštěných částí Sovětského svazu, které se o repatriační dohodě nedozvěděly, vězňů nebo sirotků umístěných v sovětských dětských domovech.⁴⁴

V Polsku se organizací návratu Židů do vlasti zabýval Státní repatriační úřad (Państwowy Urząd Repatryacyjny – PUR) a Úřad pro repatriaci polských občanů ze SSSR ve Varšavě (Urząd do Spraw Repatriacji Obywateli Polskich z ZSRR) v úzké spolupráci s Ústředním výborem polských Židů (Centralny Komitet Żydów w Polsce, CKŽP).⁴⁵ Tento výbor, založený v roce 1944 v Lublinu, vznikl sjednocením dvou již tehdy existujících institucí: Referátu pro pomoc židovským obyvatelům (Referat do spraw Pomocy Ludności Żydowskiej) a Prozatímního ústředního výboru Židů (Tymczasowy Centralny Komitet Żydów). Delegáti výboru ještě před ukončením bojů monitorovali materiální, zdravotní a bezpečnostní podmínky přeživších a v případě potřeby intervenovali u místních úřadů, aby zajistili potřebnou pomoc a ochranu pro židovské obyvatelstvo. Od března 1945 sídlilo ústředí Výboru v Lodži. CKŽP se snažil sjednotit místní skupiny přeživších, což značně zjednodušilo distribuci pomoci. Kromě materiální podpory poskytoval také pomoc při adaptaci na nové podmínky a integraci do poválečné polské společnosti. Organizace se rychle etablovala jako společensko-politická reprezentace polských Židů, která zastupovala jejich zájmy před státními orgány.⁴⁶

V červenci 1945 bylo při CKŽP zřízeno Repatriační oddělení (Wydział Repatriacji). Proces repatriace ze SSSR představoval pro CKŽP i pro celou zemi značnou organizační a logistickou zátěž. Situaci navíc komplikovala existence dvou polských vlád. Především polská exilová vláda nebyla jednotná v názoru, zda má doporučit návrat svých občanů do vlasti. Západní spojenci však měli zájem na návratu co největšího počtu polských občanů, stejně jako varšavská vláda, která usilovala o co největší zalidnění nově získaných území. Další překážkou byla poválečná devastace země, včetně rozsáhlého poškození dopravní infrastruktury.⁴⁷

Podle repatriačního plánu měly být transporty s židovskými repatrianty ze Sovětského svazu do Polska vypraveny na jaře roku 1946. Jejich cílem se měly stát oblasti Dolního a Horního Slezska, Łódž, Krakov a Varšava. Příchod prvních osob již v únoru 1946 však

⁴⁴ Ibid., str. 121.

⁴⁵ Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*, str. 44.

⁴⁶ Ibid.; August Grabski, *Centralny Komitet Żydów w Polsce (1944–1950). Historia polityczna* (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2015); Audrey Kichelewski, „To Stay or Go? Reconfigurations of Jewish Life in Post-War Poland 1944–1947” in: *Seeking Peace in the Wake of War: Europe 1943–1947* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015), str. 196.

⁴⁷ Jiří Friedl, „Repatriace polských a českých občanů po druhé světové válce v polské a české historiografii“, in: *Český časopis historický* 116, 2018, č. 2, str. 434.

způsobil značný chaos. Nebyla připravena síť přechodných center ani konkrétní organizační plán, takže repatriační akce v prvních měsících probíhala spíše improvizovaně.⁴⁸ Počet navrátilců navíc značně překročil původní odhady, což vedlo k nedostatku personálu i materiálního zabezpečení.

Bylo nutné v krátké době zajistit vhodné ubytování, stravu, a především lékařskou péči. Jako záchytná střediska často sloužily bývalé hotely nebo školní budovy, které byly pro tento účel upraveny.⁴⁹ O tom, jak rozsáhlý a složitý byl problém repatriace, svědčí záznamy Státního repatriačního úřadu ve Varšavě, které uvádějí, že repatrianti velmi často uvízli ve vlakových transportech na několik dní kvůli ověřování jejich dokladů. Vlaky přijížděly neorganizovaně a byly přeplněné.⁵⁰

Dalším problémem se stala distribuce zásilek humanitární pomoci, které poskytovala UNRRA. Z dokumentace Odboru sociální péče úřadu Lublinského vojvodství vyplývá, že v důsledku zvýšené míry kriminality a násilí způsobené válkou docházelo k častým přepadením vlaků a zásilky dorazily nekompletní. Jindy se zase některé z nich zkazily, například proto, že do vagonu během deštivých dnů zateklo. Zásoby potravin byly často nedostatečné, a to jak co do množství, tak i kvality.⁵¹

Situaci nadále zhoršovaly velmi obtížné a složité životní podmínky v detenčních centrech. Přeplněnost ubytoven byla spojena s katastrofálními hygienickými podmínkami. Mnohé budovy byly navíc vlhké, nevytápěné a často do nich zatékalo. Tyto podmínky vytvářely nejen fyzické nepohodlí, ale především zdravotní rizika.⁵²

Druhá fáze pomoci se měla zaměřit na zajištění trvalého ubytování, což představovalo jednu z klíčových výzev. Dokumenty vytvořené obnovenou Židovskou náboženskou obcí v Lublinu poskytují svědectví o problémech spojených s nedostatkem bytů pro židovské obyvatele. Tuto situaci ilustruje stížnost, kterou lublinská obec zaslala již v srpnu 1945 Magistrátu města Lublin. Ve svém dopise obec vyjádřila znepokojení nad tím, že magistrát odmítá přidělovat byty židovským repatriantům. Vláda upřednostňovala polské nežidovské repatrianty při zajišťování ubytování i poskytování další finanční pomoci. Židovští repatrianti

⁴⁸ Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku*, str. 44–47; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 17.

⁴⁹ Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku*, str. 44–47; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 16–17.

⁵⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie, Sign. 27, Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR) - Punkt Etapowy w Warszawie: Repatriacja i reemigracja; Zaopatrzenie i pomoc dla repatriantów.

⁵¹ Archiwum Państwowe w Lublinie, Sign. 698, Lubelski Urząd Wojewódzki, Wydział Opieki Społecznej, 1944–1950, Repatriacja ze Związku Radzieckiego.

⁵² Ibid.

se proto často museli spoléhat na vzájemnou podporu a solidaritu místních židovských komunit.⁵³

Dále tato fáze zahrnovala vytváření nových pracovních míst, podporu vzdělávání dětí, pomoc při snahách o navrácení předválečného majetku a podporu osobám, které se rozhodly k okamžité emigraci. Potíže se projevíly zejména v souvislosti s nedostatečnými možnostmi zaměstnání. Některé průmyslové podniky a družstva totiž odmítaly židovské repatrianty zaměstnat.⁵⁴

Nejvíce repatriantů se soustředilo v Dolním Slezsku. V období od února do července 1946 dorazilo do tohoto regionu 124 transportů s 86 563 osobami.⁵⁵ Největší nápor příjezdů nastal v květnu a červnu, kdy denně přijíždělo 3 až 4 tisíce osob. V následujících měsících tento počet klesal. Podle statistik Ústředního židovského výboru se v létě 1946 na území Dolního Slezska nacházelo asi 90 tisíc židovských obyvatel.⁵⁶ Dalšími lokalitami s početnými židovskými komunitami se staly Štětín, Lodž a Horní Slezsko.⁵⁷

Zlepšení situace nastalo až v létě 1946, kdy CKŽP získal finanční podporu ve výši 6 milionů zlotých od americké humanitární organizace American Jewish Joint Distribution Committee (JDC, známé také jako Joint). Tato organizace, založená v roce 1914, vznikla původně za účelem poskytování pomoci Židům postiženým první světovou válkou. Ze svého varšavského sídla JDC posílal po druhé světové válce židovským komunitám léky, potravinové balíčky a další potřebné zboží. Zároveň organizace poskytovala dočasné ubytování, domovy pro potřebné a vytvářela síť škol a pracovišť na celém území.⁵⁸

Repatriace polských občanů ze Sovětského svazu pokračovala v menším rozsahu až do roku 1948. V letech 1946–1948 se do země vrátilo přibližně 175 tisíc Židů. Poslední velká vlna repatriace ze SSSR do Polska proběhla v letech 1955–1959. Byla výsledkem polsko-sovětské dohody o návratu polských občanů, podepsané 25. března 1957. Ta umožnila návrat

⁵³ AŽIH, Prezydium CKŽP, sygn. 303/2, str. 67.

⁵⁴ AŽIH, Prezydium CKŽP, sygn. 303/2, str. 67.

⁵⁵ AŽIH, Wydział Ewidencji i Statystki CKŽP, sygn. 281, bp., Sprawozdanie za pierwsze półrocze 1946 r.; Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku*, str. 49.

⁵⁶ Szyja Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993), str. 12; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 18.

⁵⁷ Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku*, str. 52.

⁵⁸ AŽIH, Sign. 350 American Joint Distribution Committee 1945–1949: Sekretariat: sprawozdania z działalności AJDC w Polsce, Osiągnięcia w Polsce, str. 1–3.; Antony Polonsky, *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914 to 2008* (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012), str. 625; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 19.

těm, kteří prokázali polské občanství před 17. zářím 1939. Na základě této dohody se do Polska vrátilo celkem 268 187 osob, z toho 18 743 Židů, kteří tvořili 7 % všech repatriantů této fáze.⁵⁹

Obr. č. 1

Židovští uprchlíci, kteří strávili válku v sovětském vnitrozemí a opouštějí Bucharu, 1946, Buchara, [Uzbekistán] SSSR (United States Holocaust Memorial Museum, číslo fotografie 25253, poskytl Shlomo Liwer).

⁵⁹ Stankowski; Weiser, “Demograficzne skutki Holokaustu,” str. 34–37; Ewa Węgrzyn, *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomulkowska 1956-1960* (Kraków: Austeria 2016).

Přeživší

Pro židovské vojáky polské armády, kteří jako jedni z prvních vstoupili na osvobozené polské území, byla konfrontace s devastací Varšavy a zejména s rozsahem zničení židovského světa hluboce traumatizující. O osudu svých blízkých nevěděli nic bližšího a informace o dění v zemi získávali jen v útržcích z komunistického tisku nebo od sovětských vojáků – zejména těch, kteří se vraceli z fronty, byli zraněni v nemocnicích nebo sloužili jako důstojníci v polských jednotkách. Zprávy o šoa se mnohým zdály neuvěřitelné. Jak vzpomínal Lucien Feigenbaum, příslušník jedné z Berlingových jednotek, teprve přímá zkušenost s realitou na polském území mu odhalila skutečný rozsah tragédie. Na pomoc čekalo několik tisíc raněných a nemocných.⁶⁰

Židé přeživší genocidu trpěli kromě velmi špatného fyzického stavu také špatným psychickým rozpoložením. Mnozí z nich se potýkali s následky dlouhodobé podvýživy a vážných nemocí, které se rozšířily v důsledku špatných hygienických podmínek. Kontroly provedené na jaře 1945 v židovských azylových domech ukázaly, že 60 % obyvatel nebylo schopno pracovat a třetina z nich trpěla tuberkulózou.⁶¹ Tuto skutečnost dokládají osobní vzpomínky přeživších, například patnáctileté Haliny Birenbaumové, jež prošla varšavským ghettem i koncentračními tábory Majdanek a Osvětim. Utrpěla střelné zranění, v jehož důsledku jí ochrnula ruka, a tudíž byla omezena v běžných činnostech.⁶²

Válečné zkušenosti přeživších se výrazně lišily od zkušeností židovských repatriantů ze Sovětského svazu. Svědčí o tom báseň Jezajáše Szpigieła *Gezegnung (Loučení)* z roku 1947. Rozhovor dvou postav – Žida z ghetta a repatrianta – odráží vzájemné nepochopení vyplývající z rozdílných zkušeností. Repatriant, který prožíval zoufalství, když se dozvěděl o tragédii polských Židů, se snaží najít smysl života navzdory ztrátě manželky a dítěte a povzbuzuje svého společníka k naději. Naproti tomu Žid z ghetta, poznamenaný peklem táborů a zkušeností se zlem, vnímá svět kolem sebe jako neoddělitelně spjatý se smrtí. Odmítá repatriantovu víru, že rány lze zahojit, a obviňuje ho, že nechápe utrpení těch, kteří prošli koncentračními tábory. Repatriant zase vyčítá obětem ghetta a táborů jejich pasivitu, kterou Žid

⁶⁰ Katharina Friedla, „I am rushing with millions of others to the battlefield“ – Jewish Soldiers in the Polish Army in the Soviet Union, 1943–1946“, in: *Polish Jews in the Soviet Union (1939–1959): History and Memory of Deportation, Exile, and Survival*, eds. Katharina Friedla a Markus Nesselrodt (Boston: Academic Studies Press, 2021), str. 97.

⁶¹ AURM, Prezydium Rady Ministrów, 5-137, k. 9-11, por. „Walka z gruźlica“ w sprawozdaniu z działalności CKŻP za 1945, AAN, MAP, 788, k. 22-24, cit. dle Natalia Aleksium, *Dokąd dalej: Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)* (Warsaw: Trio, 2002), str. 73.

⁶² Halina Birenbaum, *Powrót do ziemi praojców* (Warsaw: Czytelnik, 1991), str. 8, cit. dle Kichelewski, „To Stay or Go?“ str. 186.

z ghetta vnímá jako znesvěcení jejich památky. Báseň zobrazuje propast mezi nadějí a zoufalstvím. Ta rozděluje jejich pohledy na svět – zatímco repatriant usiluje o novou budoucnost, přeživší z ghetta odchází, protože v „krajíně smrti“ nenachází ani klid, ani možnost smíru.⁶³

Navzdory tomuto rozdělení všechny spojovala podobná zkušenost poválečné reality. Nejvíce je zasáhla hluboká bolest ze ztráty rodin a blízkých. Společným jmenovatelem nebyla radost z konce války, ale spíše nejistota a strach z budoucnosti. Přizpůsobit se dlouho očekávané svobodě se ukázalo jako nesmírně obtížné. Většina Židů se potýkala s téměř naprostou materiální chudobou. Během útěku nebo deportace se museli vzdát veškerého svého majetku. Jejich domovy byly během války buď zničeny, nebo obsazeny novými obyvateli, kteří je po návratu často odmítali vrátit. Počáteční euforii z osvobození rychle vystřídaly pocity melancholie a ztráty. „Na ulicích jsem tančil radostí. Ale přesto jsem zůstal sklíčený,“ vzpomínal přeživší Józef Malczyk.⁶⁴

Smutek a osamělost často vedly k existenciálním otázkám o smyslu života: proč přežili právě oni? Přeživší také pronásledoval pocit viny, že opustili své blízké v době, kdy je potřebovali, a netrpěli s nimi. V zoufalství někteří vstupovali do dialogu s mrtvými. To popsal ve své básni spisovatel Chaim Grade:

„K bolesti mé paměti. Toužím po světle tvé tváře. Svlékl bych své vlastní tělo a oblékl tě do něj, abys žila. Kdo však rosu v ruce rozdrť? Vzpomínka na tebe uniká z mé unavené mysli. Jako plachetnice tiše mizíš v modři. A vroucí propast sahá vysoko, až k mému srdci.“⁶⁵

Poválečná zkušenost polských Židů tak byla neoddělitelně spojena s každodenním hledáním základních potřeb, jako je jídlo, přístřeší a bezpečí, ale také s hledáním ztracených rodinných příslušníků. Tyto zkušenosti formovaly jejich následná životní rozhodnutí, včetně zásadní otázky, zda zůstat, nebo opustit Polsko.⁶⁶

⁶³ Magdalena Ruta, „Tematy literatury jidysz w Polsce lat 1945–1949. Rekonesans badawczy“, in: *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta (Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008), str.274–275.

⁶⁴ AJHI, 301/873, cit. dle Kichelewski, „To Stay or Go?“ str 188.

⁶⁵ Chaim Grade, *Testament matki*, 1949, in: Ruta, „Tematy literatury jidysz w Polsce lat 1945–1949. Rekonesans badawczy“, str. 265.

⁶⁶ Kichelewski, „To Stay or Go?“ str 189; Kamil Kijek, „Only Ashes? Jewish Visitors to the New Poland in 1946 and the Future of Polish Jewry“ in: *Journal of Modern European History*, 20:1 (2022), str. 116.

Snaha o obnovu židovského života v Polsku

Židé se v poválečném Polsku často uchýlovali do větších měst, jež jim poskytovala relativní pocit bezpečí. Mezi nejdůležitější oblasti, kde se usadili, patřily Varšava, Lodž, Krakov a nově získaná území Horního, a zvláště Dolního Slezska. Koncepce židovského osídlení Dolního Slezska se zrodila již v prvních poválečných dnech. Jako první se zde usadila skupina přeživších vězňů z koncentračního tábora Gross-Rosen. Posledních 18 tisíc vězňů, mezi nimiž bylo 10 tisíc polských Židů, osvobodili sovětsí vojáci 8. května 1945. Po neúspěšných pokusech o návrat do svých původních domovů se nakonec vrátili do měst, jako byly Walbrzych či Bielawa. Byla to místa, kde zažili utrpení, ale také znovu získali svobodu.⁶⁷

Navzdory fyzickému vyčerpání a zdravotním potížím se však mnozí přeživší v prvních týdnech a měsících po návratu snažili obnovit alespoň zdání normálního života. Mezi přeživšími vznikala přátelství a jejich cílem bylo obnovit život v místech, kde ho nacisté chtěli zničit. Dolní Slezsko nabízelo velmi dobré podmínky pro vytoužený návrat do normálního života. Po vyhnání německy mluvícího obyvatelstva z pohraničí musely tisíce lidí opustit své domovy nebo statky a nově příchozí obyvatelé mohli převzít jejich majetek. V očích Poláků zde Židé proto nebyli vnímáni jako ti, kteří se vracejí, aby si vzali zpět to, co jim dříve patřilo. Židé i Poláci se naopak ocitli ve stejné situaci, museli znovu budovat své životy v novém prostředí. Význam Dolního Slezska byl poté umocněn vládním plánem přesídlit do tohoto regionu až 75 % židovských repatriantů ze Sovětského svazu.⁶⁸

Mezi novými obyvateli byl i Mieczysław Najman, veterán polské armády a rodák z Drohobyče (dnes Drohobyč na Ukrajině), který do Walbrzychu přijel již v červenci 1945. Jakožto veterán měl přednost při přidělování německých domů. Přestože proces vyhnání německého obyvatelstva již probíhal, Němci v oblasti stále žili. Najman se usadil v domě, kde tehdy ještě bydlela jeho německá majitelka. „Převzal jsem dům, kde stále žila německá paní. Byl kompletně zařízený! Něco takového jsem v životě neviděl! Nábytek z bílé břízy, postele ustlané, nádherná zahrada. Sklep byl plný potravin [...] Přivedl jsem svou ženu, v kuchyni jsme vyndali jídlo, které jsme u sebe měli a Němka nás chtěla obsloužit a dát nám své jídlo.“

⁶⁷ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (APW), 145, Wojewódzki Komitet Żydowski, 5, k, str. 37–38, cit. dle Kijek, „Aliens in the Lands of the Piasts, str. 237; Alina Cała, Helena Datner-Śpiewak. *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968* (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 1997), str. 169; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 14.

⁶⁸ Více k tématu viz Kijek, „Aliens in the Lands of the Piasts“; Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 392; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 14–15.

vzpomínal. „Řekl jsem jí, že si nic nevezmu a že jí dopřeji klid. To, co nám Němci udělali, by nám dávalo právo chovat se k nim stejně. Ale jako Žid jsem o to nestál“.⁶⁹

Proces návratu Židů do Polska byl spojen s hlubokými změnami v samotné židovské společnosti, která se po válce výrazně lišila od té předválečné. Válka zásadně změnila demografickou strukturu židovské komunity v zemi, což odráželo důsledky nacistické okupační politiky. Nejmenší šanci na přežití měly děti a staří lidé, kteří nebyli schopni snášet tvrdé podmínky táborů a nebyli vybráni na nucené práce. Přežili tedy převážně lidé mladšího a středního věku. Osoby ve věku od 22 do 55 let tvořily 64 % přeživších a byly převážně muži; z celkového počtu registrovaných osob bylo 54 % mužů a 45 % žen.⁷⁰

S příchodem repatriantů ze Sovětského svazu se postupně věková struktura židovské komunity proměnila. Zvýšil se počet židovských dětí narozených během války, tedy těch, jež přišly na svět v Sovětském svazu. Zajímavým aspektem této situace je, že některé děti narozené v Sovětském svazu si svou židovskou identitu uvědomily až po příjezdu do Polska. Jedním z takových případů je Jerzy Diatlowicki, jenž se narodil v Kazachstánu v roce 1941. Rané dětství prožil mezi kazašskými, ruskými a tatarskými dětmi. Doma se však mluvilo polsky, a tak věděl, že jeho rodina pochází z Polska. Poté, co se v roce 1946 v rámci repatriace s rodiči usadil ve Štětíně, začal navštěvovat židovskou mateřskou školu, což ho poprvé přivedlo k uvědomění si své židovské identity. V Sovětském svazu jeho rodina o svém židovství nikdy nemluvila.⁷¹

S nárůstem židovské populace se výrazně zvýšil i počet nově narozených dětí. Tento poválečný demografický trend byl patrný nejen v Polsku, kde nápadně kontrastoval s nižší porodností v polské společnosti, ale také v táborech pro vysídlené osoby (DP camps) v amerických okupačních zónách Německa a Rakouska, kam po válce směřovaly desítky tisíc židovských uprchlíků.

Vysoká porodnost v židovských komunitách měla hluboký symbolický význam. Zakládání nových rodin a výchova další generace byly vnímány jako akt vzdoru vůči nacistické destrukci. Šlo o gesto, kterým se přeživší snažili obnovit přerušenu kontinuitu židovského

⁶⁹ Rozhovor s Mieczysław Najman, provedl Tomasz Kluz (leden, 2005), Centropa [online]. Dostupné: <https://www.centropa.org/en/biography/mieczyslaw-najman#After%20the%20war%20and%20later%20life>, [cit. 21. 12. 2024]; Katharina Friedla, „I am rushing with millions of others to the battlefield“ – Jewish Soldiers in the Polish Army in the Soviet Union, 1943–1946“, str. 103.

⁷⁰ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 71.

⁷¹ Rozhovor Jerzy Diatlowicki [online]. Historia mówiona, Kolekcja Muzeum POLIN, [2013]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=-V1PD4VMlHW>, [cit. 21. 12. 2024].

života, jenž byl během holokaustu téměř zničen. Tímto způsobem také vnášeli naději do budoucnosti, kterou mnozí již takřka ztratili.⁷²

Návrat do života po válce přirozeně vedl k proměně chápání židovské identity, která odráží složitost individuálních a společenských rozhodnutí. Pod vlivem holokaustu nebo ze strachu z další diskriminace přijalo mnoho lidí nová, často polská příjmení. Tyto změny usnadňovalo rodící se komunistické zákonodárství, které úřední přejmenování relativně usnadňovalo. Někteří si zachovali dvojí identitu, hlásili se k židovské i polské národnosti a snažili se najít rovnováhu mezi oběma světy. Jiní se naopak pod vlivem traumatu rozhodli vrátit ke svým židovským kořenům a tradicím.

Další rozdíly mezi předválečnými a poválečnými komunitami se projevily v jejich přístupu k náboženství. Holokaust přiměl mnoho přeživších k hlubokému zamyšlení nad svou vírou a často vedl k pochybnostem nebo otázkám o existenci Boha. Institucionální změny, které v zemi nastaly s postupným komunistickým převzetím moci, navíc marginalizovaly roli náboženství v životě židovské komunity. Na rozdíl od předválečných náboženských obcí se po roce 1944 staly hlavními židovskými organizacemi sekulární židovské krajské a okresní výbory, které spadaly pod výše zmíněný Ústřední židovský výbor. Činnost tradičních náboženských obcí byla v tomto období značně omezena.⁷³

Součástí změn byla také snaha o tzv. produktivizaci židovské společnosti, to znamená o její zapojení do nových agrárních projektů v zemi. Tento proces měl sehrát klíčovou roli při integraci polských Židů do polonizace znovuzískaných území. Především však sloužil jako vládní nástroj k řešení hospodářských a sociálních problémů.⁷⁴ Nebyl to však snadný úkol, protože mnoho Židů po válce trpělo poškozeným zdravím, což ztěžovalo jejich zapojení do pracovního procesu. Mnozí z nich byli navíc vybaveni různými profesními zkušenostmi, ale neměli žádné znalosti v zemědělství nebo průmyslu.⁷⁵ Produktivizace však byla důležitá také

⁷² Atina Grossmann, *Jews, Germans, and Allies: Close encounters in occupied Germany* (Princeton University Press, 2007); Redlich, *Life in Transit*, str. 54. Vysoká porodnost se projevila rovněž v rámci poválečné židovské komunity v Československu. Více k tématu viz Kateřina Čapková, „Periphery and Center: Jews in the Bohemian Lands from 1945 to the Present“ in: *Prague and beyond: Jews in the Bohemian lands*, ed. Kateřina Čapková a Hillel J. Kieval (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2021), str. 270.

⁷³ Více k tématu poválečné židovské identity: Małgorzata Melchior, *Zagłada a tożsamość. Polscy Żydzi ocaleni "na aryjskich papierach". Analiza doświadczenia biograficznego* (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN 2004); Bożena Szaynok, Wstęp. Kontekst historyczny. [online]. POLIN Museum of the History of Polish Jews, [2018]. Dostupné z: https://www.polin.pl/pl/system/files/attachments/wstep_kontekst_historyczny_0.pdf, [cit. 21. 12. 2024].

⁷⁴ Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 19.

⁷⁵ AŽIH, Wydział Produktywizacji CKŻP, sygn. 303/IV/74; Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland, and Slovakia, 1944–48*, str. 186–190; Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 111–115.

pro sionisty, kteří se snažili prostřednictvím zemědělských prací připravit židovské obyvatele na nový život v Palestině.

Ve srovnání s předválečným obdobím se změnila i židovská politická scéna. Ve druhé polovině 40. let existovalo osm oficiálně uznaných židovských politických stran. Obnovené politické strany představovaly spektrum ideologických směrů. V prvních poválečných měsících získaly značný vliv sionistické politické strany reprezentující různé programy. Spojovala je však jednotná myšlenka vytvoření židovského státu v Palestině. Mezi tyto strany patřily Mizrahi, náboženská středopravicová strana, Ichud, která ztělesňovala liberálně-demokratický proud a v prvních poválečných měsících byla nejpočetnější stranou, a Hitachdut, lidové socialistické hnutí. Strana Poalej Cijon-pravice podporovala socialistickou podobu sionismu, zatímco strana Ha-Šomer ha-Ca'ir reprezentovala levicovou orientaci sionistického hnutí. Levicová odnož Poalej Cijon poté prosazovala marxistický výklad sionismu. Každá z těchto stran zakládala mimo jiné mládežnické organizace, které měly propagovat jejich ideologické cíle.⁷⁶

Komunisté sdružení v Židovské frakci Polské dělnické strany (PPR) a členové sociálnědemokratického Bundu prosazovali setrvání v Polsku. Na rozdíl od Bundu, jenž měl téměř padesátiletou historii, byla frakce PPR novým uskupením. Svou činnost však vyvíjela výhradně v rámci židovské komunity.⁷⁷

V neposlední řadě existovaly tři oficiálně neuznané strany, a to náboženská strana Aguda, zastupující politické křídlo tradiční ortodoxie, náboženská Demokratická frakce a nacionalisticky orientované Sionistické revizionistické hnutí.⁷⁸

Nedílnou součástí obnovy židovského života se stala kultura. Většina institucí podporující židovský kulturní život, byla do jisté míry finančně závislá na Ústředním židovském výboru. Patřily mezi ně Židovské kulturní sdružení (Żydowskie Towarzystwo Kultury, ŽTK), Svaz spisovatelů a novinářů píšících v jazyce jidiš (Związek Żydowskich Literatów, Dziennikarzy i Artystów), Sdružení židovských hudebníků a skladatelů v Polsku (Towarzyszenie Muzyków i Kompozytorów Żydowskich w Polsce), filmová společnost Kinor, Židovská společnost pro podporu výtvarného umění a nakladatelství Jidiš Buch.⁷⁹

⁷⁶ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 434.

⁷⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 59; Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 52–53.

⁷⁸ Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, str. 434; cit. dle Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 22.

⁷⁹ Kijek, „Aliens in the Land of Piast“, str. 234; Kichelewski, „To Stay or Go?“, str. 198; cit. dle Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 31.

Přestože kulturní rekonstrukce hrála významnou roli, přeživší se zpočátku soustředili především na hledání svých příbuzných. K tomu bylo nutné obnovit média, která se stala klíčovým prostředkem šíření informací a následně i kulturní produkce. Například polský státní rozhlas vysílal několikrát týdně pořady v jazyce jidiš, což umožnilo přeživším zasílat žádosti o nalezení pohřešovaných osob a získávat informace o životě Židů v Polsku i v zahraničí. Ještě větší význam však měl v tomto ohledu židovský tisk. Spolu s prvními repatrianty se do Polska vrátila také řada předválečných spisovatelů a novinářů reprezentujících různé politické a ideologické směry. Tito spisovatelé stáli u zrodu nové poválečné židovské žurnalistiky, která zahrnovala kromě stranických publikací i publikace pro děti a tituly zaměřené na literaturu, umění a historii.⁸⁰

Mezi prvními periodiky se objevil stranický časopis *Ichudu*, který redigoval Abraham Rozenman. K dalším publikacím patřily *Arbeter Cajtung*, spojený s levicovým křídlem strany Poale Sion pod vedením Šimona Rosenberga, a časopis *Unzer Wort*, vydávaný naopak pravicovým křídlem Poale Sion, v jehož čele stál básník Šmerke Kaczerginski. Tento sionistický tisk poskytoval židovské komunitě aktuální informace o dění v mandátní Palestině, včetně informací o boji za svobodnou migraci.⁸¹

Protiváhou sionistického tisku byly jidiš noviny *Dos Naje Lebn* vycházející pod záštitou židovské komunistické frakce. Byly vedeny Michalem Mirskim. V poválečném Polsku vyšlo v roce 1946 celkem 78 různých titulů v polštině, jidiš a hebrejštině v celkovém nákladu 400 000 výtisků.⁸²

Polská vláda rekonstrukci židovského života umožnila, ale činila tak s nadějí, že se Židé buď plně asimilují, nebo emigrují.⁸³

Příčiny odchodu

Navzdory snahám o znovuoživení židovského života v Polsku považovalo mnoho lidí tuto zemi za pouhou přestupní stanici. Důvody odchodu byly různé, ale jedním z nejdůležitějších byla skutečnost, že někteří Polsko vnímali jako místo holokaustu a hřbitov svých blízkých, což jim často znemožňovalo představit si zde budoucnost. Spisovatelka Rachel

⁸⁰ Kichelewski, „To Stay or Go?“, str. 198.

⁸¹ Stefan Grajek, *Po wojnie i co dalej, Żydzi w Polsce w latach 1945–1949* (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2003), str. 81.

⁸² Józef Korzeniowski, „Bibliografia czasopism żydowskich w PRL“ (1944–1950), in: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, (1986), str. 143–154.

⁸³ Kijek, „Aliens in the Land of Piast“, str. 239.

Korn strávila v Sovětském svazu téměř rok a půl netrpělivým čekáním na dokumenty, aby se mohla vrátit do Polska. Věděla, že všichni členové její rodiny byli zavražděni a že přežila jen ona a její dcera. Doufala, že se v Polsku připojí ke svým kolegům a zapojí se do společné práce. Brzy po svém příjezdu však pochopila, že v těchto podmínkách nelze budovat nový život, jelikož „hroby příbuzných se navštěvují, ale nedá se na nich žít“.⁸⁴

Často se také stávalo, že jedinci, kteří v rámci rodiny jako jediní přežili, odešli ze země a rozhodli se hledat příbuzné v zahraničí, mnohdy i ty velmi vzdálené. Potřeba opustit Polsko rostla rovněž v důsledku dalších okolností – Židé, kteří se vrátili z koncentračních táborů nebo z exilu, se často stávali terčem protižidovských útoků, které byly mnohdy motivovány majetkovými zájmy. U části Poláků vyvolával návrat Židů obavy o majetek, který si během války přivlastnili.⁸⁵ Kromě toho ve společnosti přetrvávaly negativní stereotypy tradované od středověku. Atmosféru nedůvěry dále prohluboval mýtus, podle kterého byli repatriovaní Židé nakloněni bolševickému režimu nebo s ním dokonce spolupracovali.⁸⁶ Tyto předsudky se projevovaly slovními útoky, ale také administrativními překážkami nebo profesní diskriminací. Některé průmyslové podniky a družstva se stavěly odmítavě k zaměstnávání Židů. Na tento problém upozorňovalo například hlášení Okresního židovského výboru ve Vratislavi adresované vedení Okresního výboru Dolnoslezského vojvodství: „Židovští repatrianti nedostávají práci, přitom je mezi nimi skutečně mnoho kvalifikovaných pracovníků, kteří dokážou kdekoli nahradit německé zaměstnance“.⁸⁷

Podle slov dříve zmíněné Ruth Baum, která se vrátila jako repatriantka, nebyla atmosféra v Polsku přátelská. Ve svých vzpomínkách uvádí: „Radost z odchodu z Ruska byla obrovská, Polsko jsme milovali. Někteří Poláci ale z našeho návratu nebyli nadšení [...] Cesta zpět byla dlouhá a namáhavá. Když jsme konečně přijeli do Gliwic, čekali na náš tři muži, kteří pracovali na dráze. Nečekali jsme žádné ovace, ale to, co se stalo, nás hluboce zasáhlo. Tito mladí muži, ještě stále pod vlivem německé agitace, vykřikli: Přijelo tolik Židů. My dáváme Rusům uhlí a oni nám posílají Židy.“⁸⁸

V několika případech tato nenávist vyústila v pogromy, nejzávažnější incidenty se odehrály v Krakově (11. srpen 1945) a Kielcích (4. července 1946). Pro navrátilivší bylo setkání

⁸⁴ Dopisy Korn věnované Rawiczovi, 14. listopadu 1944–27. listopadu 1945, AR, cit. dle Cohen, „Przyczyny emigracji pisarzy Jidysz z Polski (1945-1948)“, str. 239.

⁸⁵ David Engel, „Patterns of Anti-Jewish Violence in Poland, 1944–1946,” *Yad Vashem Studies* 26 (1998): str. 43–85.

⁸⁶ Kichelewski, „To Stay or Go?” str. 184.

⁸⁷ AŽIH, Prezydium CKŻP, sygn. 303/2, str. 67.

⁸⁸ Rozhovor s Ruth Baum. [online]. Historia mówiona, Kolekcja Muzeum POLIN, [9. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=lgr7ZXOOLes> [cit. 21. 12. 2024].

s antisemitismem šokující, jelikož věřili, že antisemitismus po holocaustu již nebude existovat. V různých oblastech Polska k protižidovským útokům docházelo více či méně často. Mezi nejméně bezpečné oblasti patřilo zejména Podleské, Mazovské, Lublinské, Podkarpatské vojvodství.⁸⁹ V některých městech těchto regionů se šířily anonymní letáky s protižidovskými hesly. Ve městě Radom⁹⁰ u Varšavy se například vyskytly letáky vyzývající Židy, aby do 15. srpna 1945 opustili město.⁹¹ Ze studia dochované dokumentace Židovské náboženské obce v Lublinu dále vyplývá, že polské úřady nad násilím páchaným na židovském obyvatelstvu ustavičně přivíraly oči, a to i přesto, že nový režim poskytoval Židům oficiální podporu, aby získal uznání západních demokracií.⁹² V otázce poválečné perzekuce projevoval režim vůči Židům značnou ambivalenci a o jejich utrpení se příliš nezajímal, protože je nepovažoval za záležitost vyžadující širší pozornost.⁹³

Právě antisemitismus výrazně posílil touhu přeživších po vlastním židovském státě a přispěl k rozvoji sionistických aktivit v zemi. Sionistickému úsilí napomohla mimo jiné návštěva angloamerické vyšetřovací komise v únoru 1946, která se zaměřila na otázku evropských Židů a Palestiny a následně zveřejnila své závěry. Komise doporučila zmírnit britská omezení židovského přistěhovalectví do Palestiny a povolila příchod 100 000 evropských Židů. Toto rozhodnutí posílilo sionisty v jejich aktivitách.⁹⁴

Koncem roku 1946 se spisovatel Abraham Zak připojil k emigrantům, jejichž odchod z vlasti vyvolalo narůstající násilí a silný antisemitismus. Po návratu ze Sovětského svazu v dubnu 1946 napsal dojemnou báseň, v níž vykreslil obraz Polska jako obrovského hřbitova polských Židů, mezi nimiž byla i jeho vlastní rodina. Přiznal, že „tam už nikdo není“. Po svém příjezdu byl však hluboce dojat, když viděl, jak se židovští spisovatelé znovu věnují své práci. S nově nabytým elánem se okamžitě zapojil do kulturních aktivit a zastával různé vedoucí funkce ve Svazu židovských spisovatelů a novinářů (Związek Literatów i Dziennikarzy Żydowskich). Po roce však jeho počáteční nadšení opadlo. Zbývala jen práce, která sice

⁸⁹ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 88.

⁹⁰ Více o návratu Židů do poválečného města Radom: Łukasz Krzyżanowski, *Dom, którego nie było. Powroty ocalałych do powojennego miasta* (Czarne, Wołowiec 2016).

⁹¹ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 86.

⁹² Archiwum Państwowe w Lublinie, sign. 698, Lubelski Urząd Wojewódzki: Wydział Społeczno-Polityczny, 1944–1950: Sprawy Wyznania mojżeszowe, 1945–1947, Memoriał w sprawie bezpieczeństwa życia lubelskich Żydów, 25.3.1946, str. 1–4.

⁹³ Kichelewski, „To Stay or Go?“, str. 185.

⁹⁴ Kijek, „Only Ashes?“, str. 112. Více k tématu viz Arieh J. Kochavi, *Post-Holocaust Politics: Britain, the United States, and Jewish Refugees, 1945–1948* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2001).

pomáhala ulehčit břemeno každodenní existence, ale nemohla zakrýt hořkou pravdu o tom, že židovský život v Polsku má křehký a jen dočasný základ.⁹⁵

Průběh odchodu

Sionistická aktivita v Polsku se rozběhla bezprostředně po osvobození. Již v roce 1944 tvořili členskou základnu hnutí jedinci, kteří byli se sionistickými organizacemi spojeni již od meziválečné éry. Během druhé světové války působili v ghettech, někteří se poté ukrývali na árijské straně či bojovali v partyzánských oddílech. Postupně se k nim přidávali také první navrátilci ze Sovětského svazu. Společně se pak zaměřili na emigraci do Palestiny. Přestože na tomto cíli panovala obecná shoda, organizační a strukturální otázky se staly zdrojem výrazných sporů, které se netýkaly pouze již dříve uvedených politických rozdílů, ale vyskytly se i generační rozdíly. Zejména debata o využití legálních a nelegálních metod emigrace zvýraznila zásadní rozpor mezi starší a mladší generací sionistů. Představitelé starší generace, kteří byli politicky aktivní ve dvacátých a třicátých letech, byli často proti ilegálním aktivitám. Obhajovali spolupráci s polskou vládou, protože věřili, že tento přístup usnadní polským Židům legální emigraci a bude z dlouhodobého hlediska výhodnější a bezpečnější. Mladí sionisté se naopak obávali, že čekání na formální povolení zmaří jejich snahu o rychlý a efektivní přesun do Palestiny, který po válečných útrapách považovali za nezbytný.⁹⁶

Nově ustavená prosovětská polská vláda podporovala přeživší v jejich touze emigrovat, o čemž svědčí například obsah manifestu Polského výboru národního osvobození nebo telegram premiéra Osóbky-Morawského účastníkům sionistické konference v Londýně z 29. července 1945, v němž zdůrazňoval: „Poláci si jsou vědomi, že Židé chtějí žít ve svém židovském státě, v Palestině, a proto jim vláda nebude bránit v odchodu.“⁹⁷ V témže roce vláda dala souhlas k sestavení seznamů osob, jež projevíly zájem opustit Polsko. Tohoto úkolu se ujal Ústřední výbor polských Židů a zároveň vládní orgány rozhodly, že emigrace bude probíhat ve skupinách omezených na dvacet osob.⁹⁸ Cílem bylo omezit pozornost západních médií a tím zabránit tomu, aby byly zvýrazněny sociální a politické problémy poválečného Polska, včetně přetrvávajícího antisemitismu ve společnosti.⁹⁹

⁹⁵ Cohen, „Przyczyny emigracji pisarzy Jidysz z Polski (1945–1948)“, str. 235.

⁹⁶ Více k obnově sionistické činnosti v poválečném Polsku: Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 101–174.

⁹⁷ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 144.

⁹⁸ Dariusz Stola, *Kraj bez wyjścia?*, str. 31.

⁹⁹ Sommer Schneider, *Sze'erit hapleta*, str. 140.

Polská vláda byla příliš nestabilní na to, aby vytvořila mechanismy usnadňující legální emigraci. Oficiální Emigrační oddělení (Wydział emigracyjny), které bylo zřízeno v rámci Ústředního výboru polských Židů a sloužilo jako prostředník mezi žadateli a polskou vládou, vzniklo až počátkem roku 1946. S vyřizováním formalit pomáhal také Úřad pro židovské záležitosti při Ministerstvu zahraničních věcí (Biuro do Spraw Żydowskich przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych).¹⁰⁰ V březnu 1946 byla obnovena činnost organizace HIAS (Hebrew Sheltering and Immigration Aid Society), zaměřená především na emigraci do Spojených států. Následně v dubnu bylo ve Varšavě otevřeno zastoupení Emigračního úřadu Židovské agentury (Pal-Amt).¹⁰¹

Ve své výroční zprávě za rok 1946 popsala organizace HIAS svou činnost v Polsku následovně:

„Z čistě technických důvodů, konkrétně z důvodu nedostatku prostor, měla naše činnost na území Polska zpočátku provizorní charakter. Teprve od 1. června zahájila naše organizace svou pravidelnou činnost. Ve vykazovaném období započala naše organizace práci ve svých pobočkách ve Varšavě, Lodži, Krakově a na Dolním Slezsku. V kancelářích našeho sdružení se zaregistrovalo 3128 emigrantů, kterým jsme poskytli základní informace o možnostech emigrace, právní poradenství ohledně vyřízení dokumentů a formalit nezbytných k získání výjezdních víz, zajistili jsme příslušné dokumenty opravňující k emigraci, navázali jsme kontakty s rodinami v zemích imigrace za účelem pokrytí cestovních nákladů a nákupu lodních lístků a provedli jsme pátrání po příbuzných v příslušných zemích, jejichž adresy byly ztraceny během války.“¹⁰²

Legální emigrace však v praxi znamenala poměrně zdoluhavý úřední proces, který spočíval v získání potřebných dokladů a vyžadoval značné finanční prostředky. Pro získání emigračního razítka do pasu bylo nutné nejprve získat vízum hostitelské země a zaregistrovat se u Výboru. Při plánování emigrace do Spojených států bylo třeba doložit písemné prohlášení a souhlas občana USA. Po předložení všech požadovaných dokumentů trval celý proces podání žádosti obvykle asi sedm měsíců. Kromě jiného se mnoho zemí bránilo přijmout židovské uprchlíky nebo jejich přijetí podmiňovalo odbornou kvalifikací. Většina států, zejména těch, které již byly zatíženy vlastní poválečnou rekonstrukcí, se obávala dalšího zatížení svého

¹⁰⁰ Centralne Archiwum Syjonistyczne, Jerozolima, syng. 525-5626, cit. dle Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 88.

¹⁰¹ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 88.

¹⁰² AŽIH, signatura 351 /29, Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom w Polsce (1946–1949), dokumenty organizacyjne, karta 115, Raport z działalności HIAS na terenie Polski w okresie od 15 lutego do 15 sierpnia 1946 r.

ekonomického a sociálního systému. Žadatelé, kteří nebyli považováni za zaměstnatelné z ekonomického hlediska nebo neměli specifické pracovní dovednosti, se zpravidla setkávali s odmítnutím nebo byli přijímáni ve velmi omezeném počtu.¹⁰³

Na obtíže spojené s úředními postupy upozornila také zmíněná organizace HIAS, která ve své zprávě z roku 1946 uvedla, že:

„Jak vyplývá z výše uvedených údajů, většina emigrantů odjíždí do Spojených států (dále Austrálie, země Jižní Ameriky), kam je možné odjet pouze na základě osobního pozvání od amerických příbuzných. Naše organizace prostřednictvím své centrály v New Yorku zajistila značný počet takových pozvánek. Překážkou odjezdu do Spojených států je však absence vízového oddělení na americkém velvyslanectví, které z dosud neznámých důvodů nefunguje a nevydává emigrantům víza. Jako formální důvod uvádí konzulát nedostatek kancelářských prostor a personálu. V důsledku této situace je nutné o víza žádat v jiných zemích, kde působí americké konzuláty. Nejčastěji ve Švédsku. Švédská vláda se zdá být vůči tranzitním emigrantům relativně liberální.“¹⁰⁴

Podle HIAS velký problém představovala také roztržitost organizačního zajištění emigrace, která komplikovala koordinaci pomoci žadatelům:

„Při CKŽP existuje emigrační oddělení, jehož jedinou funkcí je předkládání dokumentů na ministerstvo zahraničních věcí za účelem vydání emigračních pasů. Ve všech ostatních záležitostech je emigrační oddělení nuceno odkazovat emigranty na naši organizaci. Při založení naší organizace jsme navrhovali sloučení emigračního oddělení s naší kanceláří, zdůrazňovali jsme, že jakákoli dichotomie v oblasti emigrace je škodlivá, nabídli jsme prostory a pokrytí platů zaměstnanců, avšak výbor, který je financován z prostředků Joint a pravděpodobně pod vlivem Jointu, tento návrh odmítl. Tímto způsobem emigrační oddělení pokračují samostatně ve své práci v určitých oblastech při vydávání pasů, i když na druhé straně s námi spolupracují ve všech emigračních záležitostech [...].

Co se týče zahraničních organizací, Palestinský výbor jako pobočka Židovské agentury se zabývá výlučně otázkami emigrace do Palestiny a v současné době má kvůli nedostatku

¹⁰³ AŽIH, signatura 351 /29, Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom w Polsce (1946–1949), dokumenty organizacyjne, karta 115, Raport z działalności HIAS na terenie Polski w okresie od 15 lutego do 15 sierpnia 1946 r., str. 1–6.

¹⁰⁴ Ibid.

certifikátů omezené možnosti činnosti.¹⁰⁵ V letech 1945–1947 legálně emigrovalo do Palestiny 11 815 osob narozených v Polsku.¹⁰⁶

Navzdory prohlášením vlády o usnadnění emigrace si polští Židé často stěžovali, že vnitrostátní orgány jim komplikují vyřizování cestovních dokladů, takže jsou mnohdy nuceni překračovat hranice nelegálně. V regionálních výborech, například v Dolním Slezsku, se objevily další problémy. Vedoucí tamějšího odboru pro emigraci poukazoval na skutečnost, že řada emigračních záležitostí je vyřizována přednostně ve Varšavě. Zatímco v první polovině roku 1946 pomohl emigrační odbor ve Varšavě vyřídít více než 800 pasů, v dolnoslezské pobočce se jich vyřídilo pouze 56.¹⁰⁷

V prvních měsících po válce byla naopak možnost ilegální emigrace poměrně snadná. Občan, který nebyl příslušníkem ozbrojených sil, mohl Polsko opustit na základě výjezdní karty, kterou vydávaly různé státní orgány a instituce, ačkoli tyto subjekty k tomu nebyly oficiálně oprávněny. Tyto nejasnosti a nedostatky v předpisech byly způsobeny poválečným chaosem a zmatkem v právním systému.¹⁰⁸

Nelegální odchod z Polska

Podle tvrzení židovského partyzána Eliezera Lidowského vznikla první centra nelegální emigrace v Rovně a ve Vilniusu. Obě města měla početně významné předválečné židovské komunity. Rovno bylo osvobozeno v únoru 1944 a po válce v něm zůstalo méně než 40 židovských obyvatel. S příchodem Rudé armády se začali do města přesouvat členové židovských podzemních jednotek, mezi nimi i Eliezer a jeho bratr Abraham z mládežnické organizace Dror. Spolu se svým přítelem Jicchakem Rajchmanem, zvaným "Paša", vytvořili skupinu mladých sionistů, kteří se zaměřili na hledání únikových cest z válkou zničené Evropy do Palestiny. Byli přesvědčeni, že pro přeživší v Evropě neexistuje žádná budoucnost. Činnost skupiny se mimo jiné soustředila na vyhledávání dětí, které byly během německé okupace

¹⁰⁵ AŽIH, signatura 351 /29, Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom w Polsce (1946–1949), dokumenty organizacyjne, karta 115, Raport z działalności HIAS na terenie Polski w okresie od 15 lutego do 15 sierpnia 1946 r., str. 5–6.

¹⁰⁶ Edyta Gawron, „Powojenna emigracja Żydów z Polski, przykład Krakowa“ in: *Następstwa zagłady Żydów 1944-2010*, Monika Adamczyk-Garbowska a Feliks Tych, eds., (Lublin: Żydowski Instytut Historyczny, Lublin 2011), str. 422.

¹⁰⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 88–89.

¹⁰⁸ Stola, *Kraj bez wyjścia?*, str. 31.

umístěny do nežidovských rodin. V létě 1944 Lidowski a jeho spolupracovníci rozšířili své působení do oblasti Volyně, kde se snažili kontaktovat místní přeživší a přimět je k emigraci.¹⁰⁹

Hlavním iniciátorem vilniuského střediska byl Aba Kovner, partyzán a člen mládežnického hnutí Ha-Šomer ha-Ca'ir.¹¹⁰ Spolu s dalšími aktivistkami, Rózou Korczakovou a Vitkou Kempnerovou, začali mobilizovat zbytky židovské komunity postižené válkou k emigraci.¹¹¹

Na podzim 1944 se do Vilnius donesly zvěsti o emisarech z Palestiny, kteří působili v Bukurešti. Skupina proto nasměrovala dva své členy, Rózu Korczakovou a Šmuela Amaranta, do Černovic, aby prozkoumali možnost překročení hranic a vstupu do Rumunska. Tam se setkali se zástupci výpravy z Rovna. Později se oběma skupinám podařilo navázat kontakt s židovskými emisary v Rumunsku a s jejich pomocí společně zorganizovat první cesty do Palestiny.¹¹²

Nicméně brzy vyšlo najevo, že síť cest vedoucích do rumunských přístavů, z nichž vyplouvaly lodě s emigranty, byla infiltrována agenty sovětské tajné policie NKVD. V důsledku toho obě skupiny přesunuly svá centra do Lublinu, který se stal jedním z prvních polských měst osvobozených od německé okupace. V prosinci 1944 se zde Lidowski a Kowner seznámili s bývalými účastníky povstání ve varšavském ghettu, mimo jiné s Jicchakem Cukermanem (alias Antekem), Stefanem Grajekem a Cvijou Lubetkin.¹¹³ V této době přicházeli do města i další partyzáni, kteří se skrývali v běloruských lesích a dalších odlehlých oblastech Sovětského svazu. Byli mezi nimi například Chajim Lazar a Nissan Reznik. Společně začali okamžitě připravovat plán útěku z Polska. Mezi mladými sionisty však rychle začaly krystalizovat názorové rozdíly, zejména v otázce, kdy Polsko opustit. Aba Kovner byl pro emigraci co nejdříve, zatímco skupina soustředěná kolem Jicchaka Cukermana tvrdila, že je třeba nějakou dobu počkat, vzhledem k tomu, že do země postupně přicházejí repatrianti ze Sovětského svazu, kterým je třeba pomoci a připravit je na cestu a život v Palestině.¹¹⁴

¹⁰⁹ Svědectví Eliezera Lidowskeho (9. 3. 1994), Moreshet Archiv, složka 147694, v hebrejštině; Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 104.

¹¹⁰ Více k Aba Kovner: Dina Porat, *Me-‘ever le-gishmi: parashat chayav shel Aba Kovner* (Tel Aviv: Am Oved, 2000).

¹¹¹ Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 105.

¹¹² Svědectví Eliezera Lidowskeho (9. 3. 1994), Moreshet Archiv, složka 147694, v hebrejštině.

¹¹³ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 28; Dekel, *B'riha*, str. 198–215; Adelson, “W Polsce zwanej ludową,” str. 409; Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 90; Stola, *Kraj bez wyjścia*, str. 49.

¹¹⁴ Icchak Cukierman, *Nadmiar pamięci (siedem owych lat). Wspomnienia 1939–1946* (Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000), str. 385; Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 108–109.

Na začátku roku 1945, kdy se postupně rozvíjely repatriační plány, neměli polští sionisté jasnou představu o celkové situaci ve východní Evropě. Nevěděli, kolik lidí válku přežilo a kolik se jich stále skrývá; někteří přeživší se skrývali ještě několik měsíců po skončení války. Nebylo také jasné, kolik lidí bude repatriováno a jak velká bude nadcházející vlna emigrace. Tato nejistota ohledně počtu přeživších a potenciálních emigrantů komplikovala plánování a organizaci emigračních aktivit. Podle Cukermana navíc v zemi nebyl ani dostatek vyškolených sionistů, kteří by mohli řídit tajné přechody hranic. Ve svých pamětech vzpomíná, že osobně cestoval po zemi a hledal ukrývající se mladé Židy a snažil se je zapojit do sionistického úsilí. Podobnou činnost však prováděli i další aktivisté. Řada pamětníků popisuje, jak aktivisté z různých sionistických skupin čekali na nádražích na navrátilce a přesvědčovali je, aby se k nim připojili.¹¹⁵

Cukermanovi a jeho kolegům se podařilo získat významné místo v předsednictvu Ústředního výboru Židů v Polsku, což jim umožnilo účinně prosazovat sionistické cíle a lépe čelit opozici ze strany Židovské frakce Polské dělnické strany, jež sionistické myšlenky odmítala. Díky tomuto působení se jim podařilo zajistit prostory pro vzdělávací centra pro židovskou mládež, tzv. kibucy. Tyto kibucy, oficiálně prezentované jako zemědělská družstva, vznikaly pod záštitou sionistických politických stran a jejich mládežnických klubů a plnily klíčovou úlohu při přípravě mladých lidí na budoucí život v Palestině.¹¹⁶

První kibuc založili již v únoru 1945 členové sjednoceného pionýrského hnutí Ha-Šomer ha-Ca'ir-Dror. Jeho sídlo se nacházelo ve čtyřech místnostech v šestém patře opuštěné budovy na Poznaňské ulici 38 v centru Varšavy. Mezi zakladateli se nacházeli mladí lidé z Čenstochové, kteří přežili nacistickou okupaci. Většina z nich strávila dětství v německých koncentračních táborech a přišla o své rodiny a blízké.¹¹⁷ V té době měli ovšem jen omezené povědomí o sionismu a jejich mateřským jazykem byla polština. Hebrejsky se začali učit později, především díky kontaktům s vrstevníky z východních oblastí Polska nebo Sovětského svazu. Kibuc se stal místem, odkud později vzešli první instruktoři věnující výchovné práci s dětmi a mládeží. Patřili k nim Cvija Lubetkin, Michał Litwak, Tuwia Borzykowski, Izrael Szklar, Bronka Klibańska nebo Chajka Grossman.¹¹⁸

Část členů kibucu se mimo jiné podílela na pátrání po archivu historika Emanuela Ringelbluma, který byl podle tehdejších informací ukryt ve sklepě domu v ulici Dzielna 34.

¹¹⁵ Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 122–124.

¹¹⁶ Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 125.

¹¹⁷ Grajek, *Po wojnie i o dalej?*, str. 20.

¹¹⁸ *Ibid.*

Jednalo se o první velkou sbírku dokumentů a svědectví zachycujících život ve varšavském ghettu.¹¹⁹ V dubnu 1945 odjelo několik členů poznaňského kibucu do různých částí země, aby tam zakládali další nové kibucy.

K prudkému zvýšení počtu kibuců došlo zejména na přelomu jara a léta 1945, kdy sionistické politické strany intenzivně rozvíjely a obnovovaly svou činnost a mládežnické spolky. Na konci jara 1945 žilo v sedmnácti kibucech v zemi 1500 mladých Židů. V té době nejsilnější sionistická politická strana Ichud zakládala kibucy především ve Varšavě, Lodži, Krakově a Kielcích.¹²⁰ Již koncem července spadalo pod Ichud 16 kibuců se 750 členy. Kibucy mezi sebou soupeřily a každý se snažil získat co největší počet členů.¹²¹

Vyslanci kibuců hledali především mladé lidi, o nichž se domnívali, že jsou schopni zvládnout dlouhou cestu přes kontinent do Palestiny. Tato cesta probíhala většinou v noci a v obtížném terénu. Uprchlíci čelili různým nebezpečím, včetně nepřízně počasí, rizika odhalení a zatčení a fyzických výzev, které vyžadovaly odolnost a vytrvalost.

Zároveň byli mladí jedinci považováni za ty, kteří mají větší šanci uskutečnit sionistický sen o nové židovské národní vlasti. V důsledku drsných podmínek v koncentračních táborech a válečných traumat se mnoho přeživších, zejména starších, potýkalo s vážnými zdravotními problémy. Starší, nemocné nebo fyzicky slabé osoby, které přežily holokaust, proto sionisté k emigraci často nevyzývali. Jak Cukerman uvádí: „Naši lidé stáli na nádraží, a když viděli, že mladí vystoupili z vlaku, okamžitě se jich ujali. To bylo pro nově příchozí velmi výhodné, protože měli vzápětí střechu nad hlavou, postel, jídlo. Ti starší byli nasměrováni do uprchlických středisek.“¹²²

Sionisté se mimo jiné rovněž aktivně podíleli na vyhledávání osiřelých židovských dětí a snažili se jim v kibucech poskytnout potřebnou péči a podporu. Židovské děti v poválečné Evropě často trpěly těžkými traumaty a nevratnými ztrátami. V mnoha případech se staly jedinými přeživšími svých rodin a často neměly žádné vzpomínky na svůj původ. Některé přežily roky okupace v kláštorech nebo u nežidovských rodin, jiné našly bezpečí u partyzánů a odbojových skupin. V reakci na tuto naléhavou potřebu byl ihned po osvobození východního regionu země zřízen Koordinační výbor.¹²³ Pro sionisty děti představovaly budoucnost židovské komunity a živou památku na miliony zavražděných německými okupanty. Sionistické

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 128.

¹²¹ Grajek, *Po wojnie i o dalej?*, str. 20.

¹²² Cukierman, *Nadmiar pamięci*, str. 396; cit. dle Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 153.

¹²³ Sommer Schneider, *Sze'erit hapleta*, str. 106–07.

rehabilitační úsilí bylo zaměřeno na budoucnost, na vzdělávání a přípravu na život v Palestině. Děti a mládež byly povzbuzovány, aby překonaly bolestné vzpomínky a aktivně se podílely na budování židovského státu, který by sloužil jako nový a bezpečný domov pro židovské obyvatelstvo.¹²⁴

Ti, jež se rozhodli emigrovat a využili podpory sionistických sítí, odjížděli z Polska do Palestiny, zpočátku přes italské a rumunské přístavy. Tato trasa hrála klíčovou roli až do srpna 1945, kdy došlo k uzavření italských hranic. V té době však již také existovala zavedená cesta do Rumunska přes Československo a Maďarsko.¹²⁵

Po uzavření italských hranic se preferovaným cílem migrace staly tábory DP v amerických okupačních zónách v Německu a Rakousku. Palestina pro mnohé zůstávala neznámou destinací a v amerických zónách pro ně bylo připraveno zázemí. V tomto kontextu sehrála podstatnou roli zpráva Earla G. Harrisona, zvláštního vyslance amerického prezidenta Harryho Trumana, zpracovaná v srpnu 1945. Harrison ve své zprávě upozornil na žalostné podmínky v táborech pro vysídlené osoby v amerických okupačních zónách, kde žili přeživší holokaustu. Kritizoval skutečnost, že mnoho židovských uprchlíků setrvalo za ostatním drátem v táborech různého typu, včetně bývalých koncentračních táborů, které byly přeplněné a měly zcela nevyhovující hygienické podmínky. Harrisonova zpráva vyzvala k okamžité změně politiky USA vůči židovským uprchlíkům, a nakonec vedla k určitému zlepšení situace. Židům byly od té doby vyčleněny samostatné tábory a byli uznáni jako národnost.¹²⁶

Někteří uprchlíci proto zamířili právě do těchto táborů, často s nadějí, že se jim nakonec podaří emigrovat do Spojených států. Do okupačních zón vedlo několik tras, přes jižní hranici (u Vratislavi), východní (u Katovic) a západní (u Štětína). Zejména jižní trasa vedoucí do Československa byla hojně využívána.¹²⁷

Na podzim 1945 se do organizace tranzitů zapojili židovští emisaři z Palestiny a zástupci Mosadu le-alija Bet, jenž byl založen v roce 1938 jako součást židovské podzemní vojenské organizace Hagana. Mosad le-alija Bet vznikl v reakci na opatření britské vlády omezující

¹²⁴ Více k tématu poválečné osudy židovských dětí: Tara Zahra, *The Lost Children: Reconstructing Europe's Families after World War II* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015), str. 137; Margarete Myers Feinstein, *Holocaust Survivors in Postwar Germany, 1945–1957* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Boaz Cohen, „Survivor Caregivers and Child Survivors: Rebuilding Lives and the Home in the Postwar Period,” *Holocaust and Genocide Studies* 1 (2018), str. 49–65.

¹²⁵ Grajek, *Po wojnie i o dalej?*, str. 35–36.

¹²⁶ Více o americké politice vůči židovským uprchlíkům viz Holian, *Between National Socialism and Soviet Communism: Displaced Persons in Postwar Germany*; Mankowitz, *Life between Memory: The Survivors of the Holocaust in Occupied Germany*.

¹²⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 90.

židovské přistěhovalectví do Palestiny a zaměřil se na organizování ilegální migrace jako odporu proti této restriktivní politice. Podle Yehudy Bauera se právě v tomto období upevnily vztahy mezi polskými sionisty a Mosadem le-alija Bet, které do té doby prakticky neexistovaly.¹²⁸

Zajímavé je, že ještě před příjezdem emisarů do Polska si velitelství Hagany v Palestině plně neuvědomovalo rozsah situace ve východní Evropě ani to, kolik Židů bude mít zájem o emigraci. Tuto skutečnost výstižně ilustruje dopis vysoce postaveného důstojníka Hagany Jehudy Araziho, jenž byl v létě 1945 odeslán do Itálie. Arazi v něm odhadoval, že do Palestiny bude chtít emigrovat jen asi 5 000 přeživších evropských Židů.¹²⁹

Jako první z emisarů dorazil do Polska v říjnu 1945 Isar Ben Cvi, zvaný Šimon, člen kibucu Ma'ale HaHamiša, spojeného se skupinou Gordonia. Podle Šimona Redlicha však byl dominantní postavou Zvi Melnitzer, zvaný Alexander, kterému se podařilo navázat kontakty s vysoce postavenými polskými pohraničníky, představiteli polského ministerstva obrany a příslušníky Rudé armády. Antek Zukerman vzpomínal na Melnitzera jako na „velitele hranic“, díky jehož organizačním schopnostem bylo možné eskortovat přes hranice stovky židovských uprchlíků.¹³⁰

Koncem roku 1945 došlo v Polsku k nárůstu antisemitských útoků, což sionistickému hnutí značně usnadnilo práci. Emigrace se pro mnoho Židů stala samozřejmou nutností, aniž by bylo třeba zvláštní propagace.¹³¹ Mezi židovským obyvatelstvem rostla panika a nervozita a mnozí už doslova „seděli na kufrech“ a byli připraveni okamžitě odejít.¹³²

Tuto situaci odráží i zpráva HIAS z roku 1946, v níž je uvedeno, že na začátku roku došlo k výraznému nárůstu žádostí o emigrační pomoc. Mezi uprchlíky se navíc šířily informace, že jakmile se ocitnou v amerických okupačních zónách, bude pro ně již snadné dostat se do Spojených států.¹³³

Současně s tím však na začátku roku 1946 započala repatriace ze Sovětského svazu a do země postupně začaly přijíždět desítky tisíc nových židovských obyvatel. Řada z nich se však v zemi netoužila usadit. Repatriace ze Sovětského svazu tak vedla k rychlému rozvoji mládežnických organizací. Například organizace Hanoar Hacijoni, spadající pod stranu Ichud,

¹²⁸ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 64–67; Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 150.

¹²⁹ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 65–66; Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 141.

¹³⁰ Redlich, *Life in Transit*, str. 156.

¹³¹ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 115; Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 140.

¹³² Ibid.; Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 140.

¹³³ AŽIH, Sign. 351 Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom. HIAS, 1945–1949: Akta organizacyjne, Sprawozdania za rok 1946, str. 2.

spravovala ve sledované době jen v Dolním Slezsku celkem 60 kibuců, v nichž žilo přibližně 4 tisíce mladých lidí.¹³⁴

Pogrom v Kielcích

Zlom v organizaci ilegálních přechodů nastal po pogromu v Kielcích 4. července 1946, při kterém bylo zavražděno více než 40 lidí včetně žen a dětí. Záminkou k této tragické události byl údajný únos polského nežidovského chlapce. Jednoho červencového rána se v Kielcích ztratil devítiletý Henryk Blasczyk. Jeho rodiče zmizení syna okamžitě nahlásili policii, ale ten se následující den vrátil s tím, že ho neznámý muž uvěznil ve sklepě. Cestou na policejní stanici Henryk identifikoval jako dům onoho muže jeden z domů na ulici Planty, kde byli ubytováni Židé repatriovaní ze Sovětského svazu. Na základě nejasného obvinění se přes noc rozšířila fáma, že Židé unášejí a vraždí křesťanské děti. Druhý den ráno policisté vstoupili do domu, prohledali ho a vyhnali Židy ven, kde je rozrušený dav místních obyvatel zlynčoval. Útoku se zúčastnilo také několik příslušníků místních bezpečnostních složek.¹³⁵

Polská vláda se snažila tento otřesný čin bagatelizovat, aby nevrhla stín na pověst Polska jako demokratické země. Obvinila z toho členy protisovětských organizací, jako je Sdružení svoboda a nezávislost (*Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość*) a Národní ozbrojené síly (*Narodowe Siły Zbrojne*). V následném procesu bylo odsouzeno dvanáct civilistů, z nichž devět bylo odsouzeno k trestu smrti. Ústřední židovský výbor oficiálně označil za viníka útoku „pravicovou opozici“. Ve skutečnosti mohli polští Židé zveřejnit pouze prohlášení, které odpovídalo vládní verzi události. Spisovatel Jakob Pat se však později k pogromu vyjádřil v sérii článků pro newyorský jidiš deník *Forverts*. Ve svých textech kritizoval zejména roli bezpečnostních složek během pogromu a odsoudil také postoj polské katolické církve, která odmítla veřejně odsoudit projevy antisemitismu v zemi.¹³⁶

Tato tragická událost a skutečnost, že vláda nedokázala antisemitismus zastavit, vyvolala mezi polskými Židy paniku. Bylo nutné urychleně přesunout přes hranice desítky tisíc

¹³⁴ Aleksiun, *Dokąd dalej*, str. 155.

¹³⁵ Více o pogromu v Kielcích viz Joanna Tokarska-Bakir, *Pod klątwą. Społeczny portret pogromu kieleckiego*, vol. 1 a 2 (Warsawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2018); Bożena Szaynok, *Pogrom Żydów w Kielcach, 4. lipca 1946*, (Warszawa, 1992); Alina Cała, *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej: Komisje Specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce*, (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2014).

¹³⁶ Kijek, „Aliens in the Land of Piast“, str. 247–248; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 37.

lidí. Během následujících tří měsíců Polsko opustilo více než 100 tisíc Židů.¹³⁷ Období po kieleckém pogromu je zaznamenáno ve svědectví židovského emisara Zviho Melnitzera. Ten dokládá, že „po pogromu v Kielcích utíkaly každý měsíc tisíce lidí, dokonce i někteří členové Židovského výboru, kteří byli komunisty nebo bundisty a věřili, že nové komunistické Polsko přinese rovnost.“¹³⁸ Některé židovské rodiny prodávaly svůj majetek a chtěly co nejrychleji opustit zemi. Na hranicích pak čekaly několik dní nebo týdnů, než na ně přijde řada, a to za velmi nepříznivých podmínek.¹³⁹

Nicméně, jak již bylo uvedeno, emigrace Židů z Polska probíhala již před pogromem a byla poháněna složitou souhrou různých faktorů. Kielcký pogrom, ačkoli měl nesporně významný dopad, sloužil spíše k zintenzivnění a urychlení již probíhajícího migračního pohybu, než aby jej inicioval.¹⁴⁰ Polské úřady si uvědomily, že zastavení migrace již není možné. Původně byla politika polské vlády vůči židovské emigraci nejasná.¹⁴¹ Na jedné straně byla vláda pod tlakem Velké Británie, aby emigraci do Palestiny zabránila, na druhé straně ji však mlčky tolerovala. Jelikož Jaltská konference ponechala Polsko v sovětské sféře vlivu, postoj polské vlády k sionistickým snahám do značné míry odrážel postoj Moskvy. Stalin podporoval sionistické aktivity, protože věřil, že přeplněné tábory DP v okupačních zónách, kde zůstalo mnoho Židů, vytvoří tlak na západní mocnosti, aby usnadnily jejich odchod do Palestiny.¹⁴² Doufal, že politické směřování budoucího židovského státu bude komunistické. Vzhledem k tehdejším napjatým vztahům mezi velmocemi vnímal případný židovský stát jako nového blízkovýchodního spojence proti západnímu imperialismu.¹⁴³

¹³⁷ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 98.

¹³⁸ Rozhovor se Zvi Melnitzerem (8. leden, 1964), הברחה מפולין לצ'כוסלובקיה, v hebrejštině, Haganah Archiv (Tel Aviv), karta č. 196–25.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Viz též Cramsey, *Uprooting the Diaspora: Jewish Belonging and the “Ethnic Revolution” in Poland and Czechoslovakia, 1936–1946*, str. 233–239.

¹⁴¹ Podobně i další evropské země vykazovaly srovnatelnou míru nejednoznačnosti v přístupu k židovské emigraci. V těchto zemích se vládní politika často lišila v závislosti na místních politických a sociálních podmínkách, což poukazuje na širší problémy, kterým poválečná Evropa čelila při řešení potřeb židovských přeživších.

¹⁴² Magdalena Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1944–1947,” in: Magdalena Semczyszyn a Jarosław Syrnyk, eds., *Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych – doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie* (Warsaw, Szczecin, Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2014), str. 267; též Jiří Friedl, *Domů, a za svobodou. Role Československa v migracích obyvatel Polska v letech 1945–1958* (Praha: Academia– Historický ústav, 2020), str. 299.

¹⁴³ Kaganovitch, „Stalin’s Great Power Politics, the Return of Jewish Refugees to Poland, and Continued Migration to Palestine, 1944–1946”, str. 78–80; Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy“, str. 267.

O sovětské podpoře svědčí setkání, které se uskutečnilo jen několik dní po pogromu v Kielcích, mezi Vladimírem Jakovlevem, zástupcem sovětského velvyslanectví ve Varšavě, a Jisra'elem Barzilem, předsedou hnutí Ha-šomer ha-ca'ir v Palestině. Jakovlev prohlásil, že sovětské velvyslanci v Polsku, Československu a Rumunsku obdrželi z Moskvy instrukce, aby pomáhali sionistickým organizacím při přepravě židovských uprchlíků z Polska do amerických okupačních zón. Výsledkem tohoto rozhovoru byla v červenci 1946 neformální dohoda mezi polskou vládou a židovskými představiteli Jicchakem Zuckermanem a Stefanem Grajekem o diskrétním otevření polských hranic. Polská pohraniční stráž dostala pokyny, aby umožnila Židům odejít do amerických okupačních zón přes Československo.¹⁴⁴

Veškerá jednání probíhala tajně a nezachovaly se žádné oficiální záznamy. Nicméně okolnosti, za nichž byla dohoda uzavřena, jsou popsány ve vzpomínkách Zuckermana i Grajeka a také důstojníka WOP Michala Rudawského či židovských emisarů.¹⁴⁵ Podle slov emisara Isara Ben Cviho měly být jihozápadní hranice země otevřeny pro židovské uprchlíky po dobu šesti týdnů a polská vláda se zavázala zvýšit počet železničních vagonů. Československá vláda přijala usnesení o pomoci uprchlíkům z Polska 26. července 1946. Taktéž zvýšila kapacitu svých železnic pro židovské uprchlíky a zajistila několik vlaků, které je převážely přes celou zemi k západoněmeckým nebo rakouským hranicím.¹⁴⁶

Hranice mezi Československem a Polskem byla otevřena 30. července 1946.¹⁴⁷ Od tohoto okamžiku se přechod hranic, který byl dříve spojen s rizikem, stal bezpečnějším a organizovanějším. Tento vývoj umožnil rozsáhlejší migrační proces, který před pogromem nebyl v takové míře dosažitelný.¹⁴⁸

Přechod do Československa byl následně povolen na dvou místech – v Chudobě a u dnešní Nové Rudy. Informace o konkrétních přechodech byly záměrně omezovány, a to jak ve veřejných diskusích, tak v oficiálních zpravodajských kanálech. Pohraniční stráž měla nařízeno pouštět přes hranice co nejvíce lidí.¹⁴⁹ Na určených hraničních přechodech poté dohlíželi židovští převaděči na zřizování tranzitních center. Za správu těchto středisek mělo být zodpovědné JDC spolu s Ústředním výborem polských Židů. Podle emisara Ben Cviho sice

¹⁴⁴ Magdalena Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy“, str. 268; Szaynok, *Nielegalna emigracja Żydów*, str. 43; Stola, *Kraj bez wyjścia?* str. 50.

¹⁴⁵ Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy,” str. 268.

¹⁴⁶ Cukierman, *Nadmiar pamięci*, str. 415–430; Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy,” str. 268; Friedl, *Domů, a za svobodou*, str. 300.

¹⁴⁷ Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy,” str. 268.

¹⁴⁸ Cramsey, *Uprooting the Diaspora*, str. 233–239.

¹⁴⁹ Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy,” str. 270; Dekel, *B'riha*, str. 182; Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 300.

převaděči dostávali od JDC značné finanční prostředky na organizaci přechodů, ale celá operace spočívala na jejich bedrech.¹⁵⁰

Zajímavým dokumentem z tohoto období je zápis ze schůzky zástupců Ústředního židovského výboru v Polsku a JDC z 27. srpna 1946, na které se projednával plán jejich spolupráce. Jeden z členů výboru, Marek Bitter, vznesl dotaz: „Jaká je role JDC v souvislosti s *Brichou*? JDC by se mělo zabývat konstruktivní pomocí a rehabilitací Židů v Polsku a mělo by klást malý důraz na *Brichu* a Židy opouštějící Polsko“. Dále zdůraznil, že úkolem JDC není pomáhat Židům, kteří chtějí opustit Polsko. Ředitel JDC v zemi William Bein však odpověděl, že: „JDC musí a bude pomáhat všem směrům židovského života a žádný z nich nebude potlačovat. *Bricha* je nyní určitým trendem v židovském životě, a proto JDC musí těmto Židům pomáhat. Joint nevytváří *Brichu*. Joint pomáhá Židům v *Bricha*. Joint bude i nadále pomáhat všem Židům v Polsku, ať už zůstanou v Polsku, nebo emigrují.“¹⁵¹

Tento dokument ilustruje tehdejší napětí v židovské komunitě a odráží širší debatu mezi zastánci obnovy židovského života v Polsku i po tak tragických událostech, jako byl pogrom v Kielcích, a těmi, kteří považovali emigraci za nevyhnutelnou. Beinova odpověď také naznačuje, že ačkoli JDC exodus polských Židů aktivně neorganizoval, byl si vědom jejich situace a potřeby pomoci těm, kteří se rozhodli emigrovat.

V této souvislosti se rozkoly projeví zejména v předsednictvu Židovského ústředního výboru, kde se střetli sionisté a zástupci Židovské frakce PPR a Bundu. Diskuse v prezidiu se soustředily na strach a paniku šířící se mezi židovským obyvatelstvem a vyznačovaly se vzájemným obviňováním. Například zástupce Bundu Salomon Fiszgrund považoval masový odchod Židů za důsledek uměle vyvolané paniky ze strany sionistů:

„Nálada bezprostředně po incidentu byla tíživá, ale žádná panika se nekonala [...]. Skutečná panika vznikala postupně a byla záměrně organizovaná [...] Sionistických soudruhů se jistě nedotkne, když je obviním z paniky [...] Oni jsou bezvýhradně vinni za tuto paniku [...] Situace je vážná. Sionistický tábor dělá nebezpečnou práci. Podle nich mají všichni ti, kteří odcházejí, v úmyslu odejít do Palestiny. Existují však objektivní potíže (možnosti emigrace). Židé jsou klamáni [...] Panika zachvátila široký okruh lidí, dokonce i členové stran (Bundisté a Židovské frakce PPR) podlehlí panice [...] Prosím, navrhuji, abychom zaslali varování, že hrozí nebezpečí odchodu do neznáma.“¹⁵²

¹⁵⁰ Rozhovor s Isarem ben Cvi, vedený Hayou Cohen Tanenbaum (26. srpna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 9-25, v hebrejštině.

¹⁵¹ AŽIH, sygn. 350/36, AJDC w Polsce 1945–1949. Sekretariat, Sprawy organizacyjne AJDC w Polsce, str. 76.

¹⁵² AŽIH, Prezydium CKZP, sygn. 302/2, str. 68, cit. dle Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 94.

Členové Židovské frakce PPR podobně jako Salomon Fiszgrund ve svých projevech upozorňovali na uměle vyvolanou paniku a špatné podmínky v táborech DP. Sionisté, zejména představitelé levicového křídla Poalej Sion, taková obvinění rozhodně odmítali a považovali je za projev ideologicky motivovaného nepřátelství. Poukazovali na to, že situace v Polsku nikdy nevykazovala známky stability a že židovská komunita nadále čelí nejistotě a nebezpečí. Tvrdili, že přeživší, kteří byli v nebezpečí již šest let, prostě nemohli dále snášet život v podmínkách neustálého strachu.¹⁵³

Navzdory protestům proti emigraci ze strany členů Židovské frakce PPR se exodu nepodařilo zabránit, zejména v letních měsících roku 1946.¹⁵⁴ Stovky Židů přicházely z velkých polských měst do Dolního Slezska, kde byly otevřeny hraniční přechody do Československa. Jak vzpomíná Zvi Melnitzer v rozhovoru po letech od událostí, transfer byl vážně ohrožen činností polských převaděčských skupin. Poláci, kteří chtěli uprchnout ze země, se snažili infiltrovat mezi uprchlíky a někteří Židé jim dokonce nabízeli svou identitu.¹⁵⁵ Melnitzer však také vzpomíná na paradoxní situaci, která v Dolním Slezsku nastala. Židé, kteří se v oblasti usadili po vyhnání Němců v naději, že se Dolní Slezsko stane novým centrem poválečné židovské kultury, jak slibovala polská vláda, výrazně pomáhali těm, kteří se rozhodli opustit zemi. V pohraničních městech zřídili lidové kuchyně a ubytovny.¹⁵⁶

V důsledku poklesu počtu uprchlíků, a především také rostoucího diplomatického tlaku ze strany Britů a Američanů se polská vláda nakonec 22. února 1947 rozhodla uzavřít přechody, kterými mohli Židé vstoupit do Československa.¹⁵⁷

Podle údajů Úřadu pro evidenci a statistiku Ústředního židovského výboru v Polsku (Wydział Ewidencji i Statystyki CKŻP) se po skončení druhé světové války do země vrátilo více než 220 000 Židů. Mezi lety 1944 až 1947 však z Polska odešlo přibližně 130 000 Židů, což představovalo 40 až 50 % tamní židovské populace.¹⁵⁸ Jednalo se o heterogenní skupinu lidí s různou motivací, sociálním zázemím a ideologickými postoji. Mezi uprchlíky byli nejen repatrianti vracející se ze Sovětského svazu, ale také lidé, kteří přežili šoa, sovětsíi občané

¹⁵³ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 93–94.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Rozhovor se Zvi Melnitzerem (8. leden, 1964), הבריחה מפולין לצ'כוסלובקיה, v hebrejštině, Haganah Archiv (Tel Aviv), karta č. 196-25.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Více o britské politice vůči židovskému přistěhovalectví do Mandátní Palestiny viz Kochavi, *Post-Holocaust Politics: Britain, the United States, and Jewish Refugees, 1945–1948*; Dekel, *B'riha*, str. 253.

¹⁵⁸ Pisarski, *Emigracja*, str. 107; Bauer, *Flight*, str. 119, 287; Stola, „Jewish emigration from communist Poland: the decline of Polish Jewry in the aftermath of the Holocaust“, str. 172.

prchající před režimem pod záminkou repatriace a židovští komunisté, jejichž víru v obnovu židovského života v Polsku podkopala slabá reakce vlády na projevy antisemitismu, které nakonec vyústily v tragický pogrom v Kielcích.

Emigrace na sklonku 40. let

V roce 1947 se situace v židovské společnosti v Polsku začala výrazně uklidňovat. Ke snížení emigrace přispěly i šířící se zprávy o obtížných podmínkách v táborech DP v americké okupační zóně, kde emigranti uvízli na týdny či měsíce.¹⁵⁹ O stabilizaci situace polských Židů se zmínil i William Bein, ředitel JDC v Polsku, ve své zprávě z února 1947 určené pro konferenci zástupců JDC v Paříži:

„V posledních měsících jsou patrné definitivní známky stabilizace židovského života v Polsku, které se projevují výrazným nárůstem zaměstnanosti mezi Židy, rozvojem kulturního života, zakládáním škol, divadel, tiskovin i celkovým oživením židovského společenského života.

Tento proces však narušuje skutečnost, že značný počet nerozhodnutých Židů stále váhá a „má sbalené kufry“. Další komplikací je roztržštěnost poměrně malého počtu židovského obyvatelstva do mnoha politických skupin, které si zakládají vlastní paralelní instituce s omezeným dosahem, což zpomaluje celkovou konsolidaci.“¹⁶⁰

Tato autonomie při zakládání vlastních institucí, o níž se zmiňuje Beinova zpráva, se však na sklonku 40. let postupně vytrácela, protože rostoucí politická centralizace začala omezovat prostor pro nezávislé iniciativy. Zejména pak činnost všech sionistických organizací v zemi byla stále více trnem v oku místní komunistické vládě. To samozřejmě odráželo negativní změny, k nimž došlo v politice polské komunistické vlády vůči nově vzniklému Státu Izrael, tedy v politice ovlivňované Moskvou.¹⁶¹ V té době již bylo zcela jasné, že sovětské

¹⁵⁹ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 174; Bauer, *Flight and Rescue*, str. 187; Leibner, *Brichah or Brihah*, str. 48–49.

¹⁶⁰ AŽIH, sygn. 350/36, AJDC w Polsce 1945–1949. Sekretariat, Sprawy organizacyjne AJDC w Polsce – Conference of the JDC' representatives in Paris, February 3rd, 1947. Statement by William Bein, director of Poland, str. 3.

¹⁶¹ Více k tématu viz Bożena Szaynok, *Z historii i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968* (Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2007); Grzegorz Berendt, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950–1956: Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006); Sommer Schneider, *Sze'erit hapleta*, str. 155–67; Audrey Kichelewski, „Imagining the Jews in Stalinist Poland: Nationalists or Cosmopolites? *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 3 (2010), str. 509.

naděje na vliv na Blízkém východě jsou do značné míry iluzorní. Politické vedení nového židovského státu neprojevovalo žádný sklon k užšímu sblížení se sovětským blokem, a naopak posilovalo své vazby se Západem. Sovětský svaz proto zahájil kampaň proti židovskému nacionalismu a sionismu, který se stal jedním z jeho hlavních ideologických nepřátel.¹⁶²

Období let 1948 až 1950 bylo v Polsku poznamenáno silící stalinizací, která zásadně pozměnila charakter židovského života v zemi. Součástí tohoto procesu se stalo systematické potlačování sionistických i jiných nekomunistických židovských organizací. Nemalou roli v tomto úsilí sehrála Židovská frakce polské dělnické strany (od prosince 1948 Polské sjednocené dělnické strany, PZPR), která byla využívána k eliminaci sionistického vlivu. Postupně byli sionističtí představitelé vytlačeni nejen z Ústředního výboru polských Židů, ale i z lokálních židovských výborů. Na konferenci zástupců židovských výborů, která se konala ve Varšavě v únoru 1949, tvořili sionisté již pouze malou část delegátů – ze 267 účastníků jich bylo pouhých 61. Většina přítomných zastupovala PZPR, což reflektovalo rostoucí dominanci komunistické ideologie v židovských organizacích.¹⁶³ V téže době se k frakci připojil sociálnědemokratický Bund.¹⁶⁴ Avšak někteří jeho členové vyjadřovali obavy z narůstající ideologické homogenizace a blížícího se konce politické existence jejich strany v zemi, což je přimělo k emigraci.¹⁶⁵

V důsledku těchto změn byli následně do nového předsednictva Ústředního židovského výboru zvoleni výhradně komunističtí činitelé, včetně Szymona Zachariasze a Dawida Sfarda. Současně byl z funkce předsedy odvolán Adolf Berman, člen sjednocené Poalej Sion, jehož místo obsadil Hersz Smolar. Výrazně se také stupňovala kritika sionistů ze strany židovských komunistů, která se nezdá opírat o provokace. Například během setkání židovských výborů v Lodži byli sionisté obviněni z protikomunistické činnosti, konkrétně z vyvěšování nepřátelských hesel. Zintenzivňovala se také kritika hebrejských škol, které byly často zavírány pod různými administrativními záminkami, například kvůli využívání neoficiálních prostor. Tato restriktivní opatření vyústila v konečné rozpuštění všech sionistických stran a institucí na sklonku roku 1949.¹⁶⁶ Stejný osud postihl také sionistický tisk. Organizace Mizrahi

¹⁶² Více o Stalinově politice vůči Izraeli viz Laurent Rucker, *Staline, Israël et les Juifs* (Paris: Presses Universitaires de France, 2001); Sommer Schneider, *Sze'erit hapleta*, str. 155–87; Stola, *Kraj bez wyjścia*, str. 51–52; Kroupová, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století*, str. 38.

¹⁶³ AAN, SSZ, 476/26 Sprawozdanie z działalności PZPR przy WKŻP we Wrocławiu za okres od 15 I 1949 do 20 IV 1949 r., k. 268–269.

¹⁶⁴ Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 174.

¹⁶⁵ Redlich, *Life in Transit*, str. 184.

¹⁶⁶ Redlich, *Life in Transit*, str. 204.

a Hitachduth musely ukončit svou činnost do 20. prosince, Ichud do 1. ledna a sjednocená Poalej Sion měla zaniknout k 1. únoru následujícího roku.¹⁶⁷

Mezi lety 1949 a 1950 došlo rovněž k zásadním změnám v nesionistických židovských organizacích, které spadaly pod kontrolu Ústředního židovského výboru. Už v červnu 1949 navrhl Zachariasz v souladu se stranickou politikou zestátnění všech židovských institucí v Polsku, což bylo schváleno na zasedání vedení PZPR v srpnu 1949. Výuka hebrejštiny a dalších židovských předmětů se postupně utlumila, přičemž celý proces znárodnění se dokončil na jaře 1950. Židovské kulturní sdružení a židovské výbory byly sloučeny a vzniklo Kulturní a společenské sdružení Židů (Towarzystwo Spoleczno Kulturalne Żydów, TSKŻ), plně podřízeno komunistickému režimu.¹⁶⁸ K prvnímu lednu 1950 došlo rovněž k zastavení činnosti JDC, jehož aktivity vláda považovala za špionážní ve prospěch USA.¹⁶⁹

Likvidaci sionistických institucí předcházely vlny zatýkání a výslechů jejich členů. Od konce 40. let polská tajná policie UB (Urząd Bezpieczeństwa) monitorovala židovské občany, aby zabránila šíření sionistické ideologie ve státních a společenských institucích. V důsledku toho došlo k četným případům pronásledování osob spojených se sionistickými organizacemi. Již v lednu 1948 bylo zatčeno několik členů pohraniční jednotky WOP v Kladsku za pomoc židovským uprchlíkům při ilegálním přechodu do Československa. V září 1949 došlo k rozsáhlému zatýkání převaděčů v Dolním Slezsku. Mezi zatčenými se nacházel například Boruch Maciukowski, který zprostředkoval kontakt s židovskými emisary v Mnichově.¹⁷⁰

V roce 1949 se polská vláda rozhodla podpořit návrh umožňující sionistům legální emigraci do Izraele. Tento krok jí umožnil snadno se zbavit ideologických nepřátel. Na podzim téhož roku vydal jidiš časopis *Dos Naje Lebn* komuniké o možnosti emigrace „polských občanů židovského původu“ do Izraele.¹⁷¹ Podle odhadů v té době požádalo o emigrační dokumenty téměř 40 000 Židů. Mezi podzimem 1949 a létem 1951 skutečně odešlo do Izraele téměř 30 000 lidí. Židovská populace v Polsku tak klesla na 70 000.¹⁷²

¹⁶⁷ AAN, MAP, syg. 790, str. 27, cit. dle Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 182.

¹⁶⁸ Redlich, *Life in Transit*, str. 205.

¹⁶⁹ Bożena Szaynok, „Problematyka Żydowska w polityce komunistów w latach 1949–1953“, in: *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta (Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008), str. 17.

¹⁷⁰ Semczyszyn, „Polski Szlak Brichy“, str. 271.

¹⁷¹ Pisarski, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1951*; Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 178.

¹⁷² Redlich, *Life in Transit*, str. 206.

3. Československo a migrace židovských uprchlíků

Po druhé světové válce panoval v Československu, stejně jako v Polsku a dalších zemích poválečné Evropy, všeobecný politický konsenzus, že budoucí stabilita státu závisí na národnostní homogenitě.¹⁷³ Předválečná přítomnost početných národnostních menšin byla vnímána jako zdroj politické nestability, což vedlo k podpoře politiky zaměřené na jejich vysídlení nebo asimilaci. Tento posun v přístupu k národnostním menšinám předznamenal prezident Edvard Beneš ve svém článku uveřejněném v lednovém čísle časopisu *Foreign Affairs* z roku 1942.¹⁷⁴ Beneš v něm nastínil své plány na poválečnou reorganizaci Evropy, které zahrnovaly rozsáhlé přesuny obyvatelstva zaměřené na vytvoření etnicky homogenních států, což považoval za nezbytné opatření pro zajištění trvalého míru v Evropě. Tento postoj znamenal značný odklon od jeho dřívějších názorů v meziválečném období, kdy považoval mnohonárodnostní složení středoevropských států za trvalou realitu a zdůrazňoval potřebu vyváženosti práv menšin a fungování demokratických institucí, které podle něj zajistí stabilitu mezinárodního postavení těchto států.¹⁷⁵

Podle Košického vládního programu, vydaného v dubnu 1945, měli být všichni českoslovenští občané, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé nebo maďarské národnosti, zbaveni československého občanství. Tito lidé měli být odsunuti a jejich majetek měl být zkonfiskován.¹⁷⁶ Na začátku srpna 1945 byl následně vydán dekret prezidenta Edvarda Beneše, který oficiálně zbavoval německé a maďarské Čechoslováky občanství. Československý plán na vyhnání Němců schválily tři hlavní spojenecké mocnosti, Spojené státy, Velká Británie a Sovětský svaz, na Postupimské konferenci konané od 17. července do 2. srpna 1945. Je však důležité poznamenat, že v rámci širších diplomatických a strategických úvah týkajících se poválečné reorganizace Evropy si prezident Beneš zajistil

¹⁷³ Philipp Ther a Ana Siljak, eds., *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001), str. 62; Philipp Ther, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten: „Ethnische Säuberungen« im modernen Europa*” (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011), str. 168–174; Chad Bryant, „Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946” *Slavic Review* 4, (2002), str. 683–707; Bankier, *The Jews Are Coming Back*, str. 1–24; Láníček, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*, str. 151–152.

¹⁷⁴ Edvard Beneš, „The Organization of Postwar Europe.” *Foreign Affairs* 20, no. 2, 1942, str. 226–242.

¹⁷⁵ Více k tématu: Jan Láníček, *Czechs, Slovaks, and the Jews, 1938–48: Beyond Idealization and Condemnation* (London: Palgrave Macmillan, 2013), str. 116–123.

¹⁷⁶ *Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků* (Brno: Rovnost, 1945), str. 11–12; Benjamin Frommer, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (Cambridge University Press, 2004), str. 46.

souhlas spojeneckých mocností s hromadným vysídlením německých obyvatel do poraženého Německa již na konferenci v Teheránu koncem roku 1943. Podle rozhodnutí Spojenců měl být odsun proveden organizovaně a humánně. Nicméně bouřlivé poválečné období, doprovázené nedostatkem potravin, s sebou přineslo silné nacionalistické, protiněmecké a protimaďarské nálady v celém Československu.¹⁷⁷ Vyhánění, často spojené s násilím, krádežemi a vraždami, se rychle stalo součástí každodenního života.¹⁷⁸

V poválečném Československu byli vyhnáni i někteří přeživší Židé, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé národnosti. Vládní úředníci zpočátku odmítali německy mluvící Židy z těchto opatření vyvázat¹⁷⁹ a podle novely ministerstva vnitřní z 24. srpna 1945 si československé občanství mohli ponechat pouze Židé, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k české nebo slovenské národnosti.¹⁸⁰ Po letech utrpení v koncentračních táborech byli nyní přeživší nuceni prokazovat svou loajalitu k Československé republice a bojovat o zachování občanství.¹⁸¹ Loajalita žadatelů byla často posuzována pouze na základě jejich mateřského jazyka, který byl vnímán jako hlavní znak národní identity. Lidé, kteří byli zbaveni občanství a čekali na jeho znovuzískání, neměli nárok na veřejnou zdravotní péči a ani na sociální dávky. Dostávali snížené přídělky potravin a měli potíže při hledání zaměstnání.¹⁸² Příkladem poválečného bezpráví vůči německy mluvícím Židům může být Margit Silberfeldová, která vyrůstala před válkou v Českých Budějovicích v česko-židovsko-německé rodině: „Přijely jsme do Prahy, šly jsme na repatriační komisi a oni rozhodli, že jsme Němci, maminka a já, a že nás odsunou do Německa. Tak začala nová katastrofa. Nedali nám byt, tak

¹⁷⁷ Frommer, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, str. 33–94; Matěj Spurný, *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960* (Praha: Antikomplex, 2011), str. 91–145.

¹⁷⁸ Více k tématu Divoké odsuny: Adrian von Arburg a Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*, 3 vols. (Středokluky: Zdeněk Susa, 2010–11).

¹⁷⁹ Kateřina Čapková, „Between Expulsion and Rescue: The Transports for German-speaking Jews of Czechoslovakia in 1946,” *Holocaust and Genocide Studies*, 32 (2018), str. 70–71; Jan Lániček, „What Did It Mean to Be Loyal? Jewish Survivors in Post-War Czechoslovakia in a Comparative Perspective,” *Australian Journal of Politics and History*, 3, (2014), str. 393–94; Kateřina Čapková a David Rechter, eds., *Židé, nebo Němci? Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019).

¹⁸⁰ Čapková, „Between Expulsion and Rescue”, str. 71; Spurný, *Nejsou jako my*, str. 126–29; Lániček, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*, str. 152.

¹⁸¹ Více o „proviněních proti československé národní cti“ viz Frommer, *National Cleansing*, str. 186–227.

¹⁸² Lániček, „What Did It Mean to Be Loyal?” str. 393–94; Čapková, „Between Expulsion and Rescue”, str. 70–71; Jan Lániček, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*, str. 150–156.

židovská obec se nad námi slitovala a mohly jsme bydlet v Jáchymově ulici v bytě domovníka. Ani jsme nedostaly nic zpátky. První měsíce byly velmi těžké“.¹⁸³

O těžké poválečné situaci hovoří ve svých vzpomínkách také Irena Gutfreundová, narozená v roce 1921 v Litoměřicích do tzv. smíšeného manželství. Její otec pocházel z židovské rodiny, matka byla křesťanka. V domácnosti se slavily jak židovské, tak křesťanské svátky. Rodina se hlásila k české národnosti, ale děti navštěvovaly německé školy. Během války byl Irenin otec deportován do Osvětimi, kde zahynul. Sama Irena byla v roce 1944 zařazena do pracovního tábora v Lovosicích, určeného pro míšence I. stupně. Po osvobození jim s matkou hrozil odsun do Německa, a to navzdory tomu, že měly československé občanství. Nakonec jim pomohl zůstat tehdejší starosta Litoměřic, díky jehož zásahu se deportaci vyhnuly. Irena popisuje svůj poválečný osud takto:

„Žít po válce s německou národností? [...] to nebylo vůbec jednoduché. Měla jsem jít s maminkou do odsunu. To mě tak rozčílilo – měla jsem tenkrát žloutenku – protože jsem naši republiku milovala, byla jsem vychovaná za Masaryka, neprovinila jsem se proti ní a proč jsem měla jít s těmi, kteří nám tak ublížili, kteří nás tak pronásledovali. Tak jsem se tomu bránila a podařilo se mi to odvolat. [...] Napřed jsem šla na židovskou obec. Tenkrát tam byli lidé, kteří přišli částečně z Polska a částečně z Podkarpatské Rusi, byli sice velmi vstřícní, ale moc toho neprosazovali. Ale naše maminka uměla česky – dříve to tak bylo v I. republice, tady mluvil každý německy i česky, to bylo úplně normální – a měla známého, tenkrát byl tady český starosta a ten znal naši matku velmi dobře už dlouho a ten to tenkrát prosadil. [...] Tak jsme tu zůstali.“¹⁸⁴

Německy mluvící Židé, kterým se díky intervenci židovských i nežidovských humanitárních organizací podařilo vyhnout odsunu, často vnímali situaci v Československu jako neúnosnou a raději dobrovolně opustili zemi. UNRRA dokonce po zvážení jejich neutěšené situace plánovala speciální záchranné transporty německy mluvících Židů do Německa. Československá vláda později musela čelit kritice v anglicky tištěném tisku.¹⁸⁵

Úřady se proto začaly obávat, že pozitivní obraz Československa jako demokratické země by mohl být na Západě poškozen.¹⁸⁶ Pověst poválečného Československa navíc vážně ohrožovala situace Židů na Slovensku. Jak vyplývá z korespondence mezi Alexanderem

¹⁸³ Rozhovor s Margit Silberfeldovou vedla Anna Lorencová (17. 4. 1997), ŽMP, Sbíрка orální historie, Rozhovor č. 658.

¹⁸⁴ Rozhovor s Irenou Gutfreundovou vedla Anna Hyndráková (4. 12. 1997), ŽMP, Sbíрка orální historie, Rozhovor č. 707.

¹⁸⁵ Čapková, “Between Expulsion and Rescue”, str. 80–81.

¹⁸⁶ Čapková, “Between Expulsion and Rescue”, str. 81; Láníček, *Czechs, Slovaks, and the Jews*, str. 71.

Eastermanem, právníkem, novinářem a zástupcem Světového židovského kongresu a náměstkem britského ministra zahraničních věcí Hectorem McHeilem z dubna 1946, antisemitismus na Slovensku nejen přetrvával, ale dokonce i sílil:

„Situace Židů na Slovensku je stále znepokojivější. Antisemitismus je silnější než kdy jindy. Fašističtí představitelé stále zaujímají významné postavení ve státní správě a odmítají vrátit židovský majetek, který si oni nebo jejich příbuzní přivlastnili nebo se ho zmocnili. Mnozí z těchto úředníků jsou sami aktivně zapojeni do antisemitské politiky a činnosti.“¹⁸⁷ K nejzávažnějším násilnostem došlo na území Slovenska, a to v Topolčanech v září 1945.¹⁸⁸

Před druhou světovou válkou patřila židovská komunita v Topolčanech k nejpočetnější a nejvlivnější na Slovensku. Ve městě žilo přibližně 3 000 Židů, což představovalo asi třetinu celkového počtu obyvatel města. Většina z nich se hlásila k ortodoxnímu směru. Židé patřili převážně ke střední třídě a sehráli významnou roli v hospodářském životě města, zejména v oblasti podnikání a obchodu. Válku však přežilo jen asi 550 místních Židů. Jejich návrat po osvobození nebyl přijat s pochopením, naopak mezi nežidovskými obyvateli vzbuzoval strach a nepřátelství.¹⁸⁹ Během války byl židovský majetek arizován a noví majitelé, kteří často pocházeli z řad Hlinkovy slovenské lidové strany, se obávali, že by si jej přeživší mohli nárokovat zpět. Tato obava přerostla v paniku, která byla živena postojem slovenských poválečných úřadů, jak potvrzuje memorandum maďarského ministerstva zahraničí o situaci slovenských Židů adresované představitelům Světového židovského kongresu, v němž se píše:

„V důsledku opatření Slovenské národní rady si ‚arizátoři‘ mohou ponechat židovské podniky a další majetek ve svém vlastnictví. Navrátilí se Židé tak ve skutečnosti nikdy nedostanou zpět veškerý majetek, který jim byl odebrán, protože ‚arizátoři‘ mají právo ponechat si polovinu z něj. Arizátoři jsou považováni za ty, kteří majetek zachránili a rozmnožili, a proto by měli být podle úřadů za to náležitě odměněni. Z toho vyplývá, že arizace a vyloučení Židů z hospodářského života není žádným zločinem. V květnu a červnu navíc zahájil slovenský tisk

¹⁸⁷ Central Zionist Archives, Jerusalem (CZA), The World Jewish Congress Office in London, 1940–1955, C2/1790, Záznam rozhovoru pana A. L. Eastermana s panem Hectorem McHeilem, náměstkem ministra zahraničních věcí, z pátku 18. dubna 1946, téma – situace Židů na Slovensku.

¹⁸⁸ Více o topolčanském pogromu viz Ján Mlynárik, *Dějiny Židů na Slovensku* (Praha: Academia, 2005), str. 306–344; Ivan Kamenec, „Protižidovský pogrom v Topolčanech v září 1945,“ in: Jindřich Pecka, ed., *Acta contemporanea*: (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998), str. 80–94; viz Michala Lônčíková, „The End of War, the End of Persecution? Post-World War II Collective Anti-Jewish Violence in Slovakia,“ *History in Flux*, 1 (2019), str. 151–164; Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland, and Slovakia, 1944–48*.

¹⁸⁹ Lônčíková, „The End of War, the End of Persecution?“, str. 159.

rozsáhlou kampaň proti těm Židům, kteří se chtěli vrátit na své bývalé pozemky a do svých „domů“.¹⁹⁰

Topolčanský pogrom ovšem nelze vysvětlit pouze strachem o majetek, stejně jako jej nelze považovat za předem organizovanou událost. Jeho příčiny je třeba hledat v souhře několika faktorů a událostí. Podnětem byl protest skupiny žen proti údajnému nahrazení řádových sester židovskými učitelkami. K tomu se přidalo šíření protižidovských pomluv, včetně obvinění, že židovský lékař, doktor Berger, který očkoval děti proti neštovicím, je chtěl otrávit.¹⁹¹

Napětí se vystupňovalo 24. září, kdy se konal trh. Město bylo plné lidí a dav se mohl rychle rozrůst. Poté, co se rozšířily zvěsti o otrávených dětech, dav zaútočil na doktora Bergera a vykřikoval nenávistná hesla. Násilí se pak z ulic přeneslo do židovských domů, kde docházelo k rabování a fyzickým útokům. Pogrom trval několik hodin. Státní instituce v té době nebyly schopny účinně zasáhnout a židovské obyvatele ochránit. Do pogromu se aktivně zapojili i někteří příslušníci armády. Násilnosti se neomezovaly pouze na Topolčany. Zpráva o otrávených dětech vyhnala do ulic také obyvatele nedaleké obce Žabokreky.¹⁹²

Příslušníci národní bezpečnosti prohlašovali, že si za vše mohou Židé sami, a nechali povstalecký dav postupovat vpřed. Během pogromu bylo zraněno 48 židovských obyvatel, z toho 15 osob těžce. Vláda pogrom odsoudila. Devět hlavních pachatelů bylo zatčeno a následovalo dalších 45 trestních oznámení. Soudní řízení se ale protáhlo až do počátku 50. let.¹⁹³

Události v Topolčanech nebyly ojedinělé. K dalším tragickým útokům došlo v prosinci 1945 na severovýchodním Slovensku, konkrétně v obcích Ulič a Kolbasov. Bezpečnostní situace v této pohraniční oblasti, která se nachází v blízkosti polských a ukrajinských hranic, byla v té době velmi napjatá. Hranice nebyly dostatečně střeženy a docházelo k nekontrolovaným přesunům různých vojenských jednotek a uprchlíků. Mezi těmi, kteří opakovaně překračovali hranice, se nacházeli i příslušníci Ukrajinské povstalecké armády, známí jako banderovci. Ti usilovali o vytvoření nezávislé Ukrajiny a vyznačovali se radikální nacionalistickou ideologií zaměřenou proti Židům, ale také proti Polákům a komunistům.

¹⁹⁰ CZA, The World Jewish Congress Office in London, 1940-1955, C2/2554: Memorandum o židovské otázce na Slovensku, vypracované maďarským ministerstvem zahraničních věcí v prosinci 1945 a adresované Dr. Maurici L. Perlzweigovi, Světový židovský kongres, 11. února 1946, str. 1–2.

¹⁹¹ Lónčíková, „The End of War, the End of Persecution?“, str. 159.

¹⁹² Lónčíková, „The End of War, the End of Persecution?“, str. 160.

¹⁹³ Ibid.

V letech 1945–1946 banderovské skupiny opakovaně podnikaly výpady na východní Slovensko, kde šířily své myšlenky a propagandu.¹⁹⁴

V obci Ulič jedna z těchto skupin pronikla do domu, kde žili čtyři Židé, kteří přežili holokaust. Ozbrojenci je všechny zavraždili. Poté se skupina přesunula do nedalekého Kolbasova, kde zavraždila dalších dvanáct přeživších, kteří sdíleli jeden dům. Masakr přežila pouze jedna žena, které se podařilo ukrýt. Pachatelé nebyli nikdy jasně identifikováni, ale podle výpovědi této jediné svědkyně se útočníci označili za banderovce.¹⁹⁵

V létě 1946 následovala další vlna protižidovských pogromů, tentokrát rozsáhlejší a rozšířená do více lokalit. Koordinace těchto akcí na celém území poukazuje na to, že se jednalo o již organizované násilné činy, kterým předcházela protižidovská propaganda. Antisemitské nepokoje začaly během partyzánského sjezdu v Bratislavě ve dnech 1. až 5. srpna. Iniciátory byly většinou partyzánské skupiny, k nimž se připojilo několik zvláště radikálních občanů. Československá vláda nakonec z těchto činů obvinila maďarskou stranu. Nařčení z podněcování nepokojů jí umožnilo jednak zdiskreditovat Maďary žijící na Slovensku, ale také ospravedlnit vyhnání maďarského obyvatelstva.¹⁹⁶

Na Slovensku byli Maďaři stejně jako Němci považováni za kolektivně zodpovědné za osud Československa těsně před válkou a během ní. Mezi záznamy v Ústředním sionistickém archivu v Jeruzalémě se nacházejí svědectví několika maďarských Židů, kteří museli opustit Slovensko poté, co byla v únoru 1946 podepsána dohoda mezi československou a maďarskou vládou o vzájemné výměně obyvatelstva. Většina pamětníků, kteří tato svědectví podali, pocházela ze slovenské obce Lošonec, kde před německou okupací žilo 3000 Židů. Z koncentračních táborů se jich vrátilo pouze 240. Z nich 140 muselo následně opustit zemi.¹⁹⁷

Tuto tragickou situaci dobře ilustruje osud maďarského Žida Zoltána Briegera, jehož rodina žila v Lošonci po celé generace. Až do roku 1938 byli všichni československými občany. Dne 27. června 1945 se v Briegerově obchodě a v jeho domě objevilo šest policistů. Všechno prohledali, a přestože nic kompromitujícího nenašli, obchod zapečetili a jeho zatkli. Deset dní byl držen ve vězení okresního soudu. Následně byl donucen podepsat prohlášení, že Československo opouští z vlastní vůle, protože urazil Československou republiku, když se

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Lónčíková, „The End of War, the End of Persecution?“, str. 161.

¹⁹⁶ Mlynárik, *Dějiny Židů na Slovensku*, str. 344–358; Karel Kaplan, „Československo a Izrael v letech 1947–1953, in: Jiří Dufek, Karel Kaplan, Vladimír Šlosar, *Československo a Izrael 1947–1953: studie*, (Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993), str. 13–14.

¹⁹⁷ CZA, The World Jewish Congress Office in London, 1940–1955, C2/2554: korespondence a dokumenty týkající se Židů v Československu, Židovská otázka na Slovensku, str. 1–8.

přihlásil k maďarské národnosti. Po podpisu tohoto dokumentu se Brieger nesměl vrátit do svého domu ani do svého obchodu; slovenské úřady mu předaly třiceti kilogramový kufr s jeho osobními věcmi a byl odeslán na maďarské hranice.¹⁹⁸

Židé z Podkarpatské Rusi

Ve stejnou dobu, kdy docházelo k vyhánění německy a maďarsky mluvících Židů, zažívalo Československo další spontánní i nucené migrace, které se prolínaly. Navzdory napjaté situaci v otázce národnostních menšin československá vláda do jisté míry tolerovala přechod židovských uprchlíků z dalších zemí přes své území. Uprchlíci se vydávali různými únikovými cestami a využívali různé logistické sítě v závislosti na dostupných možnostech – například UNRRA využívala vlaky určené pro repatriaci polských občanů z Německa nejen k návratu Poláků, ale cestou zpět k přepravě židovských uprchlíků.

V červnu 1945 podepsala československá vláda se sovětskou stranou dohodu o předání Podkarpatské Rusi, tehdejší nejvýchodnější části Československa, Sovětskému svazu.¹⁹⁹ Podle této dohody mohli občané, kteří se před válkou přihlásili k československé národnosti, zvolit československé občanství a vystěhovat se do Československa. Z nařízení úřadů však nebylo jasné, zda se možnost optovat vztahuje i na židovské obyvatele. Většina podkarpatských Židů se před válkou přihlásila k židovské národnosti. Posouzení nároku na československé občanství tak nakonec záviselo především na vůli místních úřadů.

Řada židovských přeživších z Podkarpatské Rusi se rozhodla k odchodu. Zásadní roli hrály jejich obavy ze sovětské vlády. Kromě toho mnozí z nich sympatizovali s Čechy, mimo jiné proto, že vzpomínali na demokratický charakter meziválečného Československa.²⁰⁰

Většina těchto migrantů se usadila v pohraničí, kam je lákaly pracovní a bytové příležitosti, které tam vznikly po vyhnání německy mluvícího obyvatelstva. Někteří z nich se rozhodli usadit na východním Slovensku, kde měli rodinné vazby.²⁰¹

¹⁹⁸ CZA, The World Jewish Congress Office in London, 1940–1955, C2/2554: Memorandum o židovské otázce na Slovensku, vypracované maďarským ministerstvem zahraničních věcí, adresované Dr. Maurici L. Perlzweigovi, Světový židovský kongres, 11. února 1946, str. 7–8.

¹⁹⁹ Kateřina Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“ in: Kateřina Čapková a Hillel J. Kieval eds., *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami* (Praha: NLN, 2022), str. 297.

²⁰⁰ Čapková, „Dilemmas of Minority Politics“, str. 71.

²⁰¹ Kateřina Čapková, „Erased from History: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia,” in: Kateřina Čapková a Kamil Kijek, eds., *Jewish Lives under Communism New Perspectives* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2022), str. 35–53; Láničková, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*, str. 157–159.

Po skončení války žilo v českých zemích asi 23 000 Židů, z toho asi 8 000 pocházelo z Podkarpatské Rusi. Dalších přibližně 2 000 osob tvořili polští Židé, kteří byli osvobozeni z koncentračních táborů v bývalých Sudetech a chtěli zůstat v Československu. Dohromady tak představovali téměř polovinu poválečné židovské populace v regionu. Tito migranti byli obvykle religióznější než místní Židé a jejich mateřským jazykem nebyla čeština, ale jidiš, maďarština, slovenština nebo polština. Přestože se usazovali spíše v periferních oblastech, významně ovlivňovali původně reformní a převážně česky nebo německy mluvící židovské komunity. V českých zemích tak až po válce vznikl značný počet židovských obcí, v nichž převládala ortodoxní nebo chasidská tradice.²⁰²

Sociální pracovnice JDC Dorothy Green ve své osobní korespondenci popsala své zkušenosti s touto komunitou, když o čtrnáct let později vzpomínala na svou práci v poválečném Československu. Během jedné ze svých cest do severních Čech si všimla, že mladí Židé z Podkarpatské Rusi zde rychle zakládají rodiny a mají děti. V jednom městě, kde žilo přibližně sedm set podkarpatských Židů, se narodilo po válce sto dětí. Green také vzpomínala na pár, kterému se narodila trojčata; jejich příběh se stal symbolem nového začátku nejen pro ně, ale pro celou komunitu. Navzdory ztrátě rodiny a přátel v koncentračních táborech viděli manželé svou budoucnost v Československu jako příležitost pokračovat v židovské tradici a vytvořit zde novou komunitu.²⁰³

Ačkoli podkarpatským Židům hrozilo, že budou repatriováni na Zakarpatskou Ukrajinu (název pro Podkarpatskou Rus po roce 1945), v mnoha případech se obávali ilegálně překročit československé hranice. Rozhodli se zůstat v zemi a usilovali o znovuzískání československého občanství. To se povedlo zejména těm, kteří se aktivně účastnili bojů v rámci 1. československého samostatného polního praporu pod velením generála Ludvíka Svobody.²⁰⁴ Někteří z nich se nicméně připojili k ostatním židovským migrantům na cestě do táborů DP v amerických zónách okupovaného Německa.²⁰⁵

Podle zprávy JDC, kterou vypracoval Harry Viteles na konci roku 1945, bylo „sionistické smýšlení mezi podkarpatskou mládeží silnější než mezi mladými českými Židy

²⁰² Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 297–298.

²⁰³ Tel Aviv University, Archives of the Institute for Diaspora Studies, sign. P-10, složka 24. Dorothy Green's correspondence, March 1, 1961, San Francisco, str. 7, anglicky. Za poskytnuté materiály děkuji Kateřině Čapkové.

²⁰⁴ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 297.

²⁰⁵ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 307; svědectví Jicchaka Sely Steinera, židovského emisara, které vedl Yosef Heller (5. 9. 1963), Moreshet Archiv, složka č. 147682, v hebrejštině; Čapková, „Dilemmas of Minority Politics“, str. 63–75.

a přinejmenším stejně výrazné jako u židovské mládeže na Slovensku“.²⁰⁶ To potvrzuje také příběh chlapce Chaima Droriho, který přežil deportace do Osvětimi-Březinky a Buchenwaldu. Jeho rodiče zahynuli, ale shledal se alespoň se svou sestrou. Původně se chtěli vrátit do rodné vesnice, ale po odstoupení Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu se přidali k sionistickému hnutí ve snaze emigrovat do Palestiny. Zajímavým aspektem Droriho zkušenosti kromě jiného bylo, že během cesty do Palestiny byly děti – včetně sourozenců, kteří se po válce znovu setkali – rozděleny sionisty do skupin podle věku. Drori vzpomíná: „Moje sestra byla vzhledem ke svému věku zařazena do jiné skupiny, zatímco já jsem byl umístěn k mladším jedincům, přibližně patnáctiletým. Utekli jsme do Prahy, pak do Aše a odtud jsme pokračovali do uprchlických táborů v Německu“.²⁰⁷

Mezi podkarpatskými Židy byli také jednotlivci pokračující na západ ilegálně po vlastní ose, navzdory značným rizikům a nejistotám s tím spojeným. Jedním z nich byl Jan Jando Weiss, rodák z Mukačeva, který přežil deportaci do koncentračního tábora Buchenwald. Po osvobození Buchenwaldu byl Weiss sovětskými vojsky převezen do Plzně, kde byl následně předán do péče Červeného kříže. Poté se léčil v několika českých sanatoriích. Navzdory svému uzdravení byl Weiss stále více znepokojen přítomností sovětských vojáků a zprávami dalších židovských uprchlíků, kteří uprchli z Podkarpatské Rusi. Nakonec se rozhodl opustit Československo. Po krátkém pobytu v Praze se Weiss vydal do Chebu, kde pod rouškou tmy překročil hranice do Německa.²⁰⁸

Židovští uprchlíci z Polska

Poválečné Československo se stalo průchozím koridorem zejména pro židovské uprchlíky z Polska. Československé bezpečnostní složky o jejich ilegálním přechodu poprvé informovaly na počátku podzimu 1945.²⁰⁹ Hraniční kontroly probíhaly v té době nedůsledně, protože československá státní správa fungovala ještě několik měsíců po válce v přechodném a do značné míry provizorním režimu. Chyběly jasně definované postupy a jednotná strategie

²⁰⁶ Archiv JDC, Geneva Collection 1945–1954, Czechoslovakia: Report of Harry Viteles Visit to Czechoslovakia 1945, ID 2103960, anglicky.

²⁰⁷ Rozhovor s Chaimem Drori, vedla Adéla Skálová (3. 9. 2011), ŽMP, Sbíрка orální historie o šoa, č. rozhovoru 0063, anglicky.

²⁰⁸ Rozhovor s Janem Jandou Weisssem vedla Anna Hyndráková (15. 7. 1993), ŽMP, Sbíрка orální historie o šoa, Rozhovor č. 211, česky.

²⁰⁹ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, zpráva Ministerstva vnitra pro velitelství SNB. z 1. října 1945.

regulace pohybu uprchlíků, což vedlo k roztržité a často nekoordinované práci bezpečnostních složek.²¹⁰

Situaci zároveň komplikovala poválečná nejistota ohledně právního postavení židovských uprchlíků. Mnozí úředníci nevěděli, jak s nimi jednat, zda je považovat za běžné migranty, nebo se k nim chovat s určitou vstřícností vzhledem k jejich specifickému postavení přeživších holokaustu. Neexistence jednotných pravidel tak umožnila, že se Československo stalo zemí, kde docházelo k nelegálnímu pohybu židovských uprchlíků, často s tichým souhlasem místních správních orgánů.

Nicméně již během prvních poválečných měsíců panovaly mezi některými československými úředníky obavy, že spolu s židovskými uprchlíky mohou do země pronikat i „nepřátelské živly“, které by mohly narušit její stabilitu. Tyto obavy reflektuje zpráva ministerstva vnitra z října 1945: „V několika případech bylo zjištěno, že polští státní příslušníci, zejména židovského původu, přecházejí z Polska do Československa bez řádných pasů. Mezi tyto Židy se ukrádají i další nepohodlné osoby, které v Československu sledují politické cíle a záměrně vyvolávají rozbroje mezi obyvatelstvem v československo-polském pohraničí.“²¹¹

Na začátku roku 1946 počet židovských uprchlíků překračujících československou hranici nadále stoupal, a místní úřady proto začaly postupovat s větší ostražitostí. Bezpečnostní složky posílily kontroly totožnosti, v důsledku čehož vzrostl počet odhalených padělaných dokladů. O tom svědčí například zpráva československého ministerstva vnitra z března 1946: „Dnešního dne byl hlášen transport 107 židovských uprchlíků z Moravské Ostravy, kteří nyní stojí na bohumínském nádraží. Tyto osoby mají u sebe osvědčení rakouského Červeného kříže a uvádějí, že jsou rumunské národnosti. Existuje důvodné podezření, že jejich doklady nejsou pravé.“²¹²

Větší opatrnost československých úřadů rovněž potvrzuje Elchanan Gafni, židovský emisar, který v zemi působil mezi lety 1945–1947. Gafni vyrůstal v německy mluvící rodině v Československu a v roce 1938 se mu podařilo emigrovat do Palestiny, kde až do roku 1945 žil v kibucu Kfar Ruppin:

„Jednoho dne se v pražské kanceláři Jointu objevil mladý muž, který mě hledal a věděl, jak se skutečně jmenuji. Byl jsem překvapen, protože mé pravé jméno znali jen ti nejbližší. Muž vytáhl certifikát a zeptal se, zda jsem ho vyrobil. V duchu jsem se už viděl ve vězení. Zeptal se

²¹⁰ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 142; Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 260.

²¹¹ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, hlášení Ministerstva vnitra z 1. října 1945.

²¹² ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, hlášení Ministerstva vnitra z března 1946.

mě: ‚Cožpak nemluvíš česky? Dobře se podívej, vidíš? Je tam gramatická chyba. Podívej se ještě jednou, na lva, náš symbol, chybí mu jeden dráp.‘ Muž mi ukázal svůj služební průkaz a pak řekl: ‚Vzpomínám si na Tebe, ještě před válkou, když jsem byl členem Makabi‘‘.²¹³

Nakonec se ukázalo, že jde o židovského člena tajné policie. Nepřišel Gafniho zatknout, ale upozornit ho na rostoucí počet stížností pohraniční stráže na padělané doklady.²¹⁴

Z Gafniho svědectví také vyplývá, že se na pomoci uprchlíků podíleli lidé napříč různými institucemi, a to i včetně příslušníků bezpečnostních složek. Tato vzpomínka zároveň ukazuje, že i ve zdánlivě bezvýchodných situacích, kdy byla organizace přechodů hranic ohrožena, sehrávaly klíčovou roli osobní vazby, nečekané okolnosti nebo dokonce náhoda.

Zvýšený výskyt padělaných dokladů přiměl počátkem roku 1946 československé ministerstvo vnitra k tomu, aby zavedlo přísnější kontroly repatriačních vlaků. Jeden ze zápisů tohoto orgánu z konce února 1946 však ukazuje, že mezi jednotlivými institucemi stále panovala v otázce zacházení s židovskými uprchlíky značná nejistota. V dokumentu se uvádí:

„27. února přijel do Prahy na Masarykovo nádraží transport udánlivě rumunských uprchlíků, organisovaných jakýmsi panem Abrahamovičem, avšak dříve, než se dostavili oficiální zástupci rumunské repatriační komise na nádraží, tento transport se rozprchl. Na požádání rumunské repatriační komise byl Abrahamovič zajištěn, dán pokyn pohraničním stanicím, aby další podobné transporty na území Československé republiky nepouštěly a v Praze zahájena pátrání po uprchlých osobách. V tomto ohledu stojí proti sobě dvě stanoviska, zejména v otázce židovských uprchlíků z Polska. Zpravodajská oddělení ministerstva vnitra stojí na stanovisku tyto osoby vrátiti přes hranice Československé republiky, úřad předsednictva vlády doporučuje v této otázce opatrnosti a je toho názoru, že by se měla na vyhranění stanoviska k této věci usnísti vláda“.²¹⁵

Zpráva odhaluje nejen napětí mezi politickými autoritami, ale také hlubší dilema týkající se přístupu k obětem holokaustu. Zatímco ministerstvo vnitra se vyslovilo pro přísný postup v otázkách bezpečnosti a navrácení uprchlíků do zemí jejich původu, jiní představitelé vlády poukazovali na etický a politický aspekt celé situace.

²¹³ Svědectví Elchanana Gafniho (24. srpna 1960), židovského emisara, Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 14-22.6, v hebrejštině.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, Informace pro pana ministra, Ministerstvo vnitra, 1. 3. 1946.

V březnu 1946 nicméně ministerstvo vnitra vydalo rozhodnutí navrátit do Polska všechny osoby, které měly neplatné doklady.²¹⁶ Některé úřady navíc vyslovily podezření, že falešné průkazy vyrábějí Poláci, aby se zbavili nežádoucích osob.²¹⁷

Zmíněná směrnice však nebyla vždy dodržována. Takový případ je zachycen ve zprávě repatriačního úřadu ministerstva ochrany práce a sociální péče v Moravské Ostravě z dubna 1946, kde se píše:

„Ve vazbě úřadu národní bezpečnosti v Moravské Ostravě bylo 13 mužů a 5 žen – židovských repatriantů z Polska, kteří hodlali cestovati do Rakouska, aniž měli průjezdní vízum pro ČSR, byli tito vyslechnuti a prohlásili, že pro persekuci nemohou v Polsku zůstat a chtějí odcestovati do Rakouska, neboť jsou udánlivě Rakušany. Doklady opravňující je k cestě do Rakouska obdrželi od židovského komitétu v Bytomi, jako se stalo u jiných osob tohoto druhu, opouštějících Polsko, které dostávají doklady od těchto komitétů, nacházejících se v různých místech Polska. Z rozhodnutí p. min. rady Dr. Nováka byl dán dne 11. 4. 1946 telefonický pokyn ředitelství národní bezpečnosti v Moravské Ostravě, dr. Svobodovi, aby těchto 18 osob bylo v doprovodu po patření rakouského vstupního víza dopraveno přes Bratislavu na hranice Rakouska.

Vzhledem k tomu, že dr. Vlk si stěžoval, že tyto případy jsou časté, jak jest také uvedeno v příloženém dopisu, o čemž již dr. Vlk jednal s dr. Poledníkem a dr. Majvaldem, bylo učiněno opatření, aby v Petrovicích od 10.4. 1946, kdy začaly projížděti přímé rychlíky Praha–Varšava, byla v Petrovicích prováděna pasová kontrola 6 příslušníky uniformovaného SNB a 2 příslušníky civilního SNB, takže bude kontrola stálá.“²¹⁸

Několik dokumentů popisuje dále případy, kdy zadržení Židé prosili Čechy, aby je raději zastřelili, než aby je vrátili do Polska. Někdy si příslušníci bezpečnostních složek uvědomili, že Polsko by bylo pro Židy nebezpečné, a rozhodli se raději přimhouřit oči a uprchlíky propustit, než je poslat zpět za hranice.²¹⁹

To dokládá záznam o manželích Zwirnových, kteří ilegálně překročili československé hranice a byli zadrženi 20. března 1946. Představili se jako Židé narození v Polsku, nikoliv jako Poláci, a naléhavě prosili, aby nebyli vráceni do Polska. Uváděli, že v Polsku dochází

²¹⁶ ABS, OPZMV, sing. 2M/13359, str. 316, pokyn ministerstva vnitra ze dne 11. 3. 1946.

²¹⁷ Svědectví Elchanana Gafniho (24. srpna 1960), židovského emisara, Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 14-22.6, v hebrejštině.

²¹⁸ ABS, RBS, sign. 304-69-4., str. 3, Záznam Ministerstva vnitra o návštěvě úřadovny repatriačního odboru ministerstva ochrany práce a sociální péče v Moravské Ostravě za účelem zjištění řízení při repatriaci Židů z Polska z dubna 1946.

²¹⁹ Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 272.

k pogromům, při nichž jsou Židé vražděni a okrádáni na ulicích. Ve zprávě Okresního národního výboru v Broumově pro československé ministerstvo vnitra bylo uvedeno:

„Oba manželé prohlašovali, že není možno za žádných okolností, aby žili v Polsku, protože se tam provádí na ně pogromy, a protože jsou vražděni na ulicích a olupováni. Měli doporučující dopis na Dr. Gordona z Prahy II., Josefovská 7, pokoj č. 43 a žádali a prosili, aby mohli projeti Československem na západ do americké zóny anebo Vídně a dále potom v rámci organisovaného vystěhování Židů do nějakého židovského státu, který prý se tvoří. Uvedené osoby byly prověřeny rovněž orgány OBZ.

Jejich líčení poměrů v Polsku bylo tak přesvědčivé, že byli internováni v noci z 20. na 21. března 1946 v Broumově a nebyli posláni zpět do Polska. Bylo viděti, že polská pohraniční stráž čeká na jedinou příležitost, aby přešli hranice do Polska, kde by byli hned uvězněni a určitě obrání o veškerý svůj majetek, který si vezli ve dvou kufrech. Byli odesláni k Okresnímu národnímu výboru do Náchodu.

Dnes přišla telefonická zpráva z Okresního národního výboru v Náchodě, že manželé Zwirnovi s policejní eskortou se vrací do Broumova a že mají být drženi ve sběrném táboře do té doby, dokud o jejich případu nerozhodne ministerstvo vnitra. Broumovský bezpečnostní referent se dokonce přimlouval, aby Československo nebránilo židovským uprchlíkům v průjezdu.²²⁰

Ve stejném měsíci se obdobný případ objevil v hlášení Zemského odboru národní bezpečnosti v Praze, které se zabývalo postupem úřadů v Náchodě. Tato zpráva rovněž upozorňovala na zvyšující se počet ilegálních přechodů státní hranice polskými židovskými občany. Dále uváděla, že i přes jejich opakované navrácení do Polska se tito uprchlíci znovu vraceli na československé území a tvrdili, že byli fyzicky napadeni polskými úředníky. Podle zprávy nesli někteří z nich viditelné známky násilí. Odmítali se vrátit do své země a žádali o převoz do Bratislavy, odkud chtěli pokračovat dále a Československo opustit. V reakci na tuto situaci Úřad národní bezpečnosti v Náchodě rozhodl, že uprchlíci musejí být posláni zpět do Polska, s výjimkou těch, kteří jeví zjevné známky násilí.²²¹ Lze konstatovat, že konečné rozhodnutí o dalším postupu v jednotlivých případech do značné míry záviselo na individuálním posouzení a stupni pravomocí příslušných úředníků.

²²⁰ ABS, RBS, sign. 304-257-6, zpráva bezpečnostního referenta ONV Broumov ze dne 22. 3. 1946; též Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 272–273.

²²¹ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, hlášení Zemský odbor bezpečnosti Praha, 11. března 1946.

Pomoc československé vlády židovským uprchlíkům

Během prvních šesti měsíců roku 1946 se počet židovských uprchlíků z Polska výrazně zvýšil v souvislosti s rozbíhající se repatriací Židů ze Sovětského svazu. Tento proces vycházel z dohody uzavřené mezi polskou vládou a Sovětským svazem v červenci 1944, která přijala Curzonovu linii z roku 1919 (s určitými úpravami) jako základ nové polsko-sovětské hranice.²²² Repatriace však neznamenal pouze návrat polských a židovských obyvatel, kteří měli před válkou polské občanství, na takzvaná znovuzískaná území, ale stala se součástí širší poválečné reorganizace obyvatelstva ve střední a východní Evropě. Už krátce po skončení války bylo zřejmé, že toto nové uspořádání povede k vyhnání milionů Němců z oblastí, které nově připadly Polsku. Na jaře 1945, kdy ani západní spojenci ještě neměli jasno o přesném vymezení západní hranice Polska a počtu Němců, kteří budou vyhnáni, vystoupil tehdejší komunistický vůdce Władysław Gomułka na sjezdu Polské dělnické strany (PPR). Ve svém projevu vyzval k úplnému „odstranění“ německého obyvatelstva ze země, aby mohla začít její polonizace. Zároveň představil koncepci komunistického státu založeného na etnické homogenitě, čímž navázal na myšlenky tradičně spojované s nacionalistickou pravíci.²²³

Mnoho Židů, kteří se na základě repatriční dohody vrátili do poválečného Polska, však tuto zemi nepovažovalo za místo, kde by mohli začít nový život, a rozhodlo se pokračovat v cestě. V průběhu repatriace se tak stovky uprchlíků denně pokoušely překročit československo-polskou hranici, což vyvolalo humanitární krizi v pohraničních oblastech Polska.²²⁴

V dubnu 1946 se přístup československé vlády proměnil. Ministerstvo vnitra nařídilo, aby s židovskými uprchlíky bylo zacházeno slušně a aby jim nebyly kladeny překážky při cestě

²²² Douglas, *Orderly and Humane: The Expulsions of the Germans after the Second World War*, str. 75–82; Kijek, „Aliens in the Land of Piast“, str. 236; Kersten, „Forced Migration and the Transformation of Polish Society,” str. 75–84; Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 44–53.

²²³ Kijek, „Aliens in the Land of Piast“, str. 236

²²⁴ Více k poválečné emigraci Židů z Polska, viz Maciej Pisarski, „Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1951,” in: August Grabski, Maciej Pisarski, and Albert Stankowski, *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku* (Warsaw: Trio, 1997), str. 15–21; Aleksiu, *Dokąd dalej*; Cała, Datner-Śpiewak, *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968*; August Grabski a Grzegorz Berendt, *Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holokaucie* (Warsaw: Żydowski Instytut Historyczny, 2003); Stola, *Kraj bez wyjścia?*; Bożena Szaynok, „Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1945–1947,” *Przegląd Polonijny* 2 (1995), str. 31–46; Stanisław Ciesielski, ed, *Umsiedlung der Polen aus den ehemaligen polnischen Ostgebieten nach Polen in den Jahren 1944–1947* (Marburg and Wrocław: Herder Institut, 2006).

na Západ.²²⁵ Vládní autority považovaly humanitární pomoc pro židovské uprchlíky z Polska za užitečný prostředek ke zlepšení dobrého jména Československa, které bylo poškozeno vysídlením německých občanů. V této souvislosti se obrátily na JDC s žádostí o zahájení kampaně na propagaci Československa jakožto země, která se snaží tuto humanitární krizi vyřešit.²²⁶ Taková situace přinášela výhody oběma stranám, a tak JDC neváhal vládě pomoci. V červnu 1946 byl plán pomoci uprchlíkům plně rozpracován a v červenci, po pogromu v Kielcích, uveden v platnost. Československé úřady se rozhodly uprchlíkům pomoci poskytnutím lékařské péče a dočasného ubytování. Požadovaly však, aby většinu nákladů hradily JDC a UNRRA. Obě organizace na podmínky vlády přistoupily. Evropské ústředí UNRRA v Londýně ovšem zpočátku odmítlo žádost Československa o pomoc při přesunu židovských uprchlíků z Polska, protože je odmítalo uznat za neúspěšně repatriované. Nicméně tento postoj se změnil poté, co Elfan Rees, vedoucí repatriačního oddělení československé pobočky UNRRA, přesvědčil ústředí ve Washingtonu, že většina těchto lidí přežila koncentrační tábory a patří mezi ty, kteří pomoc obzvláště potřebují. Je důležité připomenout, že Reesův argument byl pravdivý jen zčásti. Většina uprchlíků z Polska totiž byli repatrianti, kteří přežili válku v Sovětském svazu. Rees si však byl vědom toho, že bez této argumentace by se pomoci uprchlíkům nedostalo.²²⁷

Uprchlíci měli být umístěni do repatriačních center, kde čekali na doklady a víza do svých dalších destinací, zejména do amerických okupačních zón. Repatriační centra se nacházela na několika místech v Československu – v Náchodě, Broumově, Plzni, Kuklenách u Hradce Králové, pražských městských částech Ďáblice a Hloubětín, Devínské Nové Vsi u Bratislavy a v Košicích.²²⁸

Československá vláda podmínila vstup do země pouze organizovaným transportům, aby si udržela kontrolu nad migrací. Do repatriačních center směli být přijati pouze ti, kteří předem získali povolení od repatriačního úřadu. Cílem této politiky bylo zabránit tomu, aby se uprchlíci pokoušeli v zemi trvale usadit. Všichni nově příchozí museli podstoupit lékařskou prohlídku a předložit potvrzení. Pobyt v táboře byl časově omezen na maximálně sedm dní, přičemž muži a ženy byli ubytováni odděleně. Provoz tábora se řídil pevně stanoveným režimem, zahrnujícím budíček v sedm hodin ráno a večerku ve 21 hodin. Přímo v táborech byla zajištěna lékařská

²²⁵ ABS, RBS, sign. 304-257-1, pokyn ministerstva vnitra ze dne 18. 4. 1946, cit. dle Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 278.

²²⁶ Láníček, *Czechs, Slovaks, and the Jews*, str. 176; Čapkova, „Between Expulsion and Rescue”, str. 80–81.

²²⁷ Čapkova, „Between Expulsion and Rescue”, str. 74; Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 285.

²²⁸ NA ČR, MPSP, kart. 272, inv. č. 656, složka P 3532, zpráva repatriačního odboru MPSP ze dne 26. 3. 1946.

péče a takzvané sociální poradenství.²²⁹ Dochované archivní prameny však naznačují, že vzhledem k vysokému počtu uprchlíků nebylo možné přísné podmínky stanovené vládou důsledně dodržovat.²³⁰

Protože se jednalo o židovské uprchlíky z Polska, požádalo Československo o pomoc polskou vládou. Ta však účast na pomoci odmítla. Polsko odmítlo financovat především zdravotní péči o uprchlíky, kteří překročili hranice bez platných dokladů a povolení polských úřadů, přičemž obdrželi repatriační povolení vydané československým repatriačním úřadem. V zápisu Ministerstva zahraničních věcí z 27. května 1945 je uvedeno: „V různých pražských nemocnicích čekají na léčení polští státní příslušníci, kteří mají repatriační legitimace ve většině případů vydané československým repatriačním odborem v Praze. Poněvadž jde především o osoby národnosti židovské, kteří odjeli ilegálně z Polska, má polské velvyslanectví čest oznámiti, že polská vláda nebude moci hraditi léčebné výdaje těchto polských repatriantů.“²³¹

Tento postup československých úřadů byl předmětem stížností polské vlády již v březnu 1946. Polští představitelé se odvolávali na repatriační dohodu mezi oběma státy. Podle této dohody měly legitimaci vydávat výhradně polské repatriační komise v Praze. Polská vláda si kromě jiného stěžovala, že v mnoha případech dostaly tytéž osoby vícero povolení k repatriaci, což mohlo vést k podvodům a zkreslení repatriačních statistik.²³²

Československé repatriační oddělení však tvrdilo, že totožnost osob přicházejících z Polska nebylo možné ověřit, a řada z nich navíc popírala polské občanství:

„Koncem minulého roku objevily se na našem území skupiny osob, které přešly na naše území na hraniční čáře Moravská Ostrava – Náchod [...] Osoby tyto tvrdily, že byly během války Němci perzekuovány a deportovány do různých pracovních a koncentračních táborů, odkud se nyní snaží dostat domů. Osoby tyto popíraly, že by byly polskými státními příslušníky a ze zevnějších znaků nebylo možné bezpečně zjistit jejich státní příslušnost. Osoby tyto hovořily jidiš, tedy řečí používanou v Polsku, Maďarsku, Rumunsku, Jugoslávii, částečně

²²⁹ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, Domácí řád, repatriační tábor Dábllice.

²³⁰ NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, zápis z porady o nezdařené repatriaci ze dne 11. 5. 1948; ABS, RBS, sign. 304-257-6, s. 15, zpráva ministerstva vnitra ze dne 27. 9. 1946.

²³¹ NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. 842, složka R 5122, Nezdařená repatriace, dok. 614, zpráva Ministerstvo zahraničních věcí, Repatriace Poláků – vydávání repatriačních legitimizací, 27. května 1946.

²³² NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. 842, složka R 5122, Nezdařená repatriace, dok. 553, zpráva Ministerstva zahraničních věcí, Repatriace Poláků – vydávání repatriačních legitimizací, 21. března 1946.

v Německu a ve Francii, německy, některé skupiny hebrejsky, tedy řečí, kterou se mluví v Polsku, na Balkáně, v Palestině a severní Africe.“²³³

Táborová střediska pro židovské uprchlíky

Navzdory existenci repatriačních center na území Československa zůstává tato kapitola poválečné historie v literatuře dosud málo zmapována. Zatímco badatelé zabývající se problematikou táborů pro vysídlené osoby (DP camps) se zaměřují především na zařízení v amerických okupačních zónách, repatriační centra v Československu jsou zmiňována jen okrajově. Největší pozornost je poté tradičně věnována táboru v Náchodě, i přesto, že archivní materiály přinášejí důležité informace i o dalších centrech.

Například korespondence sociálních pracovníků, kteří v těchto zařízeních působili, poskytuje cenný vhled do každodenního chodu center a problémů, jimž museli čelit. Dopis pracovnice JDC Dorothy Green adresovaný newyorskému vedení organizace, poukazuje nejen na provozní potíže, ale také na složitou sociální situaci lidí procházející táborem v Broumově.

Ve své zprávě Green popisuje tábor jako nouzové zařízení, v němž se uprchlíci mohli zdržovat pouze krátkodobě. Přetíženost centra, nedostatečné zázemí a neustálé problémy s přepravou do amerických okupačních zón značně komplikovaly jeho fungování:

„Tábor může pojmout 1000 osob a tento týden jsme měli komplikace s přesunem více než 2600 lidí, protože hranice na cestě do amerických zón byla dočasně uzavřena. To nám značně přidalo na obtížích, tábor totiž zatím nemá odpovídající zázemí. Nyní probíhá reorganizace celého zařízení ve snaze vyhovět těmto mimořádným situacím. [...]

Do tábora přicházejí převážně lidé, kteří byli vyvezeni na Sibiř a do Ruska a žili tam izolováni od zbytku světa asi šest let. Po skončení války se vrátili do Polska a našli své rodiny zavražděné. Jsou to velmi naivní lidé, kteří byli po mnoho let mimo kontakt se světem a nyní se chovají jako děti.

Jejich strach o sebe sama se projevuje v požadavcích na uspokojení jejich okamžitých potřeb, a když sem přijedou, nemají tušení, kdy sem přišli a kam jedou, a dá nám práci je uklidnit. Sociální práce je zde vzhledem k přechodné povaze tábora na elementární úrovni, ale velmi si cením zdejších zkušeností. Určitě bych si přála, aby tito lidé byli na stálém místě, kde by se mohla provádět skutečná skupinová terapie. Tady jde jen o zajištění okamžitých potřeb.

²³³ NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. 842, složka R 5122, Nezdařená repatriace, dok. 614, záznam Zahraničnímu oddělení – oddělení repatriačního odboru, březen 1946.

Jsou téměř bez oblečení a situace s jídlem je každodenním problémem. Pracovní doba je zde dlouhá. Nebere se tu ohled na čas.“²³⁴

Ke své práci v broumovském táboře se Dorothy Green vrátila i v pozdějších dopisech napsaných několik let po válce. V jednom z nich se zamýšlela nejen nad těžkou životní situací v tomto táboře, ale i nad světlými stránkami. Patřily k nim především děti, které považovala za mimořádné. Mnohé z nich trpěly podvýživou, ztratily své rodiny a prošly nepředstavitelnými útrapami, ale přesto si dokázaly zachovat vnitřní sílu. Obdivovala jejich odvalu a schopnost najít v sobě humor. V táboře si vytvořily semknuté skupiny přátel, které pro ně fungovaly jako náhradní rodina. Zároveň však mezi dětmi panovalo hluboké trauma a strach; nesly v sobě pocit, že jako Židé zůstanou navždy odmítnuty a nemilovány.

Green také popsala situace, kdy židovští uprchlíci v Broumově žili vedle skupiny přibližně 400 sudetských Němců, kteří v táboře čekali na deportaci do Německa. Upozornila na obtížnost udržet tyto skupiny od sebe a zmínila, že mezi nimi docházelo k četným incidentům.²³⁵ To naznačuje, že někteří zaměstnanci repatriačních center si pravděpodobně nebyli vědomi specifických traumatických zkušeností přeživších Židů a nereflektovali je při organizaci provozu tábora, nebo nebyli schopni najít jiné řešení vzhledem k jeho limitované kapacitě.

Další tábory se nacházely v Praze, a to konkrétně v Hloubětíně a Ďáblicích. Oba pražské tábory vznikly na počátku 40. let, v době, kdy byl Protektorát (alespoň dočasně) považován za bezpečnou lokalitu. Vzhledem ke své relativní nepřístupnosti pro spojenecká bombardovací letadla se sem přesouvala výroba řady říšskoněmeckých průmyslových podniků. V Čechách se například tehdy velmi výrazně angažovala letecká firma Junkers. Na Moravě pak například získaly pevné pozice společnosti jako Flugmotorenwerke Ostmark, původně sídlící ve vídeňském Novém Městě, a Klöckner Flugmotorenwerke z Hamburku. Výsledkem tohoto vývoje byla zvýšená potřeba nových pracovních sil. Prioritou bylo získat co nejvíce dělníků z blízkosti výrobních center, avšak pracovní síly byly nasazovány i ze vzdálenějších míst. Pro tyto pracovníky bylo nutné zajistit ubytování, protože každodenní dojíždění do jejich původního bydliště nebylo možné.²³⁶

²³⁴ Archiv JDC, 1945-1954 New York Collection, Letter from Dorothy Greene to Mr. M. Luchs, AJDC New York, ID 665921, anglicky.

²³⁵ Telavivská univerzita, Archiv Ústavu pro studium diaspory, sign. P-10, složka 24. Dorothy Green's correspondence, March 1, 1961, San Francisco, str. 4–6, anglicky.

²³⁶ Kaňák, Petr, „Ubytovací tábory pro nuceně nasazené na území protektorátu“, in: „*Nepřichází-li práce k Tobě*“ – „*Kommt die Arbeit nicht zu Dir*“. *Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech – Verschiedene Formen*

Na území Protektorátu tak začaly vznikat táborové kolonie pro nuceně nasazené. Vzhledem k tomu, že v průběhu války byly mnohé stavební materiály vyčleněny pro potřeby fronty, bylo ubytování dělníků zajišťováno provizorně. Nouzové ubytování nejčastěji tvořily kolonie montovaných dřevěných domů, které se staly symbolem nucených prací ve Třetí říši.²³⁷

V Praze se nejvíce kolonií nacházelo v průmyslové zóně na severovýchodním okraji města, konkrétně ve Vysočanech, Letňanech, Čakovcích, Ďáblicích a Hloubětíně, v blízkosti leteckých továren Aero, Avia a Letov, postavených v meziválečném období.²³⁸ Co se týče Hloubětína, tábor byl zřízen pro pracovníky zmíněné firmy Junkers v Kbelské ulici, od podniku byl vzdálen přibližně 2 až 3 km. Oficiálně byl pojmenován Junkersheim, dělníky byl nazýván Malá Čína.²³⁹ Stanice měla kapacitu 1000 lůžek a disponovala dřevěnými domy o 75 místnostech. Byla vážně zasažena náletem na Květnou neděli 25. března 1945, což vedlo k jejímu uzavření. Po válce přešel objekt nejprve pod správu vojenskou, poté policejní a plnil funkci spojenou s ubytováním zadržených a prověřovaných osob. V dubnu 1945 byl pronajat Ministerstvem sociální péče, které na místě zřídilo repatriační tábor.²⁴⁰

V Ďáblicích byl vystavěn tábor pro firmu Avia. Repatriační odbor tábor užíval již od srpna 1945. Tábor poskytoval ubytování pro 2 000 osob. V zimních měsících byl tábor pro nevhodnost ubytování uzavřen a jeho obyvatelé byli převezeni do Hloubětína.²⁴¹

První židovští uprchlíci přicházeli do Hloubětína i Ďáblic již na podzim 1945. Největší nápor běženců oba tábory zasáhl po kieleckém pogromu v létě 1946. Dle údajů Ministerstva sociální péče projíždělo do listopadu 1946 Prahou přibližně 3 000 osob měsíčně.²⁴²

S rostoucím počtem uprchlíků rostly i celkové náklady na zajištění péče o ně. Vzhledem k tomu, že UNRRA postupně snižovala svou podporu, připadla hlavní odpovědnost repatriačnímu oddělení Ministerstva sociální péče, které nebylo schopno zvládnout tento nápor.²⁴³

der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten: studie, kolektiv pracovníků Kanceláře pro oběti nacismu (Praha 2003), str. 33.

²³⁷ Kaňák, „Ubytovací tábory pro nuceně nasazené na území protektorátu“, str. 34.

²³⁸ Kaňák, „Ubytovací tábory pro nuceně nasazené na území protektorátu“, str. 38.

²³⁹ Název se odvozoval od nedaleké dělnické kolonie V Číně, které se Junkersheim nápadně podobal., cit. dle Kaňák, „Ubytovací tábory pro nuceně nasazené na území protektorátu“, str. 40.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Kaňák, „Ubytovací tábory pro nuceně nasazené na území protektorátu“, str. 39.

²⁴² NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, zpráva o nezdařené repatriaci ze dne 24. ledna 1947, str. 2.

²⁴³ NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, zpráva o nezdařené repatriaci ze dne 24. ledna 1947; též Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 287.

Navzdory úsilí zaměstnanců Ministerstva sociální péče se v obou střediscích projevovaly výrazné nedostatky. Podmínky v táborech byly podrobně zdokumentovány ve zprávách Ministerstva vnitra, které provádělo pravidelné kontroly. V Hloubětíně a Ďáblicích panovaly katastrofální hygienické podmínky. Největší problém představovala nedostatečná lékařská péče. V hloubětínském táboře se šířila infekce skvrnitého tyfu a úplavice. Hromadné ubytovny totiž vytvářely ideální prostředí pro šíření nemocí kvůli vysoké koncentraci lidí s oslabenou imunitou.²⁴⁴

Chybělo také mnoho základních potřeb, jako je oblečení a obuv. Kvůli komplikacím při organizaci transportů do amerických okupačních zón museli uprchlíci často zůstat v táborech déle, než bylo původně plánováno. Velký počet uprchlíků z Polska představoval pro americké úřady značný problém. Tábory v jejich okupačních zónách byly stále více přeplněné a mnoho zemí odmítalo židovské uprchlíky přijímat. V důsledku toho mnoho uprchlíků zůstávalo v československých táborech celé měsíce.

Velký problém rovněž souvisel s nedostatkem kvalifikovaného personálu. Archivní materiály, věnující se situaci v Ďáblickém středisku, dokládají, že Ministerstvo sociální péče v táboře zaměstnávalo několik německých zaměstnanců. Trvale zde bylo zaměstnáno pět osob z internačního tábora Lešany, které čekaly na deportaci do Německa.²⁴⁵ V letech 1943–1945 byla v Lešanech zřízena samostatná pobočka koncentračního tábora Flossenbürg. Tento kasárenský objekt byl začleněn do velkého německého výcvikového prostoru zbraní SS a sloužil jako kárný tábor pro provinilé příslušníky těchto jednotek. Po skončení války byly Lešany několik měsíců využívány jako zajatecký tábor pro vojáky wehrmachtu, v polovině června 1945 zde bylo internováno přibližně 15 000 vězňů. Na podzim téhož roku byl v rámci poválečného vyhnání sudetských Němců v Lešanech zřízen internační tábor.²⁴⁶

Mezi pracovníky z Lešan, kteří vykonávali různé práce v Ďáblickém táboře, byl například František Dennl, jehož činnosti zahrnovaly nošení uhlí do kuchyně, hrubý úklid v kuchyni a jídelně, vykládání transportů a zajišťování nákupu pro kuchyni. Karel Klumm a Štěpán Schmidt měli na starosti úklid v táboře, vykládání transportů a nošení uhlí. Anna Franková se starala o úklid na ošetrovně a v přijímací kanceláři a Albin Grimm byl zaměstnáván v oděvním a lůžkovém skladu.

²⁴⁴ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném stěhování Židů z Polska do ČSR, zpráva Ministerstva vnitra ze dne 27. 9. 1946, str. 15; též Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 286.

²⁴⁵ NA ČR, MPSP, kart. 272, Zpráva o přešetření agendy reemigračního střediska v Ďáblicích, u Prahy.

²⁴⁶ Vojenský historický ústav Praha. *Historie Vojenského technického muzea Lešany* [online]. [cit. 2025-01-25] Dostupné z: <https://www.vhu.cz/muzea/zakladni-informace-o-vtm-lesany/historie-vtm-lesany/>

Dále Ministerstvo sociální péče zaměstnávalo v Ďáblicích dočasně čtyři osoby z internačního tábora Hagibor. Během války Hagibor sloužil jako pracovní tábor. Na nucené práce sem byli dováženi převážně muži a ženy žijící v takzvaných smíšených manželstvích. Po válce se z Hagiboru stal tábor pro kolaboranty.

Dle archivních materiálů měly být všechny tyto osoby v Ďáblickém táboře zaměstnány v době od roku 1946 do listopadu 1947. Formálně s nimi nebyl uzavřen žádný pracovní poměr, pracovali za ubytování a stravu. Podle dokumentů tito zaměstnanci prokázali svědomitost a píli.²⁴⁷ Skutečnost, že ministerstvo zaměstnávalo německé zaměstnance, však opět může potvrzovat fakt, že neexistovalo přílišné pochopení pro trauma Židů, kteří se v táborech mohli setkat s někým, kdo se podílel na jejich utrpení.

Zápis pořázený během inspekce Ministerstva vnitra v srpnu 1946 v hloubětínském a Ďáblickém středisku poukazuje na další problémy v táborech, včetně stížností úředníků o údajné nedisciplinovanosti uprchlíků. V zápisu je uvedeno:

„Uprchlíci se dostávají přes hranice a dále pak do Prahy bez náležitého přezkoušení ze strany bezpečnostních orgánů a bez lékařské prohlídky a odhmyzení. Přitom jejich příchod do repatriačních středisek v Ďáblicích a Hloubětíně je organisován z různých míst, takže je velice chaotický a velitelství středisek nemůže ani vědět, které uprchlíky a kolik jich do středisek přijímá. Přístup i odchod ze středisek je úplně volný, děje se jak bylo zjištěno nepřetržitě v denních i nočních hodinách, ačkoli jde o osoby, které podle usnesení vlády mají býti ve střediscích soustředěny, aby se nerozprchly a nebyla jim dána možnost pokusit se o trvalé usídlení v ČSR [...] v celé řadě případů se někteří ve středisku nezdržují a bydlí ve vnitřní Praze v hotelích i v soukromých bytech [...] do hotelů jsou posílány svépomocnými organisacemi jako je Vaad ha-Hatzalah²⁴⁸, americký pomocný výbor [...] Uváží-li se, že jde o osoby, jak v ohledu kriminálním a státně bezpečnostním, tak i v ohledu zdravotním nepřezkoušené, vzniká tím nedozírné nebezpečí, že tyto osoby zavlečou do místa epidemické choroby, nebo že se tu zabývají černým obchodem nebo i jinými nekalými věcmi. Ve střediscích samotných je naprosto nedostatečná správa. Středisko v Hloubětíně vede fakticky internovaný

²⁴⁷ NA ČR, MPSP, kart. 272, Zpráva o přešetření agendy reemigračního střediska v Ďáblicích, u Prahy; ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném stěhování Židů z Polska do ČSR, zpráva Ministerstva vnitra ze dne 27. 9. 1946, str. 15.

²⁴⁸ Organizace Vaad ha-Hatzalah byla založena v roce 1939 Radou ortodoxních rabínů Spojených států a Kanady (Union of Orthodox Rabbis of the United States and Canada) za účelem záchrany rabínů a studentů ješivy během druhé světové války. Zpočátku se zaměřovala výhradně na tuto skupinu, ale poté, co byl odhalen rozsah vyhlazovací politiky nacistů, rozšířila své aktivity na záchranu všech Židů a stala se reprezentativní humanitární organizací amerických ortodoxních Židů.

Němec, takže i ty osoby, které ve střediscích zůstávají při volném pohybu jsou podobným nebezpečím jako osoby, které bydlí mimo střediska.“²⁴⁹

Dokument odráží skutečnost, že ačkoli československá vláda využila možnosti pomoci židovským uprchlíkům z Polska k posílení svého mezinárodního obrazu, někteří pracovníci ministerstva vnitra je považovali za hrozbu pro veřejný pořádek a byli přesvědčeni, že by se neměli v zemi zdržovat. Obávali se především možného šíření nemocí a rizika podvodů. Předpokládali, že přeživší ztratili morální zásady a nerespektují zákony, přestože neexistovaly jakékoli důkazy o jejich kriminální minulosti. Záznam se kromě jiného zmiňuje o tom, že se uprchlíci volně pohybovali v táborech i mimo něj, což však nelze vnímat negativně, neboť nebyli drženi ve vězeňských podmínkách, ale v přechodných ubytovnách. Způsob, jakým byl dokument napsán, tak odhaluje tradiční protižidovské předsudky, které popis uprchlíků podmiňovaly.²⁵⁰

Úřední jazyk v dokumentech popisujících pomoc židovským dětem se lišil od jazyka popisujícího pomoc dospělým. Dětem se mělo pomáhat a chránit je, nikoliv je izolovat a ostrakizovat. Nicméně podmínky v táborech byly pro děti stejné jako pro dospělé.²⁵¹ Přístup úředníků v tomto ohledu byl částečně ovlivněn výsledky jednání mezi židovskými organizacemi a státními orgány. Děti byly uznány za zvláštní oběti, kterým měla být poskytnuta přednostní ochrana.

Tento postoj se projevil i v širších mezinárodních snahách o usnadnění emigrace židovských dětí. Vrchní palestinský rabín Jicchak Halevi Herzog, který přijel do Polska v prvních červencových dnech roku 1946, se aktivně zasazoval o přesídlení co největšího počtu těchto dětí. Díky jeho iniciativě se v srpnu 1946 konalo zasedání československé vlády, jehož výsledkem byla dohoda o poskytnutí dočasného přístřeší pro 750 židovských dětí z Polska, které se v té době nacházely v Československu.²⁵²

Během zimních měsíců roku 1946 se počet uprchlíků postupně snižoval, což dokládá zpráva ministerstva vnitra z 10. září 1946. V této souvislosti bylo také rozhodnuto o zrušení tábora v Broumově:

²⁴⁹ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném stěhování Židů z Polska do ČSR, zpráva Ministerstva vnitra ze dne 27. 9. 1946, str. 15.

²⁵⁰ Viz též Čapková, „Between Expulsion and Rescue“, str. 77.

²⁵¹ ABS, RBS, sign. 304-257-6, zpráva repatriačního odboru MPSP ze dne 26. července 1946.

²⁵² Marie Bulínová, ed., *Československo a Izrael v letech 1945-1956*, (Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1993), 38–39, doc. 7, 16. srpna 1946. Zápis z 12. mimořádné schůze vlády, bod VI, diskuse o zajištění pobytu židovských dětí z Polska v Československu při jejich odchodu do Francie.

„Ve věci sběrných táborů pro židovské uprchlíky z Polska, dr. Šebor sdělil, že počet uprchlíků se značně snížil a obnáší asi 500-600 osob denně, a z toho důvodu hodlá po dohodě s pí. Petrákovou zrušit tábor v Broumově a převést uprchlíky do Náchodu.“²⁵³

Zároveň se tehdy zlepšily sociální podmínky v některých táborech. Svědčí o tom zpráva pracovníků ministerstva sociální péče, kteří v listopadu 1946 uskutečnili služební cestu do Vídně. V jejím rámci navštívili táborové středisko v Devínské Nové Vsi. Na rozdíl od zpráv z inspekcí pražských středisek v první polovině roku, které upozorňovaly na kritické podmínky, byla situace v tomto středisku hodnocena mnohem příznivěji, neboť již nebylo vystaveno takovému náporu příchozích:

„V rámci tohoto programu byla dne 20. 11. provedena jízda do Devínské Nové Vsi, kde bylo shlédnuto záchytné středisko pro uprchlíky sestávající z jednoho velkého baráku, ve kterém byly umístěny kancelář, kuchyň, skladiště a velká jídelna. Kapacita střediska je pro 300 osob denně. Účel střediska je poskytnout uprchlíkům po příjezdu z Náchoda, před nastoupením další cesty přes hranice do Vídně možnost ukrytí se v případě potřeby před nepohodou a posilnit dodaným občerstvením. Středisko k tomuto účelu plně vyhovuje.“²⁵⁴

²⁵³ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném stěhování Židů z Polska do ČSR, Záznam k evidenci středisek, zpráva vrchního strážmistra Krupičky, ministerstvu vnitra 10. 9. 1946.

²⁵⁴ NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, složka R 5122 Nezdařená repatriace – zpráva o služební cestě do Bratislavy ve dnech 19. 11-21. 11. 1946.

Obr. č. 2

Židovští uprchlíci z Polska na lékařské prohlídce u lékaře z JDC, Náchod 1946 (Archives of the American Jewish Joint Distribution Committee, ID 18566).

Obr. č. 3

Židovské děti z Polska čekají se svými zavazadly v táboře Hloubětín na další etapu své cesty, 1947 (Archives of the American Jewish Joint Distribution Committee, ID 23161, autor: Arthur L. Zegart).

Obr. č. 4

Židovští uprchlíci vystupují z nákladního auta v táboře Hloubětín, 1947 (Archives of the American Jewish Joint Distribution Committee, ID 176095, autor: Arthur L. Zegart).

Bratislava a Aš jako důležité tranzitní body

Významnou oblastí pro pohyb polských židovských uprchlíků se stalo Slovensko. Přejechod přes slovensko-polskou hranici byl špatně střežen a československá vláda navíc měla tendenci směřovat transporty uprchlíků do Bratislavy, aby se vyhnula tomu, že se uprchlíci usídlí v Praze.

Slovenské hlavní město také díky své poloze u hranic s Rakouskem fungovalo jako důležitá tranzitní stanice.²⁵⁵ Místní aktivisté zde po válce navázali na činnost sionistických skupin, které v Bratislavě organizovaly přechody židovských uprchlíků z území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu do Maďarska. V té době poskytovalo Maďarsko ve srovnání s nacisty okupovanými oblastmi relativní bezpečí před deportacemi.

²⁵⁵ Po druhé světové válce se Vídeň díky své výhodné poloze v centru Evropy stala důležitým tranzitním centrem pro přeživší židovské uprchlíky. Viz také Bauer, *Flight, and Rescue*; Dekel, *B'riha*; Thomas Albrich, *Exodus durch Österreich: Die jüdischen Flüchtlinge 1945–1948* (Innsbruck: Haymon, 1987); Christine Oertel, „Vienna: Gateway to Freedom? The Bricha and the Rothschild Hospital,” *Journal of Israeli History: Politics, Society, Culture* 3 (1998), str. 1–13.

Po březnové okupaci Maďarska Německem v roce 1944 se bezpečnostní situace proměnila, což vedlo k obrácení směru těchto převaděčských aktivit. Převaděči následně začali organizovat únikové trasy z Maďarska zpět na Slovensko. Po osvobození Bratislavy v dubnu 1945 se město stalo cílovým bodem pro tisíce uprchlíků nejen z Maďarska, ale i z Polska.²⁵⁶

Význam Bratislavy zdůrazňuje pamětnice Chaja Ben David. Vyrůstala v Bratislavě a válečná léta přežila v úkrytu u rodinných přátel. Po válce studovala na bratislavské univerzitě, kde se seznámila s novou spolužačkou Ritou, která se chystala emigrovat do Palestiny a byla v kontaktu s židovskými emisary. Při rozhovoru v roce 2019 řekla: „Víš, kdo je šaliach? Ti, kteří organizovali *brichu* z Maďarska a Polska; všichni byli soustředěni v Bratislavě a na černo přecházeli do Vídně. A Rita, byla s nimi všemi ve spojení [...] V Bratislavě byla židovská kuchyně, to bylo ústředí, kde se stýkali.“²⁵⁷ Rozhovor, který byl pořízen teprve před několika lety, je příkladem osobního svědectví, které má dokládat až téměř mytologický popis počátků *Brichy*.

Mnozí židovští uprchlíci z Polska našli útočiště ve starém bratislavském hotelu Jelen, který zřídilo ministerstvo sociální péče jako tranzitní středisko pro židovské uprchlíky. Ačkoli měl hotel obvykle maximální kapacitu 100 hostů, během pozdního jara a začátku léta 1946 se v něm ubytovalo podstatně více lidí.²⁵⁸

Mezi těmi, kteří v tomto období hledali azyl v hotelu Jelen, byla i Aliza Gizela Landau. Aliza se narodila v roce 1938 v polské Rudě Pabianické a válku přežila díky tomu, že se ukryvala v nežidovské rodině. Po válce se znovu setkala se svou matkou a žily spolu v židovském sirotčinci v Lodži, kde její matka pracovala jako vychovatelka. V tomto sirotčinci, který vedli židovští komunisté, byla také skupina patnáctiletých dětí, které plánovaly útěk do Palestiny. Alizina matka se jim rozhodla pomoci a zkontaktovala přátele z hnutí Ha-Šomer ha-Ca'ir, kteří zorganizovali tajný noční útěk. Aliza, její matka a skupina dětí uprchly přes Čenstochovou do Bratislavy, kde strávily několik dní v hotelu Jelen, než se vydaly do americké okupační zóny.²⁵⁹

Podobně jako Bratislava hrála klíčovou roli tranzitního centra na uprchlické trase do Rakouska, tak se stalo i město Aš důležitým bodem na cestě do Německa. Židovští převaděči

²⁵⁶ Dekel, *B'riha*, str. 210.

²⁵⁷ Rozhovor s Chajou Ben David vedla Jitka Radkovičová (13. 5. 2019), ŽMP, Sbírka orální historie o šoa, č. rozhovoru 0490, ve slovenštině.

²⁵⁸ Dekel, *B'riha: Flight to the Homeland*, str. 211.

²⁵⁹ Svědectví Alizy Gisely Landau (17. 7. 2011), Archiv Yad Vashem, Oddělení svědectví Archivu Yad Vashem, ID položky 9549915, číslo spisu. 13583, str. 52, v hebrejštině.

zde udržovali kontakty s aktivisty v nejbližší německé obci Rehau. Tento hraniční přechod byl podle Efraima Dekela v neoficiálních kruzích označován jako „Maruščin přechod“, a to na počest sedmnáctileté dívky Miriam, známé jako Maruška, která se zde aktivně zapojila do organizace tranzitů. Její příběh z Dekelova vyprávění se může jevit spíše jako legenda. Dívčina rodina zahynula v nacistických koncentračních táborech. Maruška před válkou k sionistickému hnutí neměla žádné vazby a připojila se k němu až po roce 1945. V průběhu dvou let, kdy v oblasti působila, bylo tímto přechodem převedeno přibližně sto tisíc osob. Po značnou dobu fungovala tato činnost v režimu, který byl označován za „pololegální“. Československé úřady uprchlíkům nebránily v opuštění země, ale americká okupační správa v Německu jim oficiálně odpírala vstup. Převaděči proto operovali výhradně v nočních hodinách, přičemž české úřady prováděly jen náhodné kontroly.

Podle Dekela byla Maruška během své činnosti jednou zatčena, jelikož britské úřady ve snaze zamezit emigraci upozornily americké vojáky na to, že mezi uprchlíky figurují dezertéři z polské a sovětské armády. Američané se obávali, že by se do jejich zóny mohli dostat komunističtí agenti, a proto Marušku zatkli. Po třech dnech výslechu, během nichž popírala přítomnost sovětských špiónů, byla sice propuštěna, avšak transport uprchlíků, který pomohla zorganizovat, byl odmítnut a navrácen na československou hranici. Československé úřady však odmítly uprchlíky přijmout zpět. V této situaci byli uprchlíci nuceni setrvat v pohraničním pásmu mezi oběma státy. Místní obyvatelé na československé straně poskytovali uprchlíkům pomoc, donášeli jim pití a potraviny. Nakonec se převaděčům jedné noci podařilo přepravit uprchlíky na druhou stranu hranice. Než to americké jednotky zaznamenaly, uprchlíci již byli poblíž Mnichova.²⁶⁰

²⁶⁰ Dekel, *B'riha*, str. 212-214, (autor neudává zdroj).

Obr. č. 5

Židovští uprchlíci z Polska v nákladním vagónu na své cestě na západ, Německo, 1945–1947 (United States Holocaust Memorial Museum, číslo fotografie: 80915, autor: George Kadish/Zvi Kadushin).

Polští židovští uprchlíci v československém pohraničí

Tragická událost v Kielcích v červenci 1946 vyvolala exodus židovských uprchlíků, jehož rozsah daleko předčil očekávání československých úřadů. Náhlý nárůst počtu uprchlíků postavil státní správu před nečekanou výzvou, na kterou nebyla připravena.

Podle oficiálních zpráv z repatriačního střediska v Náchodě z 5. srpna 1946 prošlo v červenci Náchodem a Broumovem z Dolního Slezska více než 15 000 polských Židů.²⁶¹ V srpnu se jejich počet podle údajů UNRRA zvýšil na 29 000.²⁶² Vysoký počet uprchlíků z Polska se brzy stal problémem i pro americké úřady v okupačních zónách. Tábory byly přeplněné a jejich kapacity dosahovaly kritické hranice. Mnozí uprchlíci v nich pobývali několik měsíců, než se jim podařilo dostat do cílové destinace. Americká velvyslanectví v Praze a Varšavě proto zvýšila tlak na představitele JDC a zástupce polské a československé vlády, aby se pokusili omezit příchod uprchlíků. O těchto snahách svědčí například zpráva Gaynora I. Jacobsona, ředitele JDC v Československu, který 14. srpna 1946 telefonicky hovořil s Johnem H. Bruinsem, prvním tajemníkem amerického velvyslanectví v Praze. Bruins tehdy Jacobsona požádal o omezení počtu přicházejících uprchlíků. Rostoucí počet židovských uprchlíků znepokojoval také britské úřady, které mimo jiné naléhaly na Američany, aby uzavřeli své okupační zóny.²⁶³ Díky intervencím židovských organizací ovšem zůstaly americké zóny otevřené.

Tehdy se mimo jiné objevila možnost přechodného usídlení židovských uprchlíků na území Československa. Již počátkem září 1946 informoval československý premiér Klement Gottwald vládní činitele o svém setkání s americkým rabínem Philipem S. Bernsteinem z Rochesteru ve státě New York. Bernstein toho času zastával v Německu funkci zvláštního poradce velitele amerických okupačních sil v Evropě pro židovské záležitosti. Spolu s Gaynozem I. Jacobsonem navrhli okupačním úřadům, aby 10 000 židovských uprchlíků z Polska bylo usazeno v Sudetech v obydlích uvolněných po vyhnání Němcích. Tento plán byl motivován jednak snahou zmírnit krizovou situaci v táborech DP a jednak potřebou pracovních sil v regionu, který se potýkal s vážným nedostatkem obyvatelstva. Usídlení se mělo týkat Židů, kteří se k překročení československo-polské hranice teprve chystali. Předpokládalo

²⁶¹ NA RČ, MPSP-R, kart. 758, inv. č. 842, zpráva repatriačního střediska v Náchodě ze dne 5. 8. 1946.

²⁶² Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 315, 318; Cramsey, *Uprooting the Diaspora*, str. 239–247.

²⁶³ Fiedler, *Domů a za svobodou*, str. 318–319.

se, že Polsko opustí ještě několik set Židů, které okupační zóny již nebudou schopny pojmout.²⁶⁴

JDC se zavázalo zajistit pro nově příchozí potraviny a další potřeby. Projekt získal podporu československého ministra zahraničí Jana Masaryka, který jej však považoval pouze za dočasné opatření.²⁶⁵

Všechny podmínky dočasného pobytu židovských uprchlíků byly zaznamenány v protokolu z jednání, kterého se zúčastnili zástupci Úřadu vlády, ministerstva zahraničních věcí a ministerstva sociální péče dne 12. prosince 1946:

„Není zásadních námitek proti poskytnutí asyly pro 10 000 polských židovských uprchlíků v republice na dobu 5-6 měsíců [...] vláda obdržela notu od amerického velvyslanectví v této věci, že uprchlíci budou bez průtahu přijati do americké zóny v Německu a že budou opatřeni řádnými vystěhovaleckými pasy z polské strany, což znamená souhlas polské vlády s akcí. Stanovisko vnitra je negativní [...] Vnitropoliticky bylo a je těžké zvládnout i transitní pobyt. Uprchlíci jsou živlem nežádoucím. [...] Práci se vyhýbají i v táborech museli úklid a přípravu jídel dělat Němci. Ti, kteří přichází v ukázněných formacích (kibucy) jsou považováni za jednotky vojenské [...] Sociální péče nemá námitek, bude-li mít vhodné tábory a bude-li zajištěna finanční náhrada. Nynější náklady uhradí ministerstvo sociální péče zálohově a nemá k tomu účelu rozpočtové položky [...] Administrativa UNRRA je ochotna hradit jen výdaje na výživu [...] K otázce zařazení do pracovního procesu [...] bude třeba najít vhodnou práci, zaměstnat je na tratích a opravách nádraží. Je zde nebezpečí, že nebude možné získat finanční úhradu, budou-li uprchlíci zaměstnáni [...] Přisun bude nutné regulovat a dovolit pouze na určených místech.“²⁶⁶

Předseda vlády Klement Gottwald se k návrhu stavěl zpočátku odmítavě, ale nakonec byl ochoten umožnit uprchlíkům zůstat v Sudetech přes zimu, požadoval však záruky, že opustí Československo nejpozději na jaře 1947.²⁶⁷

Bernstein a Jacobson však všechny tyto záruky poskytnout nemohli, což vedlo k tomu, že se jednání dostala do slepé uličky. Reakce sionistických organizací na tento návrh byla navíc negativní. Sionisté považovali Československo pouze za tranzitní zemi, přes kterou měli být vedeni uprchlíci z Polska na své cestě do Palestiny. Na otázku, zda by pro několik tisíc mladých

²⁶⁴ Dekel, *B'riha*, str. 206-207; Fiedler, *Domů a za svobodou*, str. 333.

²⁶⁵ Dekel, *B'riha*, str. 206-207; Fiedler, *Domů a za svobodou*, str. 333.

²⁶⁶ NA ČR, fond: UNRRA, kart. 66, inv. č. 131, Koordinační oddělení, Repatriace 1945–1946, sv. 66, Zápis o poradě konané v záležitosti polských uprchlíků dne 12. prosince 1946.

²⁶⁷ Archiv JDC, New York Collection 1945–1954, Herbert Katzki Josephu J. Schwartzovi, telegram, 6. září 1946, ID 708378.

uprchlíků nebylo lepší být v Sudetech, kde by se mohli vyučit řemeslům, než živořit v přeplněných táborech v Rakousku nebo Německu, dokud nebudou moci pokračovat do Palestiny, sionističtí aktivisté odpovídali jednoznačně: jejich cílem je dostat tyto mladé lidi co nejdříve do Palestiny, nikoliv najít pro ně domov, jakkoliv atraktivní, v diaspoře.²⁶⁸ Efraim Dekel a Yehuda Bauer ve svých publikacích uvádí, že návrh na dočasné přesídlení polských židovských uprchlíků do pohraničních oblastí bývalých Sudet byl koncem roku 1946 stažen. K tomu vedl především výrazný pokles emigrace a negativní postoj některých sionistických vůdců, kteří se obávali, že by takový projekt odvedl pozornost od jejich hlavního cíle, kterým byl organizovaný přesun uprchlíků do Palestiny.²⁶⁹

Nicméně dokumenty dochované v digitálním archivu JDC naznačují, že tento projekt nebyl zcela zamítnut. Na počátku roku 1947 byl dále diskutován, avšak v pozměněné podobě. Podle nové úpravy měli být v Československu usídleni Židé, kteří se tehdy již nacházeli v amerických okupačních zónách, čímž by se Američanům dostalo úlevy od přeplněných táborů.²⁷⁰ Tuto iniciativu ilustruje dopis, který v březnu 1947 zaslal Jacobson ministru zahraničí Janu Masarykovi. Jacobson v něm píše:

„Ústředí JDC v Evropě mě požádalo, abych s československou vládou projednal projekt, který by umožnil dočasné nebo trvalé usídlení určitého počtu židovských uprchlíků v zemi.

Bylo mi sděleno, že americká armáda je připravena poskytnout nezbytné záruky v tom smyslu, že pokud by si československá vláda přála, aby se projekt stal dočasným, nebo by chtěla později vrátit některé jednotlivce nebo skupiny do Německa, americká armáda zajistí přijetí těchto lidí zpět do USA.“²⁷¹

Jacobson poté uvádí, že „v současné době se nachází více než 200 000 židovských uprchlíků v zónách pod kontrolou Spojených států. Z tohoto počtu je odhadem 125 000 polských Židů, kteří žili ve Svazu sovětských socialistických republik během válečných let a buď tam pracovali v továrnách, nebo bojovali v Rudé armádě [...] Tito uprchlíci zahrnují kvalifikované i nekvalifikované dělníky. Pokud má československá vláda o projekt

²⁶⁸ Dekel, *B'riha*, str. 206–207.

²⁶⁹ Dekel, *B'riha*, str. 206–207; Bauer, *Flight and Rescue*, str. 289; Jiří Friedl, „Plán z let 1946–1947 na usídlení židovských uprchlíků z Polska v Československu“ in: *Slovanský přehled: historická revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy* 100, no. 2 (2014), str. 332.

²⁷⁰ Toto téma více zpracováno viz Friedl, „Plán z let 1946–1947 na usídlení židovských uprchlíků z Polska v Československu“, str. 323–339.

²⁷¹ Archiv JDC, 1945–1954 New York Collection, Letter from Jacobson, Israel G. to Jan Masaryk, 17. 3. 1947, ID 665896, anglicky; též Friedl, „Plán z let 1946–1947 na usídlení židovských uprchlíků z Polska v Československu“, str. 334.

zájem, bylo by užitečné vědět, jaký druh pracovníků je zde potřeba, aby na základě toho mohly být vybrány osoby, které mají být do programu zařazeny. Podle našeho názoru by se řada nekvalifikovaných pracovníků mohla v relativně krátké době vyškolit pro produktivní práci v kvalifikovaných oborech.“²⁷²

Ani tento návrh však nakonec nebyl realizován. Z dochovaných dokumentů představitelů JDC vyplývá, že americká strana začala postupně ustupovat ze záměru přesídlení židovských uprchlíků do Československa. Důvodem byla komplikovaná diplomatická situace. Československá vláda podmiňovala přijetí uprchlíků požadavkem, aby Američané přijali dalších 24 000 sudetských Němců z československého území do svých okupačních zón.²⁷³ V dopise adresovaném zástupci JDC v Paříži Mosesovi W. Backelmanovi napsal Moses A. Leavitt, místopředseda americké kanceláře JDC, následující:

„Při neformálních rozhovorech ve Washingtonu o projektu usídlení 10 000 Židů z táborů DP v Československu jsem vznesl otázku, zda by USA mohly v této fázi podat české vládě formální žádost. Pro Vaši důvěrnou informaci, byla zde neochota, protože česká vláda naléhala na USA, aby přijaly dalších 24 000 sudetských Němců do americké zóny v Německu, a my jsme tomuto tlaku odolali. Může se stát, že pokud USA požádají českou vládu o přijetí 10 000 Židů, Československo bude reagovat žádostí o přijetí 24 000 sudetských Němců.“²⁷⁴

Na základě výše uvedených skutečností, včetně trvalého nesouhlasu sionistických kruhů, iniciativa postupně ztrácela podporu, a nakonec k její realizaci nedošlo.

Rozhodnutí polské vlády uzavřít hranice v únoru 1947 přineslo výrazné snížení židovské emigrace, ale zcela ji nezastavilo. Zpráva repatriačního střediska v Náchodě uvádí, že v květnu 1947 prošlo stanicí celkem 127 osob z Polska, z toho 103 mužů, 22 žen, jedno dítě do pěti let a jedno dítě do čtyř let. V měsíci červnu bylo poté v tábore ubytováno 51 osob, z toho 38 mužů a 13 žen.²⁷⁵ Celkově však během roku 1947 překročilo hranice z Polska do Československa méně než 10 000 Židů.²⁷⁶

²⁷² Ibid.

²⁷³ Též Friedl, „Plán z let 1946–1947 na usídlení židovských uprchlíků z Polska v Československu“, str. 338.

²⁷⁴ Archiv JDC, 1945–1954 New York Collection, Letter from Moses A. Leavitt to Mr. Moses W. Beckelman, 14. 7. 1947, ID 622764, anglicky.

²⁷⁵ NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, složka 3123, Nezdařená repatriace, zpráva Repatriační středisko v Náchodě, dne 5. června 1947 a zpráva ze dne 1. července 1947.

²⁷⁶ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 289.

Vznik Státu Izrael a československá vojenská pomoc

Obecně se uznává, že poválečné Československo sehrálo významnou roli při vzniku Státu Izrael ve dvou klíčových historických momentech: jednak poskytlo útočiště židovským uprchlíkům z východní Evropy na jejich cestě do Palestiny přes americké okupační zóny, a za druhé podpořilo židovské osídlení v Palestině a později samotný Stát Izrael politickými, ekonomickými a vojenskými intervencemi. Tato pomoc, která trvala až do roku 1950, však nebyla motivována pouze přátelstvím, jak bylo patrné již v případě první výše zmíněné podpory. Důležitou roli v obou případech hrály pragmatické a strategické zájmy.²⁷⁷ Kromě toho nesmíme zapomínat, že přátelské československo-izraelské vztahy se rozvíjely v době formování dvou velmocenských bloků a rozvíjející se studené války mezi nimi, přičemž objektem jejich mocenských zájmů na Blízkém východě byl právě Izrael.²⁷⁸

S tím, jak v prvních poválečných letech rostl počet židovských uprchlíků z Evropy do Palestiny, prohlubovalo se napětí mezi tamním židovským a arabským obyvatelstvem. Situace se pro britskou správu stávala neudržitelnou a v únoru 1947 Británie oznámila OSN, že se vzdává svého mandátu. Správu oblasti následně převzala Organizace spojených národů, v jejímž rámci došlo 15. května 1947 k vytvoření Zvláštního výboru OSN pro Palestinu UNSCOP (United Nations Special Committee on Palestine). Výbor se skládal z jedenácti členů včetně Československa či Jugoslávie. Dále zde zasedali zástupci Austrálie, Guatemaly, Kanady, Nizozemska, Švédska, Indie, Íránu, Peru a Uruguaye.²⁷⁹

Komise měla za cíl nalézt řešení arabsko-židovského konfliktu. Valnému shromáždění posléze předložila návrh na rozdělení Palestiny, který byl 29. listopadu 1947 schválen jako rezoluce č. 181. Pro rezoluci hlasovalo 33 zemí, včetně USA a Sovětského svazu, jehož postoj zaujímal i Československo. Podle navrženého plánu měl židovský stát získat 56 % území, zatímco arabský stát 43 %. Samotný Jeruzalém měl zůstat pod mezinárodní správou.

V květnu 1948 došlo k vyhlášení nezávislého Státu Izrael a Československo patřilo k prvním zemím, které jeho existenci uznaly. Vznik židovského státu od počátku podporovali i přední českoslovenští politici: prezident Edvard Beneš, ministr zahraničí Jan Masaryk či státní tajemník ministerstva zahraničí Vladimír Clementis.²⁸⁰

²⁷⁷ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 312.

²⁷⁸ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 12.

²⁷⁹ Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, str. 73.

²⁸⁰ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 9.

Rezoluce se však setkala s důrazným odmítnutím ze strany arabského obyvatelstva a okolních arabských zemí. Již koncem listopadu 1947 vypukl mezi oběma stranami otevřený konflikt, který bezprostředně po vzniku Izraele přerostl v první izraelsko-arabskou válku.

V té době však židovská vojenská organizace Hagana trpěla neustálým nedostatkem zbraní. Pro obranu nově se rodícího státu bylo zapotřebí vybudovat pohotovou a dobře vyzbrojenou armádu. Proto se zástupci židovského státu v čele s budoucím premiérem Ben Gurionem snažili zjistit, ve kterých evropských zemích by bylo možné získat zbraně, a do nich pak vysílali své emisary. Jednou z vybraných zemí se stalo i Československo, částečně kvůli své předválečné tradici rozsáhlé zbrojní výroby a částečně kvůli svému tehdejšímu příznivému postoji k židovskému státu.²⁸¹

Avšak prodeji zbraní bránila výše zmíněná rezoluce Valného shromáždění OSN z 29. listopadu 1947, která členskými státy zakazovala vývoz zbraní do Palestiny. Tento zákaz potvrdila i výzva Rady bezpečnosti OSN z 29. dubna 1948, která naléhala na zastavení dodávek zbraní do regionu.²⁸² Přesto se Československo rozhodlo obchodovat s Izraelem v oblasti zbrojní výroby, a to ještě před jeho oficiálním vznikem. Vedly ho k tomu politické, ale především ekonomické důvody. V roce 1947 bylo Československo, podobně jako řada dalších evropských zemí, stále silně zasažené válkou. Na nátlak Moskvy navíc odmítlo Marshallův plán a nemohlo tak využívat americkou finanční pomoc. Představitelé strojírenského průmyslu v Československu, k němuž zbrojní sektor patřil, se proto snažili udržet a rozšířit svá odbytiště na Blízkém východě. Právě zbrojní výroba se v té době stávala klíčovým průmyslovým odvětvím. Další výhodou spočívala v možnosti navázat prostřednictvím Izraele kontakty s židovskými podnikateli a bankéři ze Spojených států, kteří mohli přispět k překonání poválečné hospodářské krize v Československu. Izrael navíc mohl za nákupy zbraní platit převážně v amerických dolarech, což bylo pro československou ekonomiku mimořádně výhodné.²⁸³

V pozadí stály rovněž politické důvody. Československo souhlasilo s prodejem zbraní židovskému státu, byť arabským zemím mohlo zbraně poskytnout legální cestou. Tento krok samozřejmě podporoval Sovětský svaz, který na Blízkém východě sledoval své vlastní ambice. Izraelští politici ocenili přátelský postoj Československa. Židovský tisk v Palestině citoval prohlášení prezidenta Beneše z října 1946, v němž vyjádřil přesvědčení, že nejlepším řešením židovské otázky na světové úrovni je vytvoření nezávislého židovského státu. Zemi několikrát

²⁸¹ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 40.

²⁸² Ibid.

²⁸³ Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, str. 98.

navštívil mimo jiné izraelský politik a levicový socialista Mordechaj Oren.²⁸⁴ V letech 1945–1947 se opakovaně setkal s Vladimírem Clementisem a Antonínem Zápotockým.²⁸⁵ Při těchto setkáních Oren apeloval na československé představitele, aby pokračovali v prodeji zbraní, a dokonce jej navýšili. Není však doloženo, zda jeho intervence měly skutečně významný vliv na další rozhodování Československa.²⁸⁶

O nákup zbraní pro vznikající židovský stát se v Československu starali především zástupci Židovské agentury, která tyto zakázky zprvu financovala. Prvním vyjednávačem se stal E. Überall-Avriel, který později získal post prvního vyslance v Praze. V následné fázi se dohody o dodávkách zbraní uzavíraly přímo s izraelským velvyslanectvím v Praze.²⁸⁷ Zbraně musely být do Palestiny přepravovány tajně a využívalo se k tomu několik tajných cest. Nejčastěji se zbraně přepravovaly přes Maďarsko do Jugoslávie, odkud měly být letecky odeslány přímo do Izraele nebo lodí do afrických přístavů.²⁸⁸

Hlavním dodavatelem zbraní se stala Zbrojovka Brno, která zastupovala i další zbrojovky a firmu Avia.²⁸⁹ Praha se však neomezila jen na dodávky zbraní. Důležitou součástí pomoci byl také výcvik vojenského personálu, zejména pilotů, mechaniků či parašutistů. Bojové jednotky Hagany dále rozšířily útvary židovských dobrovolníků z Československa.²⁹⁰ První skupina pilotů z Palestiny přijela 5. května 1948 a směřovala do letecké školy v Hradci Králové. Od května do září téhož roku zde bylo vyškoleny přibližně padesát až osmdesát pilotů.²⁹¹

Tento rozsah pomoci přibližují i vzpomínky pamětníka Bedřicha Kopolda, narozeného v roce 1921 do židovské rodiny. Za války uprchl před deportací a podařilo se mu dostat do Sovětského svazu, kde přežil okupaci a vstoupil do formující se československé vojenské jednotky. Po válce se s ní vrátil do Československa a zůstal v armádě. O poválečné podpoře pro Izrael později prohlásil:

„Naše vláda podpořila stanovisko Sovětů, kteří podpořili vznik Izraele, a pomáhala mladému státu ve vyzbrojení, jak materiálem, letadly, děly, tak zejména lidmi. Myslím, že se tady školilo kolem dvou tisíc lidí, včetně speciálního leteckého výcviku. Teď to připomínal

²⁸⁴ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 11.

²⁸⁵ Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, str. 96-97.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 41–43.

²⁸⁸ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 51.

²⁸⁹ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 44.

²⁹⁰ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 59.

²⁹¹ Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, str. 100.

prezident Weizmann, který se taky školil v Budějovicích. Já jsem posílal osvětové důstojníky do těch táborů, ale jinak jsem s Haganou neměl žádné spojení, až na to, že řada mých kamarádů frontáků, jako byl Vilém Kahan, Erich Falter, Boris Menachovský, odešla do Izraele.“²⁹²

Komunistický převrat v Československu v únoru 1948 dodávky nikterak nepřerušil, naopak je ještě posílil. Nově jmenovaný náměstek ministra obrany, generál Bedřich Reicin zajistil pokračování navázané spolupráce. Reicin se narodil v roce 1911 do židovské rodiny a již v mládí vstoupil do komunistické strany. Nacistickou okupaci poté přežil v Sovětském svazu. Po válce se vrátil do Československa a stal se ředitelem Obranného zpravodajství, vojenské kontrarozvědky zřízené v rámci Československého armádního sboru v SSSR.²⁹³

Od jara 1948 se objem dodávek do Izraele zvýšil. Kromě pušek a munice se jednalo také o tanky a letadla.²⁹⁴ Celkově československá vojenská pomoc významně přispěla k vítězství židovského státu.

Koncem čtyřicátých let se však postoj Československa ke Státu Izrael radikálně změnil v návaznosti na změnu sovětské politiky vůči Blízkému východu. Vývoz zbraní byl sice zastaven až v poslední třetině roku 1950, ale již tehdy se v Sovětském svazu a jeho satelitech začala šířit státní propaganda cílená proti kosmopolitismu a sionismu.²⁹⁵ Oba pojmy upozorňovaly na sounáležitost se zájmy angloamerického imperialismu.

Počátek padesátých let je pak spojen s vlnou politických perzekucí, která v Československu vyvrcholila zejména procesem s Rudolfem Slánským. Během tohoto procesu se naplno projevil antisemitské tendence režimu a pronásledování se obrátilo rovněž proti židovským členům komunistické strany.²⁹⁶

Proces s Rudolfem Slánským

V listopadu 1951 byl zatčen generální tajemník Komunistické strany Československa Rudolf Slánský. Do té doby patřil k nejnvlivnějším mužům tehdejší socialistické diktatury a sám se podílel na mnoha politických perzekucích. O rok později, v listopadu 1952, předstoupil spolu s dalšími třinácti obviněnými komunistickými funkcionáři před soud ve vykonstruovaném

²⁹² Rozhovor s Bedřichem Kopoldem vedla Anna Lorencová (16.11.1992), ŽMP, Sběrka orální historie, Kazeta č. 156.

²⁹³ Rucker, *Staline, Israël et les Juifs*, str. 99.

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ Kaplan, *Československo a Izrael v letech 1947–1953*, str. 43.

²⁹⁶ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 315.

procesu známém jako "Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“.

Tento proces zapadal do série vykonstruovaných procesů, k nimž docházelo ve 40. a 50. letech 20. století v socialistických zemích. Zatímco první z nich byly namířeny proti odpůrcům režimu, po roztržce mezi Stalinem a jugoslávským vůdcem Josipem Brozem Titem, který usiloval o nezávislost na Sovětském svazu, se pozornost začala obracet na domnělé nepřátele uvnitř samotných komunistických stran. V roce 1949 byl například odsouzen maďarský ministr zahraničních věcí László Rajk. Proces se Slánským se však vymykal mimořádně silnou antisemitskou rétorikou, o čemž svědčí skutečnost, že jedenáct ze čtrnácti obžalovaných pocházelo z židovských rodin.²⁹⁷

Obžalovaní jako buržoazní nacionalisté a kosmopolité měli podporovat sionistické světové spiknutí v čele s americkými imperialisty. V obžalobě se uvádělo následující:

„jako trockisticko-titovští sionističtí buržoasně nacionalističtí zrádci a nepřátele československého lidu, lidově demokratického zřízení a socialismu vytvořili ve službách amerických imperialistů a řízení nepřátelskými západními rozvědkami protistátní spiklenecké centrum, podkopávali lidově demokratické zřízení, mařili budování socialismu, poškozovali národní hospodářství, prováděli špionážní činnost, oslabovali jednotu československého lidu a obranyschopnost republiky, aby ji odrhli od pevného spojení a přátelství se Sovětským svazem, aby likvidovali v Československu lidově demokratický řád, obnovili kapitalismus, znova zavlekli naši republiku do tábora imperialismu a zničili její samostatnost a nezávislost.“²⁹⁸

Proces se odehrál dle sovětského vzoru, výpovědi byly dopředu připraveny a obžalovaní je odříkávali podle scénáře. Pod psychickým nátlakem a fyzickým mučením se pak během procesu přiznávali ke smyšleným zločinům. Všichni obžalovaní byli usvědčeni a jedenáct z nich, včetně Slánského, bylo odsouzeno k trestu smrti oběšením, který byl vykonán 3. prosince 1952.²⁹⁹

Příkladem předem připravené výpovědi je výrok Josefa Franka, který až do svého zatčení působil jako zástupce generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ Rudolfa Slánského a patřil mezi hlavní obžalované v procesu:

²⁹⁷ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 316; Frankl, *Naši nebo Cizí?*, str. 183.

²⁹⁸ Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským: soudní zápis, Praha 1953, str. 8.

²⁹⁹ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 316.

„V rámci příprav na uchopení moci v Československu jsme do státního, hospodářského a stranického aparátu Československa rozestavovali a udržovali na vedoucích funkcích účastníky našeho spiknutí a různé nepřátele komunistické strany a lidově demokratického zřízení, jako agenty cizích špionážních služeb, kolaboranty, sionisty, různé buržoazní nacionalisty, trockisty, bývalé kapitalisty, jejich přísluhovače a podobné nepřátelské živly.“³⁰⁰

Jedním z prvků obžaloby se stalo údajné spiknutí s cílem podřídit ekonomiku Československa Západu:

„Úsilí spiklenců podřídit hospodářství Československa americkým imperialistům se zvláště jasně projevilo v tak zvaném plánu Überall, vypracovaném počátkem roku 1948 z iniciativy bývalého vyslance státu Izrael Avriela Überalla. Podle plánu se měly v Československu široce rozvíjet různé obory lehkého průmyslu, jako textil, porcelán, hračky, bižuterie a obchod s nimi měl být prováděn s aktivní účastí sionistických organizací v USA pod heslem „kupuj československé zboží – pomáháš Izraeli“. Do plánu Überall patřil také záměr učinit z československého strojírenského průmyslu přívěšek amerického průmyslu. Uskutečněním těchto záměrů byl pověřen americký vyzvědač a sionista Alexander Taub.“³⁰¹

Vedle toho byla obvinění vznesena například i v souvislosti s poválečnou restitucí židovského majetku:

„V rukou nepřítele lidu Otto Fischla, jako náměstka ministra financí, podle pokynů Slánského, zvrhl se zákon o restituci majetku v nástroj cynického okrádání československého státu ve prospěch kapitalistů. Slánský údajně prohlásil, že „restituční zákon slouží k tomu, aby sionisté soustředili do svých rukou veškerý židovský majetek. Samozřejmě nejen osob, které se vrátily, ale i majetek po osobách židovské národnosti, které se nevrátily z koncentračních táborů. Tím způsobem, že sionisté chtějí za přímé pomoci Slánského obnovit, respektive rozšířit svoji hospodářskou moc a připravit tak posice, kterých bude třeba ke svržení lidově demokratického zřízení v Československu.“³⁰²

Účelovost a absurditu celého procesu podtrhuje závěrečná řeč žalobce Josefa Urválka. Ta jasně ukazuje, že jednotlivá obvinění neměla za cíl objasnit skutečné zločiny, ale sloužila k vytvoření ukázkového obrazu nepřítele, tedy sionistů a imperialistů, potažmo Ameriky a Izraele:

³⁰⁰ Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským: soudní zápis, Praha 1953, str. 15.

³⁰¹ Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským: soudní zápis, Praha 1953, str. 27.

³⁰² Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským: soudní zápis, Praha 1953, str. 30.

„Mám za to, že je nutné, abych se šíře zabýval tzv. sionistickým hnutím. Jednak proto, že mezi obviněnými je 11 odchovanců sionistických organizací, kteří se dali do služeb amerického imperialismu. Jednak proto, že proces ukazuje všem komunistům a dělnickým stranám nebezpečnost sionismu jako agentury amerického imperialismu. Sionistické organizace byly vždy spjaty tisícerými nitkami vnitřních zájmů se světovým kapitalismem. Nebezpečnost mezinárodních sionistických organizací se stupňuje po zřízení amerického pašalíku – tzv. Státu Izrael. I po zřízení izraelského státu zůstává hlavní sídlo sionistických organizací v Americe, kde sionisté mají početné zastoupení mezi americkými monopolisty, určujícími celou agresivní politiku Spojených států. Klika Ben Guriona, která se zaprodala svým americkým chlebovárcům, proměňuje Stát Izrael v předsunutou vojenskou základnu amerických agresorů.“³⁰³

V literatuře se antisemitismus, který celý proces provázel, často připisuje pokynům sovětských poradců. Chad Bryant, Kateřina Čapková a Diana Dumitru však ve svém novém výzkumu, založeném na studiu dochovaných materiálů z Moskvy a Prahy, ukazují, že represivní zásahy v poválečném Československu nebyly pouze výsledkem přímých rozkazů z Moskvy, ale také projevem místní politické dynamiky uvnitř komunistické strany. Ačkoli Sovětský svaz sehrál v tomto případě důležitou roli, na místní úrovni byl klíčový i způsob, jakým čeští a slovenští komunisté využívali svých kontaktů se sovětskými představiteli ve svůj vlastní politický prospěch, často prostřednictvím vzájemného udávání. Antisemitismus se stal účinným nástrojem vnitrostranického boje a prostředkem k diskreditaci politických oponentů. Místní političtí vůdci tak spoluvytvářeli prostředí, v němž skutečnost, že někteří z obviněných pocházeli z židovských rodin, výrazně ovlivnila průběh i výsledek procesu.³⁰⁴ Tehdejší politické procesy je třeba interpretovat rovněž v kontextu přetrvávajícího poválečného československého nacionalismu, jenž antisemitské nálady dále posiloval.³⁰⁵

Slánského proces svým antisemitským charakterem přispěl k vytvoření atmosféry nedůvěry vůči židovskému obyvatelstvu. Vedle něj následně proběhla i řada dalších inscenovaných procesů s protižidovským podtextem.³⁰⁶

³⁰³ Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským: soudní zápis, Praha 1953, str. 503.

³⁰⁴ Podrobněji viz Chad Bryant, Kateřina Čapková, Diana Dumitru, „Undone from Within: The Downfall of Rudolf Slánský and Czechoslovak-Soviet Dynamics under Stalin“, *Journal of Modern History* 95, December 2023/4, str. 847–886.

³⁰⁵ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 318.

³⁰⁶ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 317.

V jednom z nich byl v roce 1953 spolu s Pavlem Kavanem, Karlem Dufkem a Richardem Slánským souzen i Eduard Goldstücker, literární historik a germanista a také první československý velvyslanec v Izraeli. Mnoho Židů se stalo terčem diskriminace a propustili je z jejich zaměstnání. Diplomatické vztahy s Izraelem se navíc dále zkomplikovaly poté, co byli v Československu uvězněni člen izraelského parlamentu Mordechaj Oren (propuštěn v roce 1956) či telavivský obchodník Šimon Orenstein (propuštěn v roce 1954).³⁰⁷

Na události padesátých let vzpomíná pamětnice Michaela Vidláková, narozená v roce 1936 v Praze. Válku přežila spolu s rodiči v Terezíně. Po založení Státu Izrael pracovali její rodiče na nově zřízeném izraelském velvyslanectví. Když se v době Slánského procesu pokusili emigrovat, byl její otec označen za sionistu a imperialistického agenta. Michaela Vidláková popisuje:

„Táta, když pracoval na velvyslanectví, samozřejmě chtěl odjet do Izraele. A tehdy mu bylo řečeno, že ho tam zatím ještě nepotřebují, v době, kdy se zvedala ta masivní alija, ale že zaměstnanci mají slíbeno, že po té dané deadline budou moci odjet. Tak táta tam zůstal a začal chystat věci, že jakmile to bude možné, odjedeme také. Jenomže co komunisti slíbili, to málokdy dodrželi, pokud to bylo něco příznivého, tak toto nedodrželi také, a tudíž spadla klec. V té době, kdy začal Slánského proces, říkal táta, že se zdá, že jde do tuhého a že by bylo dobře zmizet za každou cenu. Izraelské velvyslanectví tehdy zorganizovalo odchod několika lidí. Byli jsme to i my tři [...]. Všechno to byli lidé, kteří měli zájem se do Izraele dostat, nicméně nějakým způsobem to zpackali. Jestli selhal Mosad jako takový, který údajně z Vídně ujišťoval, že je to dokonalé kryté, jestli to zvorál ten člověk, který to měl tady na starosti, to přesně nevím. Ovšem fakt je, že nás na hranici chytili, to bylo v dubnu 1953 [...]. Rodiče měli soud, naštěstí mezi tím umřel Gottwald, takže Zápotocký dal nějakou amnestii. Já jsem byla jenom ve vyšetřovací vazbě a dostala jsem půl roku podmíněně, což bylo na tehdejší dobu velmi mírné [...]. Byla jsem nezletilá, ale i tak – oni se z toho samozřejmě snažili udělat velký politický proces, izraelské velvyslanectví, špionáž atd., ale naštěstí tahle bublina pak splaskla a zůstal z toho prostý pokus o opuštění.“³⁰⁸

Obvinění z napojení na izraelské instituce a údajné špionáže dopadla také na některé členy židovské komunity, kteří zajišťovali distribuci finanční a zdravotnické pomoci poskytované organizací JDC prostřednictvím izraelského velvyslanectví.³⁰⁹ Vlna represí

³⁰⁷ Ibid.

³⁰⁸ Rozhovor s Michaelou Vidlákovou vedla Anna Lorencová (11. 4. 1994), ŽMP, Sbirka orální historie, Kazeta č. 450.

³⁰⁹ Více viz Martin Šmok, „Every Jew is a Zionist, and every Zionist is a spy!” The story of Jewish social assistance networks in Communist Czechoslovakia, *East European Jewish Affairs*, 2014, vol. 44, n. 1, str. 71–78.

a zatýkání ustala až v roce 1957, ačkoli mnozí doufali v politické uvolnění po Chruščovově projevu z roku 1953, v němž kritizoval Stalinův kult osobnosti. Mezi posledními obviněnými figuroval i český rabín Bernard Farkaš. Odsoudili jej na dva roky vězení, ale po 16 měsících byl propuštěn na základě amnestie.³¹⁰

Pomoc poskytovaná polským židovským uprchlíkům v poválečném Československu, stejně jako podpora dodávek zbraní do Palestiny a později do nově vzniklého Státu Izrael, se v atmosféře sílícího antisemitismu stala jedním z hlavních bodů obžaloby v procesu s Rudolfem Slánským. Tyto aktivity, jež původně měly posloužit k vylepšení pověsti Československa a po válce byly vnímány jako výraz solidarity a blízkého přátelství s židovským obyvatelstvem, později komunistický režim v rámci vykonstruovaného procesu reinterpretoval jako důkaz údajného sionistického spiknutí a vlastizrady.³¹¹

³¹⁰ Čapková, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“, str. 317–318.

³¹¹ Více k tématu viz Karel Kaplan, *K politickým procesům v Československu 1948–1954, Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, (Praha: AV ČR, Ústav pro soudobé dějiny, 1994).

4. Reinterpretace pojmu *Bricha* v kontextu poválečných dějin Polska a Československa

Židovský emisar Yohanan Cohen, který se podílel na organizaci útěku polských Židů, ve svých pamětech reflektoval poválečný exodus slovy: „*Bricha* vzešla ze života. Byla to realizace sionismu, způsobená šoa a bojem za vlastní stát. Mládežnické hnutí proměnilo útěk Židů z Polska v *Brichu* a stalo se hnutím naprostého odmítání života mimo Palestinu“.³¹² Tento výklad odráží interpretaci poválečné židovské migrace jakožto naplnění sionistického ideálu. Cohenovo svědectví však vzniklo v roce 1970, v období mezi takzvanou šestidenní a jomkippurskou válkou, kdy byl Stát Izrael v ohrožení a bojoval za svou mezinárodní legitimitu. Sionistická interpretace pojmu *Bricha* tak mohla sloužit jako nástroj k posílení společenské soudržnosti a upevnění víry ve smysl existence židovského státu.

V kontextu složité politické situace v poválečném Polsku a Československu, kdy k těmto migračním pohybům docházelo, je důležité vnímat i další vlivy, které formovaly rozhodování židovských uprchlíků. Vystupují zde pragmatické, strategické i ideologické zájmy různých aktérů, přičemž sionistická vize idealizovaného židovského státu byla spíše jedním z mnoha prvků širší mozaiky.

Termín *Bricha* by proto měl být omezen pouze na sionistický výklad. Jak ukazuje příklad poválečného Polska, v židovské komunitě nepanovala shoda ohledně nutnosti emigrace. Naopak, část obyvatelstva se snažila zůstat v zemi a navázat na předválečný komunitní život. Tato rozmanitost se odrážela i na židovské politické scéně, kde vedle různých proudů sionistického hnutí působili také židovští komunisté a členové obnoveného Bundu.

Rozhodnutí emigrovat proto často nevycházelo z ideologického přesvědčení, ale z reakce na bezprostřední ohrožení života, přetrvávající antisemitismus, nejistotu ohledně budoucího vývoje nebo z touhy navázat přerušené rodinné vazby, a to i se vzdálenými příbuznými v zahraničí. Navíc nešlo vždy o nelegální útěk; emigrace mohla proběhnout i oficiální cestou, byť často zdlouhavou a komplikovanou. Někteří raději vyčkávali, než aby podstoupili riskantní nelegální útěk. Odchod židovských uprchlíků z poválečného Polska je třeba vnímat v kontextu mnohostranného migračního jevu, který ve skutečnosti zahrnoval lidi s různými životními zkušenostmi, motivacemi a představami o budoucnosti.

³¹² Yohanan Cohen, *HaBerihah ha Gedolah miPolin (1945–1947)*, *Entsiklopediyah shel Galuyot*, Jerusalema 1970, cit. dle Szaynok, *Ludność żydowska*, str. 89.

Yohanan Cohen se narodil v roce 1917 v Lodži. V roce 1937 emigroval do Palestiny a patřil mezi zakládající členy kibucu Tel Jicchak. Do Polska se vrátil v srpnu 1945 jako emisar Mosad le-alija Bet, aby se podílel na organizaci odchodu židovských uprchlíků z Evropy. Jeho příjezd následoval krátce po krakovském pogromu, k němuž došlo 11. srpna téhož roku. Ve svých vzpomínkách zdůrazňoval, že antisemitismus v Polsku měl hluboké historické kořeny, které byly během nacistické okupace ještě umocněny. Po válce se mnoho přeživších ocitlo v nepřátelském prostředí, kde se jejich návrat nesetkával s přijetím. Cohen popisuje celkový morální rozklad polské společnosti a poznamenává, že židovská komunita brzy pochopila, že její přítomnost v Polsku je neudržitelná. Sionistické hnutí v této situaci sehrálo klíčovou roli, neboť dokázalo poskytnout organizační rámec pro odchod, ale též vizi nové budoucnosti.³¹³

Do roku 1947 byla vlivnou židovskou politickou silou v zemi sionistická strana Ichud, která podporovala vytvoření samostatného židovského státu v tehdejší mandátní Palestině. Ovšem ne všichni, kteří se k sionismu připojili, tak činili ze stejného důvodu. Sionisté nabízeli pomoc při emigraci ze země, která je už nechtěla, anebo pocit sounáležitosti, a tak pro ně tato ideologie představovala spíše cestu z nejistoty než vědomou volbu vyplývající z politického přesvědčení.

Sionistické hnutí přitom spoléhalo především na děti a mladé lidi, jejichž energie měla být hnací silou budoucích změn, mnozí z nich se ale nedokázali ztotožnit s ideologickým rámcem hnutí nebo mu plně nerozuměli. Mladí lidé, kteří během války přišli o své rodiny, se často zapojili do sionistických aktivit a organizování nelegálních přechodů hlavně proto, že jim sionisté nabídli zmíněný pocit sounáležitosti s novou komunitou. Měli tak příležitost navázat nová přátelství a obnovit pocit stability ve světě, který se jim během války zhroutil.

Na podzim roku 1945 popsala mladá dívka Alice ve svých zápiscích své pocity po vstupu do Ha-Šomer ha-Ca'ir takto: „Obklopuje mě dávno zapomenuté teplo, teplo domova. Jak ráda bych tu zůstala a našla svou rodinu ve své samotě. Ach, jak bych tu chtěla být, abych vyplnila prázdnotu svého života.“³¹⁴ Řada mladých lidí o sionismu neměla hlubší povědomí, ale místní aktivisté je do převaděčských operací zapojili i proto, že měli dobrý orientační smysl a znali terén podél polských hranic.³¹⁵

³¹³ Svědectví Yohanan Cohen, (3. 4. 1947), Archiv Moreshet, karta č., 147696, v hebrejštině.

³¹⁴ Givat Haviva, 1-2, 48, t. 7, Kibbutz Lohamei Hagetaot, Alon la-Negev, no. 2, October 6, 1945, cit. dle Aleksium, *Dokąd dalej?* str. 136.

³¹⁵ Svědectví Aharon Ofri, (4. 1. 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), karta č. 110-5, v hebrejštině.

Práce s těmi, kdo sionismus neznali, nebyla vždy snadná. Chawka Folman, která od podzimu 1945 pracovala jako vychovatelka ve školicím středisku pro emigraci při mládežnickém sdružení Dror, napsala:

„Nikdo z nich nikdy nebyl členem sionistické mládežnické organizace. Práce byla těžká a někdy nepřijemná. Tito lidé neměli představu o společném životě, o životě v kulturním kolektivu. Válečná léta prožili jako vysídlenci na Sibíři a ve vzdálených asijských zemích. Jako děti trpěli hladem, často přicházeli ze sirotčinců, a my jsme z nich chtěli udělat členy Hechalutzu a aby si uvědomili cíle naší organizace, to byl náš sen. Skutečnost byla úplně jiná“.³¹⁶

Podobné zkušenosti měla i Chasia Bielicka. Přežila ghetto v Bělostoku a patřila k mládežnickému hnutí Ha-Šomer ha-Ca'ir. Vedla první sirotčinec, který v březnu 1946 založil sionistický Koordinační výbor v Lodži. Popisovala, jak těžké bylo pracovat s dětmi, které ztratily víru v lidi, v život a v jakýkoli smysl. Vrátit jim důvěru a schopnost milovat byl dle jejích slov nesmírně obtížný úkol.³¹⁷

V takových situacích pomáhali místním vychovatelům později emisaři z Palestiny. Nacházeli se mezi nimi také Moshe Chizhik, přezdívaný Kalif, z kibucu Eylon, a Matityahu Mintz z kibucu Gan Šmu'el – oba členové hnutí Ha-Šomer ha-Ca'ir, kteří po válce působili v Lodži. Jejich korespondence s centrem Ha-Šomer ha-Ca'ir v kibucu Merchavja v Palestině odráží některé z problémů, s nimiž se v Polsku potýkali. Zmiňuje se v ní mimo jiné nízká úroveň výchovné práce v místních pobočkách hnutí, malý počet mladých stoupenců či nedostatečné úsilí věnované jejich náboru. Důležitým tématem bylo především riziko odcizení od židovské identity. Zpráva zaslaná z Polska do Palestiny v březnu 1946 uvádí, že přibližně 1 200 židovských dětí tehdy žilo v nežidovských rodinách a dalších 1 500 až 2 000 dětí bylo umístěno v různých kláštorech.³¹⁸

Jedna z pamětnic, která byla po válce také umístěna do dětského domova v Lodži provozovaného Koordinačním výborem, vzpomíná: „Bylo tam uzavřené a zamčené nádvoří s ozbrojenou stráží u vchodu. Všechna okna byla zavřená. Lidé se báli antisemitských útoků,

³¹⁶ Chawka Folman-Raban, *Nie rozstalam się z nimi*, (Warsaw: Żydowski Instytut Historyczny, 2000), str. 128; Aleksion, *Dokąd dalej*, str. 125.

³¹⁷ Hebrew University of Jerusalem, Oral History Division, interview 68-26: Hasia Bornstein (Bilitzka), 28. Oct. 1970), cit. dle Boaz Cohen, „The Rehabilitation of Jewish Child Holocaust Survivors, Poland, 1944–1947“, *Polin: Studies in Polish Jewry* Volume 36, 2024, str. 404.

³¹⁸ Yad Yaari Archive, 59/5/1-2, 63/5/1-2, 59/4/1-2, 14/9/150, cit. dle Redlich, *Life in Transit*, str. 162.

hlavně po pogromu v Kielcích. Většina dětí, které přišly z polských rodin, nechtěla být Židy. Někteří se snažili utéct.“³¹⁹

V prosinci 1945 přijela do Lodže Sara Nishmit z Kovna, kde se už během války aktivně podílela na nelegálních tranzitech přeživších z Evropy. Po příjezdu do Polska se připojila ke Koordinačnímu výboru a pomáhala hledat židovské děti v polských rodinách a kláštorech. Podle jejích vzpomínek se problémy v dětských domovech zhoršovaly, zejména s příchodem dětí ze Sovětského svazu: „Chyběli nám zkušení vedoucí a vychovatelé. Děti neuměly hebrejsky a mluvily hlavně polsky. S příchodem navrátilců z Ruska se všude ozývala ruština. Starší děti jsme alespoň posílali do hebrejské školy v Lodži.“³²⁰

Sara zmínila i několik konkrétních příhod. Jedna z nich se týkala třináctileté dívky, která se ocitla v jednom z dětských domovů v Lodži. Jmenovala se Marysia, předtím žila v polské rodině a stala se katoličkou. Krátce před odjezdem své skupiny do Palestiny napsala Marysia dopis svým polským zachráncům. Sara ho otevřela, aby se ujistila, že dívka neprozradila žádné informace o plánovaném nelegálním překročení hranic. Marysia v dopise napsala, že odjíždí s „Židy“ do Palestiny, ale že nikdy neopustí svou katolickou víru a vždy si bude pamatovat vše, co ji naučila její polská matka. Z těchto příběhů je mimo jiné patrné, jak složitý a citlivý mohl být proces hledání nové identity pro děti, které přežily válku v nežidovském prostředí.³²¹ Některé z nich vnímaly své židovství jako břemeno ve světě, který právě dovolil vyvraždění milionů Židů a kde nadále antisemitismus přetrvával.³²²

Mnohé děti ukryté za války v kláštorech si osvojily křesťanskou identitu, která často zahrnovala i přijaté antisemitské stereotypy. Chasia Bielicka vzpomínala, že jednoho dne před svátkem Pesach dorazila do sirotčince nově přijatá dívka Irka a odmítla jíst macesy s tím, že jsou údajně zhotovené z krve křesťanského dítěte. O chvíli později Bielicka uslyšela z dívčích pokojů pláč, některé dívky klečely a vzlykaly, že jim Ježíš neodpustí, protože Velikonoce

³¹⁹ Redlich, *Life in Transit*, str. 163.

³²⁰ Sara Shner-Nishmit, rozhovor veden Shimonem Redlichem, Lohamei Hagetaot, 12. 8., 2003; Sara Shner-Nishmit, *I Did Not Acquire Peace* (in Hebrew) (Tel-Aviv: Hakibbutz Hameuhad Publishing House, 1988), str. 189-204, cit dle. Redlich, *Life in Transit*, str. 166.

³²¹ Sara Shner-Nishmit, rozhovor veden Shimonem Redlichem, Lohamei Hagetaot, 12. 8., 2003; Sara Shner-Nishmit, *I Did Not Acquire Peace* (in Hebrew) (Tel-Aviv: Hakibbutz Hameuhad Publishing House, 1988), str. 189-204, cit dle. Redlich, *Life in Transit*, str. 167; Joanna B. Michlic, *Jewish Children in Nazi-Occupied Poland: Survival and Polish-Jewish Relations During the Holocaust As Reflected in Early Postwar Recollections*. (Jerusalem: Yad Vashem Publications, 2008).

³²² Cohen, „The Rehabilitation of Jewish Child Holocaust Survivors, Poland, 1944–1947“, str. 400.

strávily mezi Židy. Plakaly, že se nemohou modlit a chodit na mši a že nikde na stěnách není kříž. Podle Bielicke pramenil jejich pocit viny z přísné výchovy v klášteře.³²³

Ukázalo se, že práce s těmito dětmi vyžadovala hodně trpělivosti a porozumění. Bielicka si byla vědoma toho, že pokud jim zakáže jejich víru, nepovzbudí je to k nalezení nové identity, ale naopak je to zlomí. Rozhodla se proto pro citlivý přístup. Místo toho, aby bořila jejich dosavadní náboženské přesvědčení, snažila se na něm opatrně stavět a pracovat s ním. Její metoda se zakládala na praktických zkušenostech a touze pomoci dětem vrátit se do normálního života. Nezpochybňovala jejich křesťanskou identitu, ale přijímala ji s respektem a zprostředkovávala jim pozitivní obraz židovství. Jak sama popsala, vedla s dětmi rozhovory, ve kterých se snažila jasně rozlišit mezi tím, co bylo nezbytné pro přežití války, tedy popření svého původu, a tím, co bylo možné po válce, tedy svobodný návrat k židovství. Dětem ukázala rozdíl mezi strachem ze života s falešnou identitou a pocitem přijetí v komunitě židovských dětí, které i přes to, že osiřely, znovu našly domov, přátele a svůj národ. Jejím cílem se stalo integrovat tyto děti do židovské komunity a probudit v nich pocit sounáležitosti s židovským národem. Nejednalo se o konflikt mezi dvěma náboženstvími, protože sirotčince fungovaly většinou jako sekulární instituce a kladly důraz na národní židovskou identitu. Bielicka byla přesvědčena, že výchozím bodem je láska k židovskému národu, zemi Izrael a lidství. Věděla, že to bude dlouhý proces, ale věřila, že tímto způsobem může dětem dát nový smysl života.³²⁴

Pomoc sionistů ovšem nesměřovala pouze k mladým lidem a dětem nebo k těm, kteří chtěli emigrovat do Palestiny, ale také k lidem, kteří se po návratu do vlasti ocitli bez domova. Mnozí z nich přišli během války o rodiny a přátele. Podobně jako v Polsku, i v mnoha dalších evropských zemích panoval k Židům lhostejný nebo dokonce odmítavý postoj, což situaci přeživších ještě zhoršovalo. Materiální podmínky polských Židů byly často zoufalé, a tak se nově zakládané kibucy staly nejen vzdělávacími centry, ale také útočištěm pro ty, kteří přišli o domov. Kromě mládežnických kibuců byl například pod záštitou strany Poalei Cijon pravice založen kibuc pro dospělé s názvem Haowed.³²⁵ Stávalo se však také, že pro některé příchozí nebyla výsledkem pobytu v kibucu vždy emigrace. Podobně tomu bylo i v případě Samuela Königa, jenž se navrátil ze Sovětského svazu v listopadu 1946:

³²³ Hebrew University of Jerusalem, Oral History Division, interview 68-26: Hasia Bornstein (Bilitzka), 28. Oct. 1970), cit. dle Cohen, „The Rehabilitation of Jewish Child Holocaust Survivors, Poland, 1944–1947“, str. 406.

³²⁴ Hebrew University of Jerusalem, Oral History Division, interview 68-26: Hasia Bornstein (Bilitzka), 28. Oct. 1970), cit. dle Cohen, „The Rehabilitation of Jewish Child Holocaust Survivors, Poland, 1944–1947“, str. 406–407.

³²⁵ Grajek, *Po wojnie i o dalej?* str. 20.

„Nevěděl jsem, kam vlak jede, a nikdo se mě ani nezeptal, kam chci jet. Přes Lvov jsem se dostal do Przemyslu a další zastávka byla Bytom. Na nádraží v Bytomi stála skupina Židů a ptala se jidiš a polsky, jestli jsou ve vlaku nějakí Židé. Když jsem je spatřil, odpověděl jsem: ‚Já‘. Řekli mi: ‚Tak vystupte, proč jezdit dál?‘ Vystoupil jsem tedy a šel s nimi. Bydleli v ulici Grunwaldzka 6. Ve městě založili kibuc, kde se sešli lidé, kteří prošli válkou, ale jejich životy byly zničené. Minulost byla vymazána, ztratili vše. Založili krejčovské družstvo, kde už pracovalo asi třicet lidí. Začal jsem tam pracovat i já. Vyráběli jsme věci z plechu – vakuové láhve, džbány na mléko, všelijaké věci. Živili mě asi dva měsíce. Dali mi očkování a dělali různé testy, což tehdy dělali všem. V případě potřeby posílali lidi do lázní v Otwocku (asi 280 kilometrů od Bytomi). V Otwocku jsem strávil také šest měsíců na léčení. Zpátky jsem se už ale nikdy nevrátil, nebyl k tomu důvod. Všichni mi radili: ‚Jeď do Krakova, tam je hodně Židů, najdeš tam práci.‘ A tak jsem odjel do Krakova, kde jsem i zůstal“.³²⁶

Sionismus se nicméně v Polsku stal také alternativou pro ty, kteří nesouhlasili s novým komunistickým směřováním země. Mnoho Židů pocházejících ze Sovětského svazu mělo s komunismem špatné zkušenosti a hledalo odlišnou cestu. Podle výzkumu Ireny Hurwic-Nowakowské, zahrnoval sionismus v největší míře ty sociální skupiny, pro něž nebylo v socialistickém systému místo, tj. „bývalé obchodníky a průmyslníky, do jisté míry také řemeslníky, a část inteligence s kritickými názory na novou realitu socialismu“.³²⁷ Bernard Goldstein, čelní aktivista předválečného Bundu ve Varšavě, ve svých pamětech upozornil, že „mnoho Židů, kteří chtěli navzdory antisemitismu zůstat v Polsku, cítilo, že musí utéct před komunismem“.³²⁸

Touha žít v Palestině proto nebyla vždy motivována ideologickými důvody. Cvija Lubetkin k tomu poznamenala: „Židé většinou chtěli odejít do Palestiny, ale ne nutně z ideologických důvodů. Mnozí z nich měli z Palestiny strach. Byli vyčerpaní, chtěli mír a říkali, že v Polsku nechtějí zemřít. Kdyby měli možnost odjet do Ameriky, odjeli by i navzdory všeobecné propalestinské náladě.“³²⁹ Přeživší hledali nejen nový domov, ale také naději na klidný život daleko od válečných tragédií.

³²⁶ Centropa. Životopis Samuela Königa. [online]. Dostupné z: <https://www.centropa.org/en/biography/samuel-konig> [cit. 22. 12. 2024].

³²⁷ Irena Hurwic-Nowakowska, *Żydzi Polscy (1947–1950); Analiza więzi społecznej ludności żydowskiej*, (Warsaw: Wydawnictwo IFiS PAN, 1996), str. 56; cit. dle Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 139.

³²⁸ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 139.

³²⁹ Aleksium, *Dokąd dalej*, str. 134.

Lubavičtí chasidé

Emisar Yohanan Cohen uvádí, že v prvních měsících po válce se každé sionistické hnutí nezávisle na sobě staralo o přesun svých vlastních členů a hranice byly přecházeny v malých skupinách, překračovali je dokonce i jednotlivci.³³⁰ S příchodem emisarů z Palestiny a návratem repatriantů se ovšem začaly objevovat snahy o organizovanější přechody hranic, což bylo vzhledem k rostoucímu počtu uprchlíků nezbytné. Pro zajištění efektivního řízení tohoto většího pohybu obyvatelstva byla zároveň nutná jakási koordinace. Přesto přetrvávaly skupiny, které odchod za hranice realizovaly nezávisle na sionistickém úsilí.

Významnou část této skupiny tvořili ortodoxní Židé, především členové chasidského hnutí Chabad-Lubavič. Jako bývalí sovětští občané se snažili uniknout před režimem, který omezoval jejich náboženský i komunitní život.³³¹ Nejčastěji směřovali přes Československo do amerických okupačních zón ve snaze dostat se do Ameriky.

Během útěku ze Sovětského svazu prokázali lubavičtí chasidé mimořádnou vynalézavost při hledání způsobu, jak se začlenit mezi polské a židovské repatrianty. Často se uchýlovali k padělání dokladů nebo posílali své děti do polských rodin. Existovaly však i jiné způsoby. Jedním z nich byl sňatek s polským repatriantem. Vyskytly se i případy, kdy se skutečné polské páry účelově rozvedly a umožnily fiktivní sňatek se sovětskými Židy, čímž jim pomohly překročit hranice. Další možností bylo kupování dokladů zemřelých polských občanů, jejichž úmrtí nebylo řádně registrováno. Tento postup však s sebou nesl rizika. Sovětští Židé neuměli polsky a někdy museli předstírat hluchotu, aby zakryli své jazykové nedostatky. V neposlední řadě docházelo k uplácení sovětských úředníků výměnou za osvědčení o polském občanství.³³²

Zkušenosti spojené s útekem ze Sovětského svazu a Polska do Ameriky byly pro lubavičskou komunitu natolik zásadní, že se staly součástí sbírky příběhů předávaných mladším generacím. Z těchto vyprávění je však patrné, že útek často sloužil spíše jako rámec pro příběh s morálním poselstvím, nikoli jako jeho hlavní téma.

Podle jednoho takového příběhu uprchl Chaim Ošer Kahanov počátkem roku 1946 do Polska a následně do Československa, kde později působil v pražském Výboru pro pomoc

³³⁰ Svědectví Yohanan Cohen, (3. 4. 1947), Archiv Moreshet, karta č., 147696, v hebrejštině.

³³¹ Serafima Velkovich, „Polish Citizenship as a Way to Freedom: How Soviet Jews Escaped Totalitarian Regime Using Polish Documents” in: *Polish Jews in the Soviet Union (1939–1959): History and Memory of Deportation, Exile, and Survival*, eds. Katharina Friedla a Markus Nesselrodt, (Boston: Academic Studies Press, 2021), str. 132.

³³² Velkovich, „Polish Citizenship as a Way to Freedom“, str. 133.

lubavičským uprchlíkům. Kahanovovi, původem z Tbilisi, se podařilo uprchnout pomocí padělaných polských dokladů. V Tbilisi se Kahanov seznámil s polským Židem jménem Garfinkel, bývalým vojákem Rudé armády, který za války přišel o ruku. Po propuštění z armády se Garfinkel usadil v Gruzii, kde se seznámil s ruskou Židovkou a oženil se s ní. Oba mladí muži se spřátelili a jednoho dne mu Garfinkel, který se Kahanovovi podobal, nabídl své doklady prokazující polské občanství. Když se ho Kahanov zeptal, co s ním bude dál, Garfinkel odpověděl: „Já jsem Polák. Vždy si mohu najít způsob, jak to dokázat.“³³³

Cesta lubavičských chasidů ke svobodě začínala ve Lvově, městě ležícím v blízkosti sovětsko-polské hranice, které mělo v té době strategický význam. Lvov sloužil jako klíčový tranzitní uzel pro vlaky převážející polské repatrianty zpět do Polska. Aby co nejvíce členů hnutí Lubavič uniklo ze Sovětského svazu, založila skupina aktivistů ve městě výbor zaměřující se na padělání a pozměňování stovek polských pasů. Tento výbor také vytvořil společný fond z peněz, šperků a dalšího majetku, které používal na nákup potravin, cestovních dokladů či úplatků k překonání byrokratických a bezpečnostních překážek. Fond byl vnímán jako půjčka, jež měla být splacena po získání svobody. Tyto vysoce rizikové aktivity však vedly v komunitě k častým a intenzivním debatám o tom, zda je takové jednání v souladu s etickými a právními normami Tóry.³³⁴

Tuto rozpolcenost zachycuje příběh rabína Pinchase Sudaka, jenž vyrůstal v rodině oddané víře a tuto oddanost předal svým dětem. Uvedl: „Kvůli svým dětem Rusko neopouštím. Budou vědět, že jsou Židé, a zůstanou věrní víře. Ale co bude s dětmi mých dětí? Právě kvůli nim musím opustit spáry tohoto režimu.“ Sudakovi a jeho rodině se podařilo opustit Rusko a dorazit do Krakova, kde se připojili k šestačtyřiceti dalším lubavičským chasidům prchajícím před stalinskou diktaturou, jejichž konečný cíl nebyl znám. V Krakově se Pinchas setkal s polským Židem, který prodával svitek Tóry. Pinchas se rozhodl Tóru okamžitě koupit a nechal vyrobit těžkou dřevěnou schránku mající za cíl ji chránit. Byl přesvědčen, že tak velká skupina Židů nemůže cestovat bez svitku Tóry. Skupina pokračovala dál a překročila československé hranice. Vyrazili pozdě v noci, vzali si s sebou jen to nejnnutnější a všeho ostatního se zřekli. V černé noci putoval se svou ženou a třemi dětmi. Pinchas svíral svitek Tóry a kráčel za svou ženou, která nesla nejmladší dítě, Brachu. Když už jeho žena nemohla dítě nést, Pinchas se slzami v očích vytáhl Tóru z dřevěného pouzdra a omluvil se: „Má drahocenná Tóro, opustil jsem kvůli tobě Rusko. Nechtěl jsem odejít sám do neznámé budoucnosti. Ani kvůli svým

³³³ Chabad.org/news/article/aid/jewish/Chaim-Osher-Kahanov-Quiet-Chassid-Who-Escaped-Soviet-Union-Twice.htm [online]. [cit. 2024-07-10]. Dostupné na: [Chaim Osher Kahanov](https://www.chabad.org/news/article/aid/jewish/Chaim-Osher-Kahanov-Quiet-Chassid-Who-Escaped-Soviet-Union-Twice.htm)

³³⁴ Ibid.

dětem. Utíkám, abych zajistil, že Tě děti mých dětí poznají. Odpusť mi, že jsem Tě teď zradil. Buď Ty, nebo moje dítě.“ Pinchas objal Tóru, opatrně ji položil pod strom a vzal své dítě do náruče, aby mohli pokračovat v cestě.³³⁵

Spolupráce mezi lubavičskými chasidy a sionisty byla minimální, protože každá skupina měla jiné cíle.³³⁶ Sionisté usilovali o emigraci do Palestiny, zatímco ortodoxní Židé směřovali často spíše do USA, do belgických Antverp a dalších center židovské ortodoxie, kde mohli pokračovat v životě ve své komunitě v náboženském prostředí s možností dodržování šabatu, svátků a výchovy dětí v duchu tradičních hodnot. Toto bylo pod sovětskou vládou nemožné. Obě skupiny měly také rozdílné zdroje pomoci. Sionisté se spoléhali na podporu mezinárodních židovských organizací, zatímco členové Chabadu byli zvyklí spoléhat na vlastní rodinné a náboženské sítě pomoci.³³⁷

Emisar Jicchak Sela Steiner, který působil v Československu od června 1945, uvádí, že důležitými tranzitními centry pro členy hnutí Lubavič se staly Bratislava a Praha.³³⁸ Jak dokládá také několik dalších svědectví, někteří z nich se po příjezdu do Československa aktivně podíleli na organizaci transferů. Jedním z příkladů je rabín Jakov Moše Friedman. Ten byl požádán Jacobem Griffelem, představitelem ortodoxní záchranné organizace Vaad ha-Hatzalah, aby odložil svůj odjezd do Spojených států a zůstal v Praze pomáhat židovským uprchlíkům. Podle jeho vzpomínek se rabínu Friedmanovi podařilo navázat důležité kontakty s vysoce postavenými úředníky a zajistit dokumenty pro stovky lubavičských uprchlíků.³³⁹

Mezi těmi, kdo procházeli Prahou, byla i rodina Maryashi Garelik. Ta opustila Samarkand v roce 1946 poté, co získala potřebné dokumenty k opuštění Sovětského svazu. Stejně jako další členové lubavičského hnutí se dostali přes Lvov a Lodž do Prahy, kde našli útočiště v táborových střediscích pro židovské uprchlíky. Z Prahy chtěli pokračovat do americké okupační zóny v Německu. Překročení československých hranic dále na západ však komplikovala přítomnost amerických vojenských jednotek, které měly uprchlíkům zabránit v ilegálním vstupu. Podle Maryashina vyprávění byli vojáci frustrováni opakovanými

³³⁵ Chabad.org/news/article/aid/jewish/ Zaidy-Pinchas-Torah.htm [online]. [cit. 2024-12-22]. Dostupné na: [Zaidy Pinchas](https://www.chabad.org/news/article/aid/jewish/ Zaidy-Pinchas-Torah.htm)

³³⁶ Rozhovor s Isarem ben Cvi, vedený Hayou Cohen Tanenbaum (26. srpna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 9-25, v hebrejštině.

³³⁷ Chabad.org/news/article/aid/jewish/ Zaidy-Pinchas-Torah.htm [online]. [cit. 2024-12-22]. Dostupné na: [Zaidy Pinchas](https://www.chabad.org/news/article/aid/jewish/ Zaidy-Pinchas-Torah.htm); Velkovich, „Polish Citizenship as a Way to Freedom“, str. 136.

³³⁸ Svědectví Jicchaka Sely Steinera, vedené Josefem Hellerem (5. 9. 1963), Moreshet Archiv, složka č. 147682, v hebrejštině.

³³⁹ Chabad.org/news/article/aid/jewish/Rabbi-Yakov-Moshe-Friedman.htm [online]. [cit. 2023-01-02]. Dostupné na: [Rabbi Yakov Moshe Friedman](https://www.chabad.org/news/article/aid/jewish/Rabbi-Yakov-Moshe-Friedman.htm)

snahami Židů dostat se do západní zóny. V mnoha případech se americkým vojákům nepodařilo zabránit uprchlíkům v překročení hranic a následně se kvůli tomu dostávali do značných problémů ze strany svých velitelů.

Jedné noci se i rodina Garelik spolu s dalšími uprchlíky pokusila překročit hranici, všichni byli ale zadrženi a násilím vráceni zpět. Ani tento neúspěch je neodradil a následující noc podnikli další pokus. Když vojáci zjistili, že jde o stejnou skupinu, pohrozili uprchlíkům zastřelením. V tomto kritickém okamžiku se celá skupina shromáždila a začala odříkávat modlitbu „Šema Jisrael“ (Slyš Izraeli). Vojáci byli tímto projevem víry natolik zaskočeni, že raději upustili od použití síly, a nakonec propustili celou skupinu přes hranice.³⁴⁰

Autenticitu tohoto i dalších zmíněných vyprávění není možné potvrdit, ale lze je vnímat v rámci toho, jak lubavičtí chasidé interpretují své poválečné zkušenosti jako důkaz o síle víry ve chvílích krajního ohrožení. Taková vyprávění mají kromě jiného také úlohu didaktickou, neboť slouží jako morální ponaučení pro budoucí generace a přispívají k utváření kolektivní paměti komunity.

Migrace přes Československo pohledem zdola

Poválečné Československo se díky své strategické poloze stalo důležitým tranzitním bodem pro židovské uprchlíky na cestě z východní Evropy směrem na Západ nebo do Palestiny. Podle vzpomínek Stefana Grajka zkoumali polští sionisté možnost využití trasy přes československé území již na podzim 1944, tedy ještě předtím, než došlo v Lublinu k setkání s Abou Kovnerem a Eliezerem Lidowskim. Přeživší členové židovského odboje vyslali průzkumnou skupinu do Krosna a k československým hranicím, aby zmapovala možné trasy do Rumunska. Jeden z vyslaných lidí, Welwel Rabinowicz, byl pověřen, aby se z Rumunska vrátil do Polska s podrobnou zprávou o podmínkách na hranicích. Ty byly po jeho návratu shledány jako příznivé pro organizaci dalších přesunů.³⁴¹

Jak dále vyplývá ze vzpomínek Grajka, sionisté v této době pravděpodobně spoléhali na existující pašerácké sítě, které se rozvíjely nezávisle na jejich činnosti, a využívali zkušeností místních převaděčů. „Židé opouštějící Krosno cestovali přes Karpaty do Československa, a pak přes Maďarsko do Rumunska. Zpočátku jim pomáhali někteří obyvatelé polsko-slovenského pohraničí, kteří byli profesionálními převaděči, ale postupem času tuto činnost převzali naši

³⁴⁰ Chabad.org/news/article/aid/jewish/Maryasha-Garelik.htm [online]. [cit. 2025-01-02]. Dostupné na:

[Maryasha Garelik](https://www.chabad.org/news/article/aid/jewish/Maryasha-Garelik.htm)

³⁴¹ Grajek, *Po wojnie i o dalej?* str. 10.

lidé,“ popisuje Grajek.³⁴² Tento případ navíc ukazuje, že poválečná židovská emigrace nebyla organizována výhradně sionistickými strukturami. Naopak, často se opírala o již existující převaděčské sítě a neformální organizace, které nebyly spojeny se sionistickým hnutím.

O příchodu židovských uprchlíků na československé území přináší důležité informace rovněž svědectví Jicchaka Sely Steinera. Ve svých vzpomínkách uvádí, že polští Židovští uprchlíci využívali trasu přes Československo již bezprostředně po válce. Podle Steinera „za vznikem prvních převaděčských kanálů na československém území stál slovenský židovský partyzán ‚Bobo‘ Landau, který se na konci války aktivně účastnil Slovenského národního povstání. Po osvobození odešel Landau ze Slovenska do Prahy, a poté do Náchodu, kde začal zakládat první tranzitní buňky“.³⁴³

K počátkům fungování místních převaděčských skupin se vyjádřil také emisar Elchanan Gafni. Na otázku, jak začala působit *Bricha* v Československu odpověděl „to nikdo neví“.³⁴⁴ A dodal úsměvnou anekdotu:

„O počátcích organizace *Bricha* mi vyprávěl jeden český důstojník, který sloužil jako spojka mezi českými a americkými vojáky. Setkal jsem se s ním v jednom pražském hotelu, kde mi vyprávěl o svých prvních setkáních s uprchlíky. Dodnes nevím, jestli mluvil pravdu. Dle jeho slov to bylo takto: ‚Jako důstojník jsem měl pravomoc doporučit Američanům, kteří z repatriantů mohou pokračovat v cestě přes Československo. Jednoho dne přede mnou stál muž oblečen jako Polák a tvrdil, že je z Heidelbergu. Bylo to úsměvné – neměl žádné doklady, jeho rodný list se údajně ztratil. Řekl jsem mu: »Jestli jsi opravdu z Heidelbergu, řekni mi, jakou barvu mají domy ve městě?« Muž chvíli přemýšlel a pak odpověděl: »Bílou.« Odpověděl jsem: »V Heidelbergu jsou růžové a červené domy, ale možná jsi už zapomněl. Řekni mi tedy, která budova je ve městě nejvýznamnější?« Muž zaváhal a hádal: »Kostel.« Já jsem odvětil: »Ne, univerzita.« Nakonec jsem řekl: »Zjisti si o Heidelbergu všechno, co můžeš, a zítra mi o něm pověz. Pak ti uvěřím.« Muž odešel, navštívil knihovnu židovské obce a studoval. Druhý den se vrátil a podrobně mi Heidelberg popsal. Nakonec ode mě povolení pro Američany dostal. Příběh se rozšířil a brzy byla moje kancelář plná židovských uprchlíků.“³⁴⁵

Gafni ve své výpovědi potvrzuje, že původ koordinované migrace Židů z Polska nelze jednoznačně určit. Neexistuje žádný jasný důkaz o centrálně organizované síti vedoucí přímo

³⁴² Grajek, *Po wojnie i o dalej?* str. 18.

³⁴³ Svědectví Jicchaka Sely Steinera, vedené Josefem Hellerem (5. 9. 1963), Moreshet Archiv, složka č. 147682, v hebrejštině.

³⁴⁴ Svědectví Elchanana Gafniho (24. srpna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 14-22.6, v hebrejštině.

³⁴⁵ Ibid.

ke Kovnerovi nebo Lidowskému. Místo toho se zdá, že jednotlivé iniciativy vznikaly spontánně a na místní úrovni. Příběh českého důstojníka zároveň ilustruje, že vznik tzv. *Brichy* je do značné míry opředen legendami a osobními svědectvími, jejichž pravost nelze většinou jednoznačně prokázat. Termín *Bricha* se tak jeví spíše jako konstrukt z pozdějšího období, který z ideologických důvodů zastřešoval různé místní iniciativy a lidi, kteří často ani netušili, že je někdo chápe jako součást širšího hnutí, a s tímto označením se neidentifikovali.

Strategie a cesty úniku

Podobně jako muž z Gafniho vyprávění, který se snažil přesvědčit důstojníka o své německé identitě, se i mnozí další židovští uprchlíci z Polska vydávali za německé, rumunské nebo československé repatrianty, aby usnadnili svůj průchod přes hranice a dostali se do amerických okupačních zón. Nezřídka se také vydávali za rakouské občany, protože sovětsí vojáci nebránili uprchlíkům v průchodu Vídní a jejich zónou. Byly to právě poválečné repatriace obyvatel různých evropských zemí, které ulehčily židovskou migraci. V prvních poválečných měsících bylo třeba co nejrychleji repatriovat co nejvíce osob, a proto byly předpisy pro překračování hranic zjednodušeny.³⁴⁶ V Evropě navíc působily četné mezinárodní organizace, které se snažily o co nejhladší průběh těchto přesunů a nabízely pomoc všem uprchlíkům. Místní úředníci zodpovědní za dohled nad přesuny neměli dostatečný čas a možnosti věnovat se detailní kontrole předkládaných dokladů.

V poválečném chaosu bylo zneužívání různých dokumentů běžným jevem. K přechodu do Československa využívali židovští uprchlíci především padělané doklady Červeného kříže. Pohraniční stráž často neměla jazykové znalosti, aby si ověřila, zda repatriant skutečně hovoří jazykem cílové země.³⁴⁷

Kromě padělání dokladů se úspěšnou strategií stal takzvaný řecký blaf. Polští Židé se vydávali za řecké občany a mluvili hebrejsky. Věděli totiž, že pohraniční stráž hebrejsky ani řecky nerozumí. Mnozí jazyk neovládali plynně, ale znali hebrejské modlitby. Proto používali verše modliteb a předstírali, že mluví řecky.³⁴⁸

³⁴⁶ Více k tématu viz svědectví Aharona Ofriho (4. ledna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 110-5, v hebrejštině; Bauer, *Flight and Rescue*; Friedl, *Domů, a za svobodou*, str. 264, 265.

³⁴⁷ Též viz svědectví Aharona Ofriho (4. ledna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 110-5, v hebrejštině; Bauer, *Flight and Rescue*; Friedl, *Domů, a za svobodou*, str. 264, 265.

³⁴⁸ Aleksion, *Dokqd dalej*, str. 141.

Také Mira Shelub překročila československo-polské hranice s pomocí „řeckého blafu“. Mira se narodila v roce 1922 v polské vesnici Dzjatlava (dnes v Bělorusku). Ve dvaceti letech se přidala k židovské partyzánské jednotce a válku přežila v úkrytech v polských lesích. Mezi partyzány se seznámila také se svým budoucím manželem. Po válce se společně rozhodli emigrovat do Palestiny a přes Československo se pod falešnou identitou řeckých Židů dostali do americké zóny ve Vídni. Během pobytu v tamním uprchlickém táboře (DP camp) se však nakonec rozhodli pro emigraci do Spojených států.³⁴⁹

Mira vzpomíná: „Opustili jsme Lodž ilegálně jako řečtí Židé, přijeli jsme do Československa a poté do Rakouska do táborů DP. Tam se nám podařilo navázat kontakt s našimi příbuznými v Americe. Nebyl to však přímý kontakt, ale prostřednictvím amerických vojáků. Předali jsme jim dopisy, oni je poslali svým příbuzným do Ameriky a ti je pak předali naší rodině. Když naši příbuzní v Americe zjistili, že jsme jediní, kdo přežil, snažili se nám pomoci“.³⁵⁰

Pro mnoho přeživších, z nichž většina ztratila své nejbližší příbuzné, měli i ti nejvzdálenější rodinní příslušníci v zahraničí velký význam.³⁵¹ Možnost navázat kontakt s někým, kdo znal jejich zesnulé blízké, kdo jim mohl alespoň nepřímo připomenout minulost a poskytnout podporu při hledání nového smyslu života, byla nesmírně cenná. Taková spojení pomáhala nejen obnovit zprerhané vazby, ale také vyrovnat se s osamělostí.

Používání „řeckého blafu“ pak dokládají nejen další vzpomínky pamětníků, ale také řada dochovaných dokumentů v českých archivech.³⁵² V jednom z dokumentů se například uvádí:

„Dne 23. prosince 1945 o 13:30 hod. přicestovalo vlakem z Teplic nad Metují do Náchodu na nádraží 23 osob repatriantů řecké státní příslušnosti, židovské národnosti na společný seznam vystavený Polským červeným křížem v Lublině a dožadovali se k dalšímu cestování do Prahy.

Dne 27. prosince 1945 o 16:16 hod. přicestovalo opět vlakem od Broumova do Náchodu na nádraží 20 osob repatriantů řecké státní příslušnosti, židovské národnosti na společný seznam vystavený Polským červeným křížem v Lublině a dožadovali se též k dalšímu cestování do Prahy.

³⁴⁹ USC VHA, číslo interview 52271: Mira Shelub, videonahrávka rozhovoru, 11. 07. 1990, segment 15, v angličtině.

³⁵⁰ Ibid.

³⁵¹ Vice Adler a Čapková, eds., *Jewish and Romani Families in the Holocaust and Its Aftermath*, str. 9.

³⁵² Friedl, *Domů, a za svobodou*, str. 264.

Dne 28. prosince 1945 o 13:30 hod. přicestovalo vlakem do Broumova opět 19 osob repatriantů řecké národnosti, židovského vyznání na společný seznam vystavený Polským červeným křížem v Lublině, kteří se též dožadovali k cestě do Prahy“.³⁵³

Jazyk se stal důležitým pomocníkem při překonávání hranic i pro mnohé osvobozené německé Židy, kteří se snažili opustit východní Evropu a mířili na západ přes Československo. Pakliže odmítli repatriaci, zůstali často bez jakékoli podpory a odkázáni sami na sebe. V poválečných měsících přitom bylo v bývalých německých okupačních oblastech velmi nebezpečné přiznat se k německé národnosti nebo hovořit německy. Nerozlišovalo se příliš mezi německými Židy a nežidovskými Němci, protože se předpokládalo, že němečtí Židé nepřežili. Podezřelý se proto mohl stát každý, kdo mluvil německy. Některým německým Židům se však v této situaci podařilo využít svůj původ ve svůj prospěch. Norbert A., který se narodil v Německu jako syn německého otce a židovské matky, ztratil v roce 1938 spolu se svou rodinou německé státní občanství. Následně byli všichni členové rodiny deportováni do Polska. Po válce se Norbert oženil s rumunskou Židovkou a společně se rozhodli emigrovat. Když dorazili do Bratislavy, Norbert se díky své výborné znalosti němčiny vydával za Němce a získal tak vízum do Německa. Napomohla tomu skutečnost, že během války řada lidí přišla o své doklady a jejich totožnost nemohla být spolehlivě ověřena. Po příjezdu do Německa se manželům po čase podařilo emigrovat do Izraele.³⁵⁴

Při cestě z východní Evropy zajišťovaly potřebné krytí pro uprchlíky také židovské humanitární organizace jako JDC a HIAS. Spolupráce s těmito organizacemi navíc umožnila koordinátorům tranzitu získat finanční podporu a navázat kontakty s vlivnými lidmi.³⁵⁵

Existují důkazy, že někteří z převaděčů byli rovněž vedeni jako zaměstnanci JDC. Avraham Beneš, který působil jako tajemník v pražském ústředí JDC, ve svých vzpomínkách z roku 1999 uvedl: „Převozy uprchlíků do Palestiny prováděli většinou mladí lidé, kteří sami přežili koncentrační tábory, ale byli to i šlichim, vyslanci z Palestiny, kteří aby měli možnost pracovat, aby byli legalizováni, tak jsem na vlastní odpovědnost zřídil takzvané cizinecké

³⁵³ ABS, RBS, sign. 304-257-6, str. 55, hlášení stanice SNB v Náchodě ze dne 28. 12. 1945; též Friedl, *Domů, a za svobodou*, str. 264.

³⁵⁴ Margarete Feinstein, „Bez domova: Němečtí Židé jako přesídlené osoby (Displaced Persons) v poválečném Německu“, in: Kateřina Čapková, David Rechter (eds.), *Židé, nebo Němci? Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu. Židé – dějiny – paměť.*, svazek 06, (Praha: NLN, 2019), str. 64.

³⁵⁵ Friedl, *Domů, a za svobodou*, str. 257, 258.

oddělení v rámci Jointu, které vlastně bylo úřadem *Bricha*. A ti, kteří tam pracovali, abych je legalizoval, byli zaneseni jako pracovníci Jointu“.³⁵⁶

Podle svědectví Jicchaka Sely Steinera posílal JDC na tyto účely finanční pomoc každý měsíc počínaje lednem 1946.³⁵⁷ JDC poskytoval výraznou pomoc židovským uprchlíkům již v meziválečném období. Po skončení druhé světové války v této činnosti pokračoval. Zaměřoval se však nejen na přímou podporu migrace, ale zároveň usiloval o celkovou rekonstrukci židovského života v Evropě. Jeho cílem bylo poskytovat pomoc bez rozdílu jak těm, kteří směřovali do zahraničí, tak těm, kteří se rozhodli setrvat ve své rodné zemi. Podpora JDC v Československu zahrnovala široké spektrum aktivit, od humanitární a vzdělávací pomoci až po obnovu komunitní infrastruktury. Ve své zprávě z počátku roku 1946 JDC uvádí:

„Z přibližně 50 000 československých Židů, kteří přežili válku, z původních 360 000 v roce 1938, je přibližně 15 000 odkázáno na pomoc JDC. Ten v zemi podporuje sedmáct výcvikových center pro mládež, uděluje stipendia studentům, financuje domovy pro seniory, ozdravovny pro podvyživené a děti i ústavy pro židovské sirotky. [...]

Pomoc JDC zahrnuje také distribuci potravin a dalších zásob Židům ve 180 obcích, péči o pacienty v nemocnicích, podporu obchodních družstev, pomoc novomanželům i opravy židovských obecních budov a hřbitovů. [...] V lednu a únoru 1946 přidělilo JDC na podporu československých Židů částky ve výši 200 000 a 160 000 amerických dolarů“.³⁵⁸

Na přímou podporu židovských uprchlíků poté věnovala značné finanční prostředky také Židovská agentura (Jewish Agency), která diplomatickým nátlakem bojovala proti britskému odporu vůči židovskému přistěhovalectví a zajišťovala uprchlíkům imigrační certifikáty.³⁵⁹ Od léta 1945 vyčlenila Židovská agentura na záchranu evropských Židů více než 1,5 milionu dolarů.³⁶⁰

Židovští převaděči postupně zřídili několik hlavních tranzitních tras přes československé území, po kterých židovské uprchlíky směřovali do Německa nebo Rakouska a dále do jejich cílové destinace. Dvě z těchto tras překračovaly československo-polskou hranici na východním Slovensku a sbíhaly se na slovensko-maďarské hranici, odkud uprchlíci pokračovali buď do Bratislavy, nebo do Maďarska. Další trasa protínala Těšínsko

³⁵⁶ Rozhovor s Avrahamem Benešem vedený Annou Lorencovou (19. 5. 1999), ŽMP, Sběrka orální historie o šoa, rozhovor č. 806.

³⁵⁷ Svědectví Jicchaka Sely Steinera, vedené Josefem Hellerem (5. 9. 1963), Moreshet Archiv, složka č. 147682, v hebrejštině.

³⁵⁸ JDC Archives, ID: 665933, 1945–1954 New York Collection: Czechoslovakia, General, 1946, 5/1/1946, str. 1.

³⁵⁹ Aleksion, *Dokąd dalej?* str. 150.

³⁶⁰ Bauer, *Flight and Rescue*, str. 128; Aleksion, *Dokąd dalej?* str. 150.

a vedla přes Žilinu do Devínské Nové Vsi, odkud směřovala do Vídně. Poslední trasa překračovala československo-polskou hranici u Náchoda a dále směřovala na Prahu do Plzně nebo Aše.³⁶¹

Vzhledem ke zpřísněným kontrolám na začátku roku 1946 však využívali židovští uprchlíci různé jiné trasy přes „zelené hranice“, tedy nestřežené části krajiny, které nabízely výhodu řídkého osídlení a hlubokých lesů. Nejčastěji volili cesty přes polsko-slovenskou hranici. Jeden takový přechod se nacházel v hornaté oblasti mezi Zakopaným a Krynicí na samém jihu Polska. Uprchlíci byli nejprve převáženi auty z Krakova na hranice, a poté v noci s pomocí místních průvodců znalých terénu přešli horský průsmyk a vstoupili do Československa.³⁶²

Pohyb po této trase byl poměrně nebezpečný. Oblast byla nejen těžko prostupná, ale zároveň zde působily ozbrojené skupiny polského protikomunistického odboje a loupeživé bandy, které často zastávaly antisemitské postoje. Na jaře 1946 například skupina ozbrojenců v uniformách polské armády zadržela 27 židovských uprchlíků mířících na slovensko-polskou hranici. Poté, co ozbrojenci zahájili palbu, bylo 13 uprchlíků zabito a 9 zraněno, ostatním se podařilo uniknout jen zázrakem. Pachatele se nepodařilo nikdy dopadnout.³⁶³

Aby uprchlíci nebyli nuceni překonávat vyčerpávající horský terén, snažili se židovští převaděči v některých případech navázat kontakt s příslušníky polské pohraniční stráže (Wojsko Ochrony Pogranicza, WOP). Tato zvláštní vojenská jednotka, v jejímž čele stál důstojník sovětské armády Gwidon Czerwiński, převzala kontrolu nad československo-polskou hranicí v listopadu 1945. Stav jednotek WOP byl od samého počátku žalostný. Jednotky trpěly nedostatkem vyškolených důstojníků, nedostatečným vybavením a špatnou stravou, což se samozřejmě negativně projevilo na psychickém i fyzickém zdraví vojáků. Takové podmínky velmi jednoduše vytvářely prostředí pro korupci.³⁶⁴ Příkladem může být situace, kdy v dubnu 1946 velitel WOP z Jastrzębie Zdrój umožnil skupině 21 Židů překročit hranice a čtyři z nich dokonce sám přivezl na hranice v Těšíně.³⁶⁵ Tyto poměry také napomáhaly rozvoji pašeráckých sítí.

³⁶¹ Podrobněji k trasám přes Československo viz Bauer, *Flight and Rescue*; Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 260

³⁶² Dekel, *B'riha*, str. 179.

³⁶³ Dekel, *B'riha*, str. 180.

³⁶⁴ Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 198–99, 261; Stola, *Kraj bez wyjścia*, str. 32.

³⁶⁵ Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 261.

Podle emisara Zvi Melnitzera se ovšem židovští převaděči snažili distancovat od organizovaných skupin pašeráků i jednotlivců, kteří na uprchlících finančně profitovali.³⁶⁶ Zmínky o takové korupci ale lze nalézt v českých archivních záznamech. Zpráva Úřadu národní bezpečnosti v Náchodě z ledna 1946 například uvádí:

„Poslední dobou byl pozorován zvýšený počet nežádoucích cizinců, a to jak Židů polské národnosti, tak i Poláků. Bylo zjištěno, že různé osoby, bydlící v okupovaném Kladsku provádějí hromadnou ilegální přepravu těchto lidí přes hranice. Polští Židé, většinou lidé dosti majetní, kteří se necítí v Polsku dosti bezpečně, hledají různé důvěrníky, kteří jim za úplatu poskytují spojení s pohraniční stráží a tato je nechává přecházet ilegálně cestou přes hranice. Jedná se o obyčejné Židy polské národnosti, kteří byli repatriováni americkými okupačními úřady ze západu do Polska, odkud prchají zpět k Američanům v domnění, že budou vyvezeni do Palestiny. V kladské obci Žakši zprostředkuje prý tyto styky Polák Holowecki, který mluví perfektně německy. Za přepravu jedné osoby se platí obyčejně od 1000 do 3000 zlotých. Židé jsou dopravováni prý dle dokladů mezinárodního Červeného kříže v Katovicích auty, která projíždějí naším územím směrem ku Praze. [...] Potvrzení o přijetí do amerického okupačního pásma pak obstarává jakýsi Alfons Sotzig, který mluví perfektně anglicky. Tento muž dojíždí čas od času do Kladska. Za opatření dokladů pro americké okupační úřady žádá prý 600 zl. za osobu.“³⁶⁷

I mezi československými Židy se našli tací, kteří se s pomocí podobných krycích taktik připojili k židovským uprchlíkům z Polska. To dokládá svědectví Dannyho Bensaloma, který se narodil v červenci 1945 v Budapešti, kde jeho matka, původem z Prahy, přežila válku a dočkala se osvobození. Otec nebyl u porodu přítomen, byl aktivním členem židovského odboje a několik dní po válce byl vyslán do Londýna, aby podal svědectví o holocaustu. Po jeho návratu se nakonec všichni setkali doma v Praze. Dannyho otec se následně zapojil do aktivit le-alija Bet a získal povolení k emigraci do Palestiny, ale jeho žena a syn ho nemohli následovat. Vzhledem k této situaci se Dannyho matka vydala do Palestiny ilegální cestou. Použila padělaný nizozemský pas, v němž byla uvedena jako matka dcery, nikoliv syna. Aby údaje v dokladech odpovídaly, vydávala Dannyho za holčičku jménem Miriam: „Moje matka

³⁶⁶ Rozhovor se Zvi Melnitzerem (8. leden, 1964), הבריחה מפולין לצ'כוסלובקיה, v hebrejštině, Haganah Archiv (Tel Aviv), karta č. 196-25.

³⁶⁷ ABS, OPZMV, sign. 2M/13337, str. 20, zpráva Úřadu národní bezpečnosti v Náchodě ze dne 14. 1. 1946.

měla nizozemský pas. Fotografie neodpovídala skutečnosti. A podle pasu měla dceru. Moje jméno bylo Miriam. Oblékli mě jako dívku, všechno bylo růžové a fialové“.³⁶⁸

Mezi židovské uprchlíky se po válce vmísil také Jakov Tsur, narozený roku 1925 v Ostravě. Během války prošel terezínským ghettem, byl deportován do Osvětimi-Birkenau a později do koncentračního tábora Sachsenhausen. V roce 1945 se ocitl v Praze, kde se znovu shledal se svou sestrou a strýcem. Setkal se i s dalšími uprchlíky:

„Setkal jsem se tu s uprchlíky, kteří přišli z Polska a už v Německu jsem se setkal se skupinou Židů z Podkarpatské Rusi a ti mi řekli, že je možno dostat se do Palestiny přes Rumunsko. Strýček mi řekl: ‚Jestli chceš zůstat v Čechách, tak zůstaň, ale jestli chceš odjet, tak musíš teď nebo už nikdy, protože hranice se uzavře.‘ Byl to štábní kapitán a řekl mi, že tady pravděpodobně budu muset sloužit na vojně, a to byla pravda, i lidi, co přišli z koncentráku, museli na vojenskou službu. Tak jsem odjel přes Maďarsko s těmi podkarpatskými Židy. Neznal jsem slovo maďarsky, ale měl jsem takový lístek od Červeného kříže, kde bylo napsáno M-Ostrava. To M znamenalo, že jsem Maďar, oni mluvili za mě a dostal jsem i nějaké peníze.“³⁶⁹

Většina československých Židů se nicméně rozhodla neriskovat okamžitý útěk, a to navzdory nestabilní politické situaci a byrokratickým problémům, kterým čelili. Pohled na konvoje židovských uprchlíků projíždějících Československem je možná utvrdil v rozhodnutí zůstat, protože tito uprchlíci upozorňovali na nebezpečí a nejistotu útěku. Mnohým se jejich situace zdála méně hroživá ve srovnání s neznámými riziky nebezpečné cesty, což je vedlo k tomu, že se rozhodli raději zůstat v Československu než se vydat na nebezpečný útěk.

Dochované archivní materiály a svědectví pamětníků dokazují, že židovští uprchlíci prchající z východní Evropy na Západ se do Československa dostávali rozličnými cestami, nikoli výhradně s pomocí sionistických organizací. Ilegální přechody hranic byly v poválečném období poměrně běžným jevem, kterému přála slabá bezpečnostní kontrola a všeobecný společenský chaos. Tento způsob útěku však nevyužívali pouze židovští uprchlíci. Na československo-polské hranici se k podobným strategiím uchylovali například také Poláci, kteří mnohdy chtěli opustit svou vlast z ekonomických nebo ideologických důvodů, neboť se

³⁶⁸ Rozhovor s Danny Benshalomem vedený Jitkou Radkovičovou (4. 4. 2022), ŽMP, Sbirka orální historie, rozhovor č. 0584, v angličtině.

³⁶⁹ Rozhovor s Tsurem Jakovem vedený Annou Lorencovou (24. 3. 1994), ŽMP, Sbirka orální historie, rozhovor č. 0296.

neztotožňovali s nastupujícím komunistickým režimem. Někteří z nich se dokonce snažili vmísit do skupin židovských uprchlíků v naději, že se jim podaří snadněji hranice překročit.³⁷⁰

Humanitární pomoc židovským uprchlíkům v Československu

Zkušenosti českých zemí s přijímáním židovských uprchlíků sahají již do období první světové války, kdy byly v důsledku bojů a následné ruské ofenzívy v roce 1916 z Haliče a Bukoviny evakuovány tisíce Židů a Poláků. Další uprchlíci přicházeli ve 30. letech po nástupu nacistického režimu k moci v Německu v roce 1933 a v souvislosti s rostoucími represemi v sousedních zemích. Na organizaci pomoci se tehdy podílely nejen státní a místní orgány, ale také dobrovolnické organizace.³⁷¹

Po druhé světové válce byla židovským uprchlíkům z Polska poskytována humanitární pomoc v rámci širší repatriační politiky. Hlavní odpovědnost za organizaci a zajištění jejich základních sociálních potřeb, včetně ubytování, stravy a lékařské péče, nesl repatriační odbor ministerstva sociální péče. Průběh poskytované pomoci zaznamenali jeho pracovníci ve zprávě nazvané *Nezdařená repatriace*. Podle dostupných materiálů se právě tento resort zabýval sociálními potřebami židovských uprchlíků nejvíce ze všech československých státních orgánů. Do pomoci se zapojili taktéž dobrovolníci z řad Československého červeného kříže a katolické Charity.³⁷²

Rozsah pomoci katolické Charity ilustrují vzpomínky Aharona Ofriho, jednoho z židovských emisarů působících v Československu. Ofri pocházel z Bratislavy a před válkou se mu podařilo emigrovat do Palestiny. Jak uvádí ve svém svědectví, po návratu do vlasti byl konfrontován se zničenými slovenskými židovskými obcemi a byl hluboce znepokojen rostoucím antisemitismem na Slovensku:

„Cesta z Palestiny do Bratislavy mi trvala více než dva měsíce. Byl jsem šokován tím, co jsem tam našel. Bratislavu jsem si pamatoval jako město s prosperující židovskou komunitou. Nyní tam bylo Židů velmi málo. Rozšířil se antisemitismus. Po celém městě jste

³⁷⁰ Rozhovor se Zvi Melnitzerem (8. leden, 1964), הבריחה מפולין לצ'כוסלובקיה, v hebrejštině, Haganah Archiv (Tel Aviv), karta č. 196-25.

³⁷¹ Více k tématu: Kateřina Čapková, Michal Frankl, *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938* (Praha: Nakladatelství Paseka, 2008); Michal Frankl, *Občané země nikoho. Uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938–1939* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2023); Jiří Friedl, „Palestine must be the ultimate goal“. Count František Schönborn's report of September 1945 on Jewish refugees from Poland in Czechoslovakia, in: *Slovanský přehled* 104, 2018, no 1, str. 144.

³⁷² NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, zpráva o nezdařené repatriaci ze dne 11. 5. 1948; Friedl, *Domů a za svobodou*, str. 302.

mohli potkat maďarské, polské a rumunské Židy, kteří přišli do Bratislavy po osvobození a bezcílně bloudili a hledali, kde by se usadili. Okamžitě jsem začal pomáhat těm, kteří chtěli opustit zemi. V Bratislavě jsem působil dva roky – do poloviny roku 1947.“³⁷³

Ofri však zároveň ocenil ochotu československé vlády pomoci polským židovským uprchlíkům a úsilí pracovníků Charity, kteří zásobovali projíždějící ve vlacích jídlem, pitím a oblečením. Zmínil se mimo jiné i o příhodě, kdy vlak se stovkami židovských dětí z Polska uvízl v Československu kvůli hustému sněžení a pracovníci Charity zapálili oheň a dali dětem teplé jídlo a deky.³⁷⁴

Ofri ve svém svědectví také poukazuje na to, že Židé mohli najít podporu mezi členy místních židovských obcí, kteří udržovali kontakt s místními pobočkami JDC a poskytovali uprchlíkům ubytování a někdy i peníze.³⁷⁵

Židovské obce v Československu se podílely na pomoci židovským uprchlíkům již od první světové války a ve své činnosti pokračovaly i během hospodářské a sociální krize meziválečné Evropy. K systematizaci této pomoci významně přispěla Židovská ústředna sociální péče v Československu, která vznikla ve 20. letech 20. století pod záštitou Židovské národní rady a v jejímž čele stál Josef Popper, předseda B'nai B'rith v Československu. Tato kancelář spolupracovala s místními i národními a mezinárodními organizacemi. Zpočátku se zaměřovala především na podporu transmigrantů z východní Evropy, vybavovala je jízdenkami a pomáhala při jejich další cestě na Západ.³⁷⁶

Tradice se později rozvinula ve druhé polovině třicátých let, kdy se rychle zvyšoval počet židovských uprchlíků z Německa. Tehdy vznikla další pomocná pracoviště, například Sociální ústav židovských náboženských obcí Velké Prahy, jehož cílem bylo zefektivnit pomoc uprchlíkům, reemigrantům a emigrantům přímo v hlavním městě. Do poskytování pomoci se aktivně zapojily rovněž židovské ženy, mezi nimi zvláště Marie Schmolková, členka mezinárodní ženské sionistické organizace (Women's International Zionist Organization WIZO).³⁷⁷

³⁷³ Svědectví Aharona Ofriho (4. ledna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 110-5, v hebrejštině.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Ibid.

³⁷⁶ Ines Koeltzsch, Michal Frankl, Martina Niedhammer, „Stát se Českoslováky: Židé v Českých zemích, 1917–1938“, in: Kateřina Čapková a Hillel J. Kieval eds., *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami* (Praha: NLN, 2022), str. 223.

³⁷⁷ Ibid.

Od roku 1936 převzala vedoucí úlohu v organizaci pomoci uprchlíkům československá pobočka Výboru pro pomoc židovským uprchlíkům a transmigrantům (HICEM)³⁷⁸, kterou vedla právě Marie Schmolková spolu s Hanou Steinerovou. Díky své angažovanosti a obětavosti byla Schmolková pověřena také vedením Společného výboru československých organizací pro pomoc emigrantům z Německa. Výbor vznikl v roce 1933 z iniciativy Společnosti národů a měl propojit práci židovských a nežidovských humanitárních organizací. Záslouhou místních dobrovolníků a zkušených sociálních pracovníků, jakými byly Marie Schmolková a Hana Steinerová, našly v tehdejší Československu dočasné útočiště tisíce uprchlíků z Německa a Rakouska.³⁷⁹

Marianka (Marianne) Zadikow, členka pražské židovské obce, která přežila válečná léta v Terezíně, ve svém svědectví hovoří o tom, jak židovské obce pokračovaly v pomocných aktivitách i po ukončení války. Marianka po osvobození pracovala dva roky v právním oddělení Židovské obce v Praze, a ve své výpovědi uvedla:

„Pomáhala jsem hlavně uprchlíkům z Polska přes hranice, protože jsem uměla jazyky. Ti polští mluvili jenom jidiš nebo polsky, když jsem mluvila česky, tak mně nerozuměli, ačkoliv oni, když mluvili polsky, tak já jsem jim rozuměla. Vyběhávala jsem jim razítka, aby mohli přes hranice, aby se dostali z Prahy zase ven do Německa nebo do Rakouska. Někdy se muselo taky něco přeložit a angličtina už mi šla docela dobře.“³⁸⁰

Zásadní podíl členů místních židovských obcí na pomoci židovským uprchlíkům dokládá rovněž svědectví Louisy Hermanové, která se narodila v roce 1916 ve Svitavách na Moravě v židovské rodině. V roce 1942 byla s celou rodinou deportována do Terezína a o několik měsíců později do Osvětimi. Jako jediná z rodiny přežila. Po válce získala místo v sociálním odboru Židovské obce v Praze. Odtud byla poslána do Náchoda a později do Broumova, kde pomáhala židovským uprchlíkům z Polska, kteří procházeli Československem. Na tuto dobu vzpomínala takto:

„Jednoho dne za mnou přišel doktor [Rudolf] Iltis³⁸¹ a pravil: ‚Já vás musím poprosit, jestli byste byla ochotná převzít tu sociální práci v Náchodě. Já musím vybrat lidi, kteří jsou

³⁷⁸ HICEM, organizace založená v roce 1927 s cílem pomáhat evropským Židům při emigraci. Organizace vznikla sloučením tří židovských sdružení: Hebrew Immigrant Aid Society se sídlem v New Yorku, Jewish Colonization Association se sídlem v Paříži a Emigdirect, migrační organizace se sídlem v Berlíně.

³⁷⁹ Koeltzsch, Frankl, Niedhammer, „Stát se Českoslováky: Židé v Českých zemích, 1917–1938“, str. 224.

³⁸⁰ Rozhovor s Mariankou Zadikow, v češtině, vedla Anna Hyndráková (29. 4. 1995), ŽMP, Sbirka orální historie o šoa, rozhovor č. 435.

³⁸¹ Dr. Rudolf Iltis (1899–1977) byl publicista, překladatel a významná osobnost židovské komunity v Československu. Působil jako ústřední tajemník Rady židovských náboženských obcí a aktivně se angažoval v činnosti pražské židovské obce. Redigoval *Věstník Rady židovských náboženských obcí* a více než dvě desetítky

sami, protože si nemohu dovolit chtít po těch, kteří se po válce sešli a našli, aby se zase roztrhli, tak já musím poprosit svobodné lidi, aby převzali tuto práci'. [...] Na to jsem přistoupila, chápala jsem, že jsem sama, že nikoho nemám, a tak jsem to vzala. Přišli jsme celý kolektiv do Náchoda a tam nám řekli, že nikoho nepotřebují, že o nikoho nežádali, možná, že v Broumově. Tak jsme jeli do Broumova, tam byli rádi, že jsme přijeli. Byli tam ještě z části Němci, tam byla ještě německá lékařka v tom táboře. To byly takové ty známé baráky, napřed tam byli zřejmě Židé, kteří tam museli pracovat, pak tam soustředili Němce na odsun a teď tam šly zase ty polské transporty, které přecházely naše území."³⁸²

Louise Hermanová právem poukazuje na prostorové souvislosti mezi různými nucenými migracemi a pohyby na tomto území. Ať už kvůli geografické poloze, která nahrávala mísení migračních pohybů, anebo zvykovému využití budov pro osoby, které měly zemi opustit.

V Náchodě se na pomoci podílel také Egon Pick, který přežil Osvětim-Březinku:

„Po válce jsem se vrátil do Náchoda, který se nacházel na československo-polské hranici. Jednoho dne ke mně přišli dva manželé, poprosili o pomoc, jelikož byli na útěku, po válce! Když jsem je slyšel, tak jsem začal v Náchodě velkou akci. Zařídil jsem v Náchodě repatriační středisko, najal jsem hotel a město mi dalo k dispozici areál, který tam byl z minulých dob. Veliká dřevěná bouda a pozemek. Do Náchodu přicházeli také lidé z Broumova, to byla pořád ještě hranice. Já jsem zainteresoval náchodskou policii, která se té věci ujmula a udělali jsme v Náchodě repatriační středisko, které bylo i z Prahy podporováno. [...] polští Židé dostali lékařské ošetření, ubytování, a jídlo. Když potom už nastaly velké transporty, když jich přišlo najednou třeba padesát, tak se udělal transport do Bratislavy, odtamtud do Vídně. Transport šel každý den, asi tisíc lidí. [...] Já jsem jim pomáhal dostat se do Bratislavy, ono to bylo tenkrát už trochu oficiální. S několika transporty jsem dokonce do Bratislavy jel. V Bratislavě měli svůj lágr [Devínská Nová Ves] a odtamtud byli zase transportováni do Vídně.“³⁸³

Podobně jako ve výpovědích Louisy Hermanové nebo Egona Picka, i v oficiální korespondenci Rady židovských náboženských obcí se odrážejí snahy o poskytnutí péče těm, kteří se po osvobození opět ocitli v nejisté situaci. Židovské náboženské obce neposkytovaly

židovských ročenek, podílel se na publikacích mapujících osudy židovských obcí po holokaustu a editoval mj. díla rabínů Richarda Federera a Gustava Sichera.

³⁸² Rozhovor s Louisou Hermanovou vedla Anna Hyndráková (17. září 1993), ŽMP, Sbírnka orální historie o šoa, rozhovor č. 227.

³⁸³ Rozhovor s Egonem Pickem, vedený Annou Hyndrákovou (2. 9. 1992), ŽMP, Sbírnka orální historie o šoa, Rozhovor č. 149.

pomoc na základě sionistické ideologie, ale z přirozeného pocitu solidarity s židovskými uprchlíky. V srpnu 1946 se Rada obrátila na ministerstvo vnitra s žádostí o přesun dvou polských židovských uprchlíků, kteří byli dva měsíce zadržováni ve vazbě ve Frýdlantu, do táborů v Náchodě nebo Broumově, kde by mohli obdržet odpovídající pomoc:

„Dovolujeme si zdvořile upozornit na to, že podle hlášení židovské náboženské obce v Liberci jsou ve vazbě, a to ve sběrném táboře ve Frýdlantě v Čechách dva polští příslušníci židovského vyznání jménem prý Spiritus a Forster, kteří byli zadrženi patrně při neoprávněném překročení hranic.

Jsou prý ve vazbě již dva měsíce a Okresní správní komise ve Frýdlantě se zdráhá udati jejich jména a důvod vazby. Bezpečnostní referent OSK ve Frýdlantě podal prý hlášení o jejich zadržení ministerstvu vnitra a čeká na rozhodnutí, které dosud nedošlo.

Prosíme, aby oba jmenovaní byli dopraveni do sběrného tábora polských uprchlíků v Náchodě neb v Broumově, kde by o ně bylo pečováno. Za co nejrychlejší vyřízení bychom byli povděční.“³⁸⁴

Z obsahu citované žádosti vyplývá, že pomoc uprchlíkům ze strany židovské komunity nespočívala pouze v jejich přijetí a zajištění materiálních potřeb, ale zahrnovala také aktivní zastupování jejich zájmů vůči státním institucím. Židovské obce se snažily zasahovat také v případech, kdy se uprchlíci dostali do sporu s místními úřady, především v souvislosti s obviněními z nelegálního překročení hranice.

Rada židovských náboženských obcí rovněž požádala ministerstvo vnitra, aby prošetřilo incident, k němuž došlo v březnu 1946 v okolí Trutnova, při kterém byli polští židovští uprchlíci vystaveni špatnému zacházení ze strany bezpečnostních složek. Dne 19. března 1946 došlo v Hostinném k zadržení devatenácti osob, převážně mladých žen ve věku 20 až 30 let. Podle úřadů se v zemi zdržovaly nelegálně a na základě vyhlášky ministerstva vnitra ze dne 18. března 1946 měly být vyhoštěny zpět do Polska.³⁸⁵

Z důvodu nedostatku místa ve věznicích byli tyto lidé na příkaz Okresního národního výboru ve Vrchlabí (ONV) dočasně umístěni do zvláštního zařízení v internačním táboře ve Vrchlabí, odděleně od německých vězňů. 25. března pak byli propuštěni zpět do Hostinného.

³⁸⁴ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, žádost Rady židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské adresovaná Ministerstvu vnitra v Praze, 15. srpna 1946.

³⁸⁵ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, Ministerstvo vnitra, Hlavní velitelství SNB: Věc: Rada židovských náboženských obcí, stížnost na SNB Trutnov a Hostinné, 20. 5. 1946.

Podle zprávy Pavla Nettla, předsedy židovské obce v Trutnově, se s nimi ve Vrchlabí špatně zacházelo a docházelo k jejich ponižování. Uvedl například, že Fridja Grajowerová byla hrubě odstrčena, Berekovi Grajowerovi bylo vyhrožováno bitím a ostatní zadrženi byli uráženi. Někteří členové bezpečnostních složek dokonce údajně litovali, že „z nich Němci neudělali margarín nebo sójovou moučku“.³⁸⁶

Následujícího dne bylo dvanáct lidí odvezeno do Špindlerova Mlýna, odkud měli být transportováni do Polska. Polští pohraničníci je však odmítli přijmout a celá skupina byla na tři dny dočasně ubytována ve Špindlerově boudě, kde sídlila jednotka SNB. Podle Nettla zde velitel a příslušníci SNB mladé ženy ponižovali a obtěžovali.³⁸⁷

Podle vyšetřování SNB se však údajně ukázalo, že k žádnému pochybení nedošlo. Úřady tvrdily, že „těmto internovaným nebyla ve středisku ve Vrchlabí způsobena újma [...] naopak z těchto protokolů vychází najevo, že tito polští státní příslušníci často hrubým způsobem odmítali respektovat nařízení zdejších úřadů a mnozí z nich se vůči našim úředním organům chovali provokativně, vyzývavě a neslušně“.³⁸⁸ Stížnosti vztahující se k pobytu ve Špindlerově Mlýně byly dále zamítnuty jako záměrně přehnané a namířené konkrétně proti strážmistřovi Dubinovi, který během jednání s polskou stranou údajně odmítl zadrženým umožnit telefonický kontakt s židovskou náboženskou obcí. Podle úřadů jednal v souladu s pokyny ONV, který veškerou telefonickou komunikaci zadrženým zakázal.³⁸⁹

Přesný průběh událostí zůstává nejasný, protože zprávy bezpečnostních složek a stížnosti židovské komunity si v mnoha ohledech odporují. Stížnost Pavla Nettla, předsedy židovské obce v Trutnově, ovšem nepředstavuje výjimku. Další prameny dokládají podobné případy hrubého zacházení ze strany bezpečnostních složek vůči židovským uprchlíkům. Naopak pokus SNB zpochybnit věrohodnost svědků poukazem na jejich neslušné chování se jeví jako snaha zakrýt vlastní pochybení. Tato zpráva tak odhaluje napětí mezi státními institucemi a židovskými organizacemi, stejně jako přetrvávající předsudky vůči uprchlíkům.

Dokumentace Vojtěcha Wintersteina, předsedy Ústředního svazu židovských obcí na Slovensku, obsahuje podrobnosti o tom, že se na organizaci tranzitů uprchlíků podíleli také bratislavští Židé. Navzdory všeobecnému nedostatku poskytovala bratislavská židovská obec

³⁸⁶ Ibid.

³⁸⁷ Ibid.

³⁸⁸ ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, Ministerstvo vnitra, Hlavní velitelství SNB: Odpověď ve věci: Rada židovských náboženských obcí, stížnost na SNB Trutnov a Hostinné, 20. 7. 1946.

³⁸⁹ Ibid.

uprchlíkům potravinové balíčky, které JDC určilo pro slovenské Židy. Archivní materiály mimo to dokazují, že představitelé bratislavské židovské obce vyjadřovali rozhořčení nad tím, že JDC nedělilo zboží mezi Prahu a Bratislavu spravedlivě a že do Prahy i do Bratislavy bylo distribuováno stejné množství zboží, přestože se čeští politici v Praze snažili uprchlíky směřovat především do Bratislavy.³⁹⁰

Vedle výrazné pomoci ze strany židovských komunit a humanitárních organizací se v některých případech uprchlíci mohli spolehnout také na podporu místního nežidovského obyvatelstva. Například v situacích, kdy židovští uprchlíci museli překonat obtížný horský terén, aby se vyhnuli pohraničním hlídkám, znamenala pomoc místních obyvatel často rozhodující faktor pro úspěšné překročení hranic.

Historik Efraim Dekel ve své publikaci popisuje událost, která takovou solidaritu ilustruje. Při jedné z riskantních cest přes hory v zimním období porodila těhotná žena dítě přímo v hraničním pásmu. Její přítomnost ve skupině uprchlíků zůstala do poslední chvíle skryta díky její sestře, která za ni podstoupila předběžnou lékařskou kontrolu. Těhotné ženy zpravidla nesměly být do skupiny uprchlíků zařazovány a podstupovat dlouhou cestou, zejména v obtížném horském terénu, jaký představovala zelená hranice mezi Polskem a Československem. Narodil se zdravý chlapec, ale jeho pláč představoval pro celou skupinu riziko, protože mohl upoutat nevíтанou pozornost. Jeden z převaděčů se tak vydal hledat pomoc. Na české straně hranice mu místní obyvatelé poskytli saně, na nichž bylo možné matku s novorozencem dopravit bezpečně dál. Po překročení hranice se uprchlíkům podařilo najít statek, jehož majitelé byli ochotni poskytnout matce a dítěti na několik dní přístřeší. Následujícího dne se jeden z organizátorů přechodu vrátil k ženě a dal jí instrukce, kde se má nahlásit, jakmile se bude cítit dostatečně silná, aby mohla pokračovat v cestě.³⁹¹

Vyskytly se případy, kdy se také českoslovenští vojáci odhodlali pomoci židovským uprchlíkům, jak o tom vypráví Michael Kutz, který se narodil v roce 1930 v polském městě Nieśwież (dnešní Bělorusko). Po okupaci města nacisty v roce 1941 zahynulo téměř celé tamní židovské obyvatelstvo. Michael jako jediný ze své rodiny přežil. Několik měsíců se skrýval a poté se zapojil do partyzánské jednotky. Po válce odešel do Dolního Slezska, do Wałbrzychu. Zde našel zázemí v kibucu Ha-Šomer ha-Ca'ir a připravoval se na cestu do Bratislavy, odkud chtěl pokračovat do Vídně. Ve svých vzpomínkách popisuje, jak se jeho skupina

³⁹⁰ Strochlitz Institute for Holocaust Research at the University of Haifa, Dr. Vojtech Winterstein Collection, W/II, No. 13 – Central Union of Jewish Congregations. Zápis ze zasedání Ústředního svazu židovských náboženských obcí na Slovensku v Bratislavě ze dne 19. 8. 1946.

³⁹¹ Dekel, B'riha, str. 180 (autor neuvádí zdroj).

na československých hranicích setkala s československými vojáky, kteří byli velmi přátelští, nabídli jim jídlo, a dokonce je odvezli do tábora pro uprchlíky v Bratislavě.³⁹²

Poválečná pomoc židovským uprchlíkům nevycházela pouze z mezinárodních dohod nebo rozhodnutí ústředních orgánů. Její konkrétní podoba a rozsah byly do značné míry ovlivněny lokálním kontextem, tedy tím, jak jednotlivé komunity a jejich obyvatelé na přítomnost uprchlíků reagovali. Jejich postoj k těmto lidem formovala nejen solidarita a osobní válečné zkušenosti, ale také množství materiálních zdrojů, které měli k dispozici. Přestože hlavní rámec organizace pomoci zajišťoval repatriační odbor ministerstva sociálních věcí, nepostradatelnou roli sehrávali místní aktéři, tedy členové židovských obcí, dobrovolníci Červeného kříže, katolické Charity a dalších organizací.

³⁹² USC VHA, číslo interview 55274: Michael Kutz, videonahrávka rozhovoru, 01. 06. 1994, segment 76, v angličtině.

5. Závěr

Není pochyb o tom, že poválečné Československo hrálo klíčovou roli v migračních trasách polských Židů. Obecně příznivý obraz československé politiky vůči uprchlíkům, jak je prezentován v literatuře, má však složitější pozadí. Politika pomoci uprchlíkům byla často motivována pragmatismem a využívána jako nástroj propagandy, zejména v době, kdy kroky československé vlády vyhnaly ze země více než tři miliony bývalých občanů. Z dochovaných dokumentů představitelů JDC například vyplývá, že počátkem roku 1947, poté co československá vláda přijala velké množství židovských uprchlíků přechajících před pogromem v Kielcích, podmínila přijetí dalších uprchlíků souhlasem Spojených států s přesídlením sudetských Němců z Československa do amerických okupačních zón. Tento přístup ukazuje, že československá politika vůči uprchlíkům se tak do určité míry odvíjela od politických kalkulací.

Židovští uprchlíci nebyli jediní, kdo musel po válce opustit své domovy; jejich migrace tvořila součást řady nedobrovolných odchodů v poválečné Evropě. Miliony lidí byly vyhnány ze svých předválečných bydlišť a hledaly nové útočiště, což polským Židům umožnilo využít různé strategie k opuštění Evropy, ať už do Ameriky, Palestiny a Austrálie, či jiných států. Na jejich cestě jim pomáhaly mezinárodní organizace, jako například UNRRA, které nabízely pomoc všem bez ohledu na národnost nebo náboženské vyznání. Migrační pohyby polských židovských uprchlíků nelze proto zkoumat izolovaně, bez širšího pochopení historie střední a východní Evropy.

Historici navíc jako klíčová centra migrace židovských uprchlíků v Československu uvádějí téměř výhradně uprchlický tábor v Náchodě a Prahu. Tento pohled zaměřený na Čechy však zastírá události, které se odehrávaly v jiných částech země. Velká část pomoci a aktivit probíhala také v Bratislavě a dalších částech Slovenska. Trasa přes československo-polskou hranici byla jen slabě střežená a vedla přes zalesněné a řídce osídlené území, což představovalo přirozenou výhodu.

Výsledky mého výzkumu upozorňují na potřebu kriticky přehodnotit doposud převládající sionistickou perspektivu při interpretaci této migrace a zpochybňují plošné používání termínu *Bricha*. Pojem *Bricha* se běžně užívá jako zastřešující označení pro poválečnou nelegální migraci východoevropských Židů, směřujících údajně převážně do Palestiny za účelem budování židovského státu. Tento pohyb je spojován s aktivitami židovských emisarů a organizace JDC. Zpřístupněná data však ukazují, že mnohým židovským

uprchlíkům se podařilo vycestovat také legálním způsobem, třebaže tato cesta se musela vypořádat s četnými byrokratickými překážkami.

Archivní prameny z Polska, Československa i Izraele, zaměřené na lokální aktéry a kontexty, ukazují dále široké spektrum poskytované pomoci, která zdaleka nepřicházela jen od sionistických organizací. Významnou roli hrály místní židovské náboženské obce i české a slovenské humanitární organizace, často vedené nežidovskými dobrovolníky. Tito aktéři, ať už členové židovských komunit, nebo nežidovští pracovníci působili zpravidla z altruistických pohnutek. Židovští uprchlíci přitom začali překračovat československé hranice už velmi brzy, prakticky ihned po ukončení bojů. V tomto chaotickém období pak o jejich osudu rozhodovali především místní úředníci, nikoli vládní autority.

Samotní uprchlíci navíc neměli vždy zájem o emigraci do Palestiny. Mnozí toužili odejít do Spojených států nebo jiných zemí, kde měli příbuzné a přátele. Případ lubavičských chasidů navíc ukazuje, že existovaly skupiny, které se Palestině vyhýbaly z náboženských nebo ideologických důvodů, nikoli kvůli nedostatku sionistického přesvědčení, ale kvůli své víře. Jejich perspektiva bývá v historiografii často přehlížena, přestože k poválečné migraci Židů z regionu neoddělitelně patří.

Používání termínu *Bricha* pro celou poválečnou židovskou migraci je tedy zavádějící a příliš zjednodušující. Podobně jako český pojem *národní obrození*, jenž označuje domnělé hnutí od konce 18. do poloviny 19. století, které mělo obnovit český jazyk, kulturu a identitu v reakci na germanizaci v habsburské monarchii a vytvořit národní politický mýtus, i *Bricha* je ideologicky zatížený konstrukt. Vznikl především v pamětech a svědectvích sionistických emisarů a později i samotných uprchlíků, zejména těch, kteří prošli sionistickými mládežnickými hnutími. Jeho silné zastoupení v pozdější historiografii, výrazně ovlivněné například Yehudou Bauerem, odráží retrospektivní interpretaci dějin v duchu sionistického narativu. Bauer tím, že ve svých rozhovorech s pamětníky sám termín *Bricha* aktivně vkládal do jejich výpovědí, spoluutvářel představu o této migraci jako o jednotném, ideologicky motivovaném hnutí.

Oficiální dobové dokumenty však pojem *Bricha* téměř nepoužívají. Hovoří spíše o uprchlících, osobách bez domova nebo o neúspěšně repatriovaných a soustředí se na praktické problémy spojené s jejich přesuny. Pojem *Bricha* tak spíše označuje pozdější mýtus spjatý se vznikem Státu Izrael než reálnou poválečnou zkušenost Židů ve střední a východní Evropě. Je proto vhodnější používat tento pojem právě při analýze sionistické propagandy související se snahou zdůraznit naléhavost vzniku Státu Izrael. K popsání situace židovských uprchlíků, kteří po válce hledali nový domov, je přesnější volit deskriptivní jazyk, jenž odráží jejich konkrétní

zkušenosti a potřeby. Mnozí z nich nebyli součástí žádné organizované sítě, nýbrž se spontánně vydávali na cestu v reakci na zničené domovy, přetrvávající antisemitismus či pocity osobního ohrožení. Jejich odchod byl často veden čistě praktickými důvody a snahou přežít, nikoli ideologickým přesvědčením. Největší počet těchto uprchlíků pocházel z Polska, avšak desetitisíce dalších židovských běženců v Evropě čelily podobným problémům. Právě s tímto neideologickým pohledem lze jejich příběh snadněji integrovat do širšího kontextu ostatních (nucených) migrací v poválečné Evropě, a tím i do evropských dějin jako celku.

6. Seznam archivních pramenů a literatury

Primární prameny

Národní archiv České republiky v Praze, NA ČR

- Ministerstvo práce a sociální péče (MPSP)
- Ministerstvo práce a sociální péče, repatriace (MPSP–R)
- Československý úřad pro UNRRA

Archiv bezpečnostních složek v Praze, ABS

- Různé bezpečnostní spisy (RBS)
- Hlavní velitelství SNB

Archiv Židovského muzea v Praze

- Sběrka orální historie, Rozhovory s pamětníky

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, AŻIH

- Centralny Komitet Żydów w Polsce: Wydział Organizacji i Kontroli. 1946–1950, Wydział Repatriacji. 1945–1946, Wydział Emigracji. 1946–1950
- American Joint Distribution Committee 1945–1949: Sekretariat, Wydział Kontroli, Wydział Pomocy Indywidualnej, Wydział Emigracyjny, Wydział Transportowy
- Hebrajskie Stowarzyszenie Pomocy Imigrantom. HIAS (Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society), 1945–1949

Archiwum Państwowe w Warszawie: Archiwum Akt Nowych w Warszawie

- Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR)
- Prezydium Rady Narodowej m. st. Warszawy
- Zarząd Miejski m. st. Warszawy

Archiwum Państwowe w Lublinie

- Lubelski Urząd Wojewódzki

Archives of the American Jewish Joint Distribution Committee, Jerusalem

- Geneva Collection, 1945–1954

- New York Collection, 1945–1954

Central Zionist Archives Jerusalem, CZA

- The office of the World Jewish Congress in Geneva, 1940–1955
- The office of the World Jewish Congress in London, 1940–1970
- The archive of the Polish and Czech immigrants to Israel
- The archive of the Czech Immigrants Association residing in Israel

Haganah Historical Archives, Tel Aviv

- The Ephraim Dekel Collection
- Testimonies of Jewish emissaries

Moreshet Archives

- Testimonies of the founders of Bricha

Yad Vashem Archives

- The collections of Yehuda Bauer
- Correspondence of refugees from displaced persons camps in American occupation zones

Strochlitz Institute for Holocaust Research at the University of Haifa

- Dr. Vojtech Winterstein Collection, W/II, No. 13 – Central Union of Jewish Congregations. Kopie dokumentů laskavě poskytla Kateřina Čapková.

Tel Aviv University, Archives of the Institute for Diaspora Studies

- sign. P-10. Kopie dokumentů laskavě poskytla Kateřina Čapková.

Audiovizuální nahrávky vzpomínek pamětníků

Kolekcja Muzeum POLIN, Historia mówiona

USC Shoah Foundation, Visual History Archive

Sekundární literatura

Adelson, Józef, „W Polsce zwanej ludową“ in: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, ed. Jerzy Tomaszewski (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993), str. 387–478.

Adler, Eliyana R. – Čapková, Kateřina, eds., *Jewish and Romani Families in the Holocaust and Its Aftermath* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2020).

Albrich, Thomas, *Exodus durch Österreich: Die jüdischen Flüchtlinge 1945–1948* (Innsbruck: Haymon, 1987).

Aleksiu, Natalia, *Dokąd dalej: Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)* (Warsaw: Trio, 2002).

Arburg, Adrian v. – Staněk, Tomáš, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů*, 3 vols. (Středokluky: Zdeněk Susa, 2010–2011).

Arendt, Hannah, *The Jewish Writings*, eds. J. Kohn – R. H. Feldman (New York: Schocken Books, 2007).

Bankier, David, ed., *The Jews Are Coming Back: The Return of the Jews to their Countries of Origin after WWII* (New York, Oxford, Jerusalem: Berghahn Books and Yad Vashem, 2005).

Bauer, Yehuda, *Flight, and Rescue: Brichach. The Organized Escape of Jewish survivors of Eastern Europe, 1944–1948* (New York: Random House, 1970).

Beneš, Edvard, „The Organization of Postwar Europe.“ in: *Foreign Affairs* 20, no. 2, 1942, str. 226–242.

Berendt, Grzegorz, „Straty osobowe polskich Żydów w okresie II wojny światowej,” in: *Polska 1939–1945: straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, eds. Wojciech Materski – Tomasz Szarota (Warsaw: IPN, 2009), str. 62–75.

Berendt, Grzegorz, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950-1956: Z dziejów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006).

Bernstein, Richard J., *Proč dnes číst Hannah Arendtovou?* (Praha: Herrmann & synové, 2022).

Brandes, Detlef, *Cesta k vyhnání 1938-1945, Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska* (Praha: Prostor, 2002).

Bronsztejn, Szyja, *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993).

Bryant, Chad – Čapková, Kateřina – Dumitru, Diana, „Undone from Within: The Downfall of Rudolf Slánský and Czechoslovak-Soviet Dynamics under Stalin“, in: *Journal of Modern History* 95, December 2023/4, str. 847–886.

Bryant, Chad, „Either German or Czech: Fixing Nationality in Bohemia and Moravia, 1939–1946” in: *Slavic Review* 61, n.4, (2002), str. 683–706.

Bulínová, Marie, ed., *Československo a Izrael v letech 1945–1956* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1993).

Cała, Alina – Datner-Śpiewak, Helena, *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968* (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, 1997).

Cała, Alina, *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej: Komisje Specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce* (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2014).

Ciesielski, Stanisław, ed., *Umsiedlung der Polen aus den ehemaligen polnischen Ostgebieten nach Polen in den Jahren 1944–1947* (Marburg and Wrocław: Herder Institut, 2006).

Cichopek-Gajraj, Anna, *Beyond Violence: Jewish Survivors in Poland, and Slovakia, 1944–48* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

Cohen, Boaz, “Survivor Caregivers and Child Survivors: Rebuilding Lives and the Home in the Postwar Period,” in: *Holocaust and Genocide Studies*, Volume 32, Issue 1 (2018), str. 49–65.

Cohen, Boaz, „The Rehabilitation of Jewish Child Holocaust Survivors, Poland, 1944–1947“, in: *Polin: Studies in Polish Jewry*, Volume 36, (2024), str. 399–417.

Cohen, Natan, „Przyczyny emigracji pisarzy Jidysz z Polski (1945-1948)”, in: *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, ed. Magdalena Ruta (Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008), str. 231–246.

Cohen, Yohanan, *Ovrím kol gevul: ‘Ha-Berīḥah’ in Polin, 1945–1946* (Tel Aviv: Zmora-Bitan, 1995).

Cramsey, Sarah A., *Uprooting the Diaspora: Jewish Belonging and the “Ethnic Revolution” in Poland and Czechoslovakia, 1936–1946* (Bloomington: Indiana University Press, 2023).

Cukierman, Icchak, *Nadmiar pamięci (siedem owych lat). Wspomnienia 1939–1946* (Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000).

Čapková, Kateřina, „Between Expulsion and Rescue: The Transports for German-speaking Jews of Czechoslovakia in 1946,” in: *Holocaust and Genocide Studies*, 32 (2018), str. 66–92.

Čapková, Kateřina, „Dilemmas of Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland“, in: *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*, eds. Francoise S. Ouzan – Manfred Gerstenfeld (Leiden and Boston: Brill 2014), str. 63–75.

Čapková, Kateřina, „Erased from History: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia,” in: *Jewish Lives under Communism New Perspectives*, eds. Kateřina Čapková – Kamil Kijek (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2022), str. 35–53.

Čapková, Kateřina – Frankl, Michal, *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938* (Praha: Nakladatelství Paseka, 2008).

Čapková, Kateřina, “Periphery and Center: Jews in the Bohemian Lands from 1945 to the Present” in: *Prague and beyond: Jews in the Bohemian lands*, eds. Kateřina Čapková – Hillel J. Kieval (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2021), str. 235–279.

Čapková, Kateřina, „Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti“ in: *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami*, eds. Kateřina Čapková – Hillel J. Kieval (Praha: NLN, 2022), str. 293–346.

Čapková, Kateřina – Rechter, David, eds., *Židé, nebo Němci? Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu. Židé – dějiny – paměť.*, svazek 06, (Praha: NLN, 2019).

Dekel, Ephraim, *B’riha: Flight to the Homeland* (New York: Herzl Press, 1972).

Douglas, Ray M., *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans after the Second World War* (New Haven and London: Yale University Press, 2012).

Engel, David, *Ben shiḥrur li-veriḥah: Nitsole ha-sho’ah be-Polin vaha-ma’avak ’al hanhagatam, 1944–1946* (Tel Aviv: Am ’oved, 1996).

Engel, David, „Patterns of Anti-Jewish Violence in Poland, 1944–1946,” in: *Yad Vashem Studies* 26 (1998), str. 43–85.

Frank, Matthew, „Reconstructing the Nation-State: Population Transfer in Central and Eastern Europe, 1944–8“ in: *The Disentanglement of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Postwar Europe, 1944–49*, eds. Jessica Reinisch – Elizabeth White (London: Palgrave Macmillan, 2011), str. 27–47.

Frankl, Michal, *Občané země nikoho. Uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938–1939* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2023).

Friedl, Jiří, *Domů, a za svobodou, Role Československa v migracích obyvatel Polska v letech 1945–1958* (Praha: Academia– Historický ústav, 2020).

Friedl, Jiří, „Palestine must be the ultimate goal”. Count František Schönborn's report of September 1945 on Jewish refugees from Poland in Czechoslovakia, in: *Slovanský přehled* 104, 2018, no 1, str. 135–158.

Friedl, Jiří, „Plán z let 1946–1947 na usídlení židovských uprchlíků z Polska v Československu“ in: *Slovanský přehled: historická revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy* 100, no. 2 (2014), str. 323–341.

Friedl, Jiří, „Repatriace polských a českých občanů po druhé světové válce v polské a české historiografii“, in: *Český časopis historický* 116, 2018, č. 2, str. 426–446.

Friedla, Katharina, „„I am rushing with millions of others to the battlefield “– Jewish Soldiers in the Polish Army in the Soviet Union, 1943–1946“, in: *Polish Jews in the Soviet Union (1939–1959): History and Memory of Deportation, Exile, and Survival*, eds. Katharina Friedla – Markus Nesselrodt (Boston: Academic Studies Press, 2021), str. 70–109.

Frommer, Benjamin, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (Cambridge University Press: 2004).

Gatrell, Peter, „Trajectories of Population Displacement in the Aftermaths of Two World Wars“, in: *The Disentanglement of Populations: Migration, Expulsion and Displacement in Postwar Europe, 1944–49*, eds. Jessica Reinisch – Elizabeth White (London: Palgrave Macmillan, 2011), str. 3–26.

Gawron, Edyta, „Powojenna emigracja Żydów z Polski, przykład Krakowa“ in: *Następstwa zagłady Żydów 1944–2010*, eds. Monika Adamczyk-Garbowska – Feliks Tych (Lublin: Żydowski Instytut Historyczny, Lublin 2011), str. 413–437.

Grabski, August – Berendt, Grzegorz, *Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holokauście* (Warsaw: Żydowski Instytut Historyczny, 2003).

Grabski, August, *Centralny Komitet Żydów w Polsce (1944–1950). Historia polityczna*, (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2015).

Grajek, Stefan, *Po wojnie i co dalej, Żydzi w Polsce w latach 1945–1949* (Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2003).

Grossmann, Atina, *Jews, Germans, and Allies: Close encounters in occupied Germany*, (Princeton University Press, 2007).

Holian, Anna, *Between National Socialism and Soviet Communism: Displaced Persons in Postwar Germany* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2011).

Jurek, Tomasz – Friedl, Jiří – Řezník, Miloš – Wihoda, Martin, *Dějiny Polska* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017).

Kaganovitch, Albert, “Stalin’s Great Power Politics, the Return of Jewish Refugees to Poland, and Continued Migration to Palestine, 1944–1946,” in: *Holocaust and Genocide Studies*, 1 (2012), str. 59–94.

Kamenec, Ivan, „Protižidovský pogrom v Topolčanech v září 1945,“ in: *Acta contemporanea*, ed. Jindřich Pecka (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998), str. 80–94.

Kaňák, Petr, „Ubytovací tábory pro nuceně nasazené na území protektorátu“, in: „*Nepřicházeli práce k Tobě*“ – „*Kommt die Arbeit nicht zu Dir*“. *Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech – Verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten: studie*, kolektiv pracovníků Kanceláře pro oběti nacismu (Praha 2003), str. 33–46.

Kaplan, Karel, „Československo a Izrael v letech 1947–1953“, in: *Československo a Izrael 1947–1953: studie*, eds. Jiří Dufek – Karel Kaplan – Vladimír Šlosar (Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993), str. 9–107.

Kaplan, Karel, *K politickým procesům v Československu 1948–1954, Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968* (Praha: AV ČR, Ústav pro soudobé dějiny, 1994).

Kersten, Krystyna, „Forced Migration and the Transformation of Polish Society,“ in: *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*, eds. Philipp Ther – Ana Siljak (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001), str. 75–86.

Kichelewski, Audrey, „Imagining the Jews in Stalinist Poland: Nationalists or Cosmopolites?“ in: *European Review of History: Revue européenne d’histoire*, vol. 17., n. 3 (2010), str. 505–522.

Kichelewski, Audrey, „To Stay or Go? Reconfigurations of Jewish Life in Post-War Poland 1944–1947“ in: *Seeking Peace in the Wake of War: Europe 1943–1947*, eds. Stefan-Ludwig Hoffmann – Peter Romijn – Sandrine Kott – Olivier Wieviorka (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015), str. 183–202.

Kijek, Kamil, „Aliens in the Lands of the Piasts: The Polonization of Lower Silesia and Its Jewish Community 1945–50“ in: *Jews and Germans in Eastern Europe: Shared and Comparative Histories*, ed. Tobias Grill (Berlin: Walter de Gruyter, 2018), str. 534–555.

Kijek, Kamil, “Only Ashes? Jewish Visitors to the New Poland in 1946 and the Future of Polish Jewry” in: *Journal of Modern European History*, vol. 20, n. 1 (2022), str. 111–126.

Kimche, Jon – Kimche, David, *The Secret Roads: The “Illegal” Migration of a People, 1938–1948* (London: Secker & Warburg, 1954).

Koeltzsch, Ines – Frankl, Michal – Niedhammer, Martina, „Stát se Českoslováky: Židé v Českých zemích, 1917–1938“, in: *Židé v českých zemích. Společná cesta dějinami*, eds. Kateřina Čapková – Hillel J. Kieval (Praha: NLN, 2022), str. 191–240.

Kochavi, Arieh J., „Britain and the Jewish Exodus from Poland following the Second World War“ in: *Polin: Studies in Polish Jewry* 7 (1992), str. 161–175.

Kochavi, Arieh J., *Post-Holocaust Politics: Britain, the United States, and Jewish Refugees, 1945–1948* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2001).

Korzeniowski, Józef, „Bibliografia czasopism żydowskich w PRL (1944-1950)“, in: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, n.3-4, (1986), str. 143–154.

Kroupová, Anna, *Židovské instituce v Dolním Slezsku v 50. a 60. letech 20. století* (Diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2019).

Krzyżanowski, Łukasz, *Dom, którego nie było. Powroty ocalałych do powojennego miasta* (Czarne, Wołowiec 2016).

Láníček, Jan, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe* (New York: Bloomsbury Academic, 2017).

Láníček, Jan, *Czechs, Slovaks, and the Jews, 1938–48: Beyond Idealization and Condemnation* (London: Palgrave Macmillan, 2013).

Láníček, Jan, „What Did It Mean to Be Loyal? Jewish Survivors in Post-War Czechoslovakia in a Comparative Perspective,” in: *Australian Journal of Politics and History*, vol. 60, n. 3, (2014), str. 384–404.

Leibner, William, *Brichah or Brihah: Hebrew for Escape or Flight* (New York: JewishGen, an affiliate of the Museum of Jewish Heritage – A Living Memorial to the Holocaust, 2017).

Lônčíková, Michala, „The End of War, the End of Persecution? Post-World War II Collective Anti-Jewish Violence in Slovakia,” in: *History in Flux*, 1 (2019), str. 151–164.

Mankowitz, Zeev W., *Life Between Memory and Hope: The Survivors of the Holocaust in Occupied Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

Marciniak, Wojciech, „Repatriation of Polish Catholics and Jews from Distant Parts of the Soviet Union“ in: *Polish Jews in the Soviet Union (1939–1959): History and Memory of*

Deportation, Exile, and Survival, eds. Katharina Friedla – Markus Nesselrodt (Boston: Academic Studies Press, 2021), str. 110–129.

Melchior, Małgorzata, *Zagłada a tożsamość. Polscy Żydzi ocaleni "na aryjskich papierach". Analiza doświadczenia biograficznego* (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2004).

Michlic, Joanna B., *Jewish Children in Nazi-Occupied Poland: Survival and Polish-Jewish Relations During the Holocaust as Reflected in Early Postwar Recollections* (Jerusalem: Yad Vashem Publications, 2008).

Mlynárik, Ján, *Dějiny Židů na Slovensku* (Praha: Academia, 2005).

Myers Feinstein, Margarete, *Holocaust Survivors in Postwar Germany, 1945–1957* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

Oertel, Christine, „Vienna: Gateway to Freedom? The Bricha and the Rothschild Hospital,” in: *Journal of Israeli History: Politics, Society, Culture* 3 (1998), str. 1–13.

Paczkowski, Andrzej, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995).

Pisarski, Maciej, „Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1951,” in: *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, eds. August Grabski – Maciej Pisarski – Albert Stankowski (Warsaw: Trio, 1997), str. 13–81.

Polonsky, Antony, *The Jews in Poland and Russia: Volume III: 1914 to 2008* (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2012).

Porat, Dina, *Me-‘ever le-gishmi: parashat chayay shel Aba Kovner* (Tel Aviv: Am Oved, 2000).

Prekerowa, Teresa, „Wojna i okupacja“, in: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 roku*, ed. Jerzy Tomaszewski (Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1993), str. 333–348.

Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským: soudní zápis, Praha 1953.

Redlich, Shimon, *Life in Transit: Jews in Postwar Lodz, 1945–1950* (Boston: Academic Studies Press, 2010).

Rucker, Laurent, *Staline, Israël et les Juifs* (Paris: Presses Universitaires de France, 2001).

Ruta, Magdalena, „Tematy literatury jidysz w Polsce lat 1945–1949. Rekonesans badawczy“, in: *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, ed. Magdalena Ruta (Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008), str. 247–276.

Semczyszyn, Magdalena, „Polski Szlak Brichy: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1944–1947,“ in: *Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych – doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie*, eds. Magdalena Semczyszyn – Jarosław Syrynk (Warsaw, Szczecin, Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2014), str. 255–276.

Sommer Schneider, Anna, *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady: Działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989* (Cracow: Księgarnia Akademicka, 2014).

Spurný, Matěj, *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960* (Praha: Antikomplex, 2011).

Stankowski, Albert – Weiser, Piotr, „Demograficzne skutki Holokaustu,“ in: *Następstwa zagłady Żydów: Polska 1944–2010*, eds. Feliks Tych – Monika Adamczyk-Garbowska (Lublin: ŻIH, 2011), str. 15–38.

Stola, Dariusz, „Jewish emigration from communist Poland: the decline of Polish Jewry in the aftermath of the Holocaust“, in: *East European Jewish Affairs*, vol. 47, nos 2-3, 2017, str. 169–188.

Stola, Dariusz, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989* (Warsaw: Instytut pamięci narodowej, 2012).

Szaynok, Bożena, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000).

Szaynok, Bożena, „Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1945–1947,“ in: *Przegląd Polonijny* 2 (1995), str. 31–46.

Szaynok, Bożena, *Pogrom Żydów w Kielcach, 4. lipca 1946* (Warszawa, 1992).

Szaynok, Bożena, „Problematyka Żydowska w politice komunistów w latach 1949–1953“, in: *Nusech Pojln. Studia z dziejów kultury jidysz w powojennej Polsce*, red. Magdalena Ruta (Kraków: Wydawnictwo Austeria, 2008), str. 9–49.

Szaynok, Bożena, *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968* (Warszawa: Instytut pamięci narodowej, 2007).

Šmok, Martin, “Every Jew is a Zionist, and every Zionist is a spy!” The story of Jewish social assistance networks in Communist Czechoslovakia, in: *East European Jewish Affairs*, 2014, vol. 44, n. 1, str. 70–83.

Ther, Philipp – Siljak, Ana, eds., *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001).

Ther, Philipp, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten: “Ethnische Säuberungen» im modernen Europa”* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011).

Tokarska-Bakir, Joanna, *Pod klątwą. Społeczny portret pogromu kieleckiego*, vol. 1 a 2 (Warsawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2018).

Velkovich, Serafima, “Polish Citizenship as a Way to Freedom: How Soviet Jews Escaped Totalitarian Regime Using Polish Documents” in: *Polish Jews in the Soviet Union (1939–1959): History and Memory of Deportation, Exile, and Survival*, eds. Katharina Friedla – Markus Nesselrodt (Boston: Academic Studies Press, 2021), str. 130–142.

Warhaftig, Zorach, *Uprooted Jewish Refugees and Displaced Persons After Liberation* (New York: Institute of Jewish Affairs, 1946).

Węgrzyn, Ewa, *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomulkowska 1956–1960* (Kraków: Austeria 2016).

Zahra, Tara, *The Lost Children: Reconstructing Europe’s Families after World War II* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015).

Żaroń, Piotr, *Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1990).

Internetové zdroje

CHABAD.org. [online]. New York: Chabad-Lubavitch Media Center, [cit. 2025-06-26]. Dostupné z: <https://www.chabad.org/>

CENTROPA. [online]. Vienna: Centropa, [cit. 2025-06-26]. Dostupné z: <https://www.centropa.org/en>

Bożena Szaynok, Wstęp. Kontekst historyczny. [online]. POLIN Museum of the History of Polish Jews, [2018]. [cit. 21. 12. 2024]. Dostupné z: https://www.polin.pl/pl/system/files/attachments/wstep_kontekst_historyczny_0.pdf

Vojenský historický ústav Praha. *Historie Vojenského technického muzea Lešany* [online]. [cit. 2025-06-26] Dostupné z: <https://www.vhu.cz/muzea/zakladni-informace-o-vtm-lesany/historie-vtm-lesany/>

7. Seznam obrázků

Obr. č. 1	29
Obr. č. 2	79
Obr. č. 3	80
Obr. č. 4	81
Obr. č. 5	84

8. Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1: AŽIH, AJDC (1945–1950), sign. 350-54: Sekretariat. Sprawy organizacyjne AJDC w Polsce. Sprawozdanie z akcji pomocy ofiarom pogromu w Kielcach przeprowadzonej przez AJDC w Polsce w okresie od 8 do 14. 7. 1946 r.: Prasa polska o pogromie w Kielcach.

Příloha č. 2: AŽIH, AJDC (1945–1950), sign. 350. 1363. Wydział Emigracyjny. Akta organizacyjne. Biuletyn AJDC w Paryżu: Jointfund Emigration Paris – Information manual memorandum: Oct. 16. 1946, South Africa.

Příloha č. 3: AŽIH, 351, Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society w Polsce (1946–1949), Akta organizacyjne. Sprawozdanie miesięczne z działalności za rok 1946. Załącznik. Sprawozdania oddziałów za 1946–1947: Sprawozdanie z działalności HIAS na terenie RP za okres od 15. 2. do 15. 8. 1946 r.

Příloha č. 4: ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, zpráva Ministerstva vnitra pro velitelství SNB. z 1. října 1945.

Příloha č. 5: NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, zpráva o nezdařené repatriaci ze dne 24. ledna 1947.

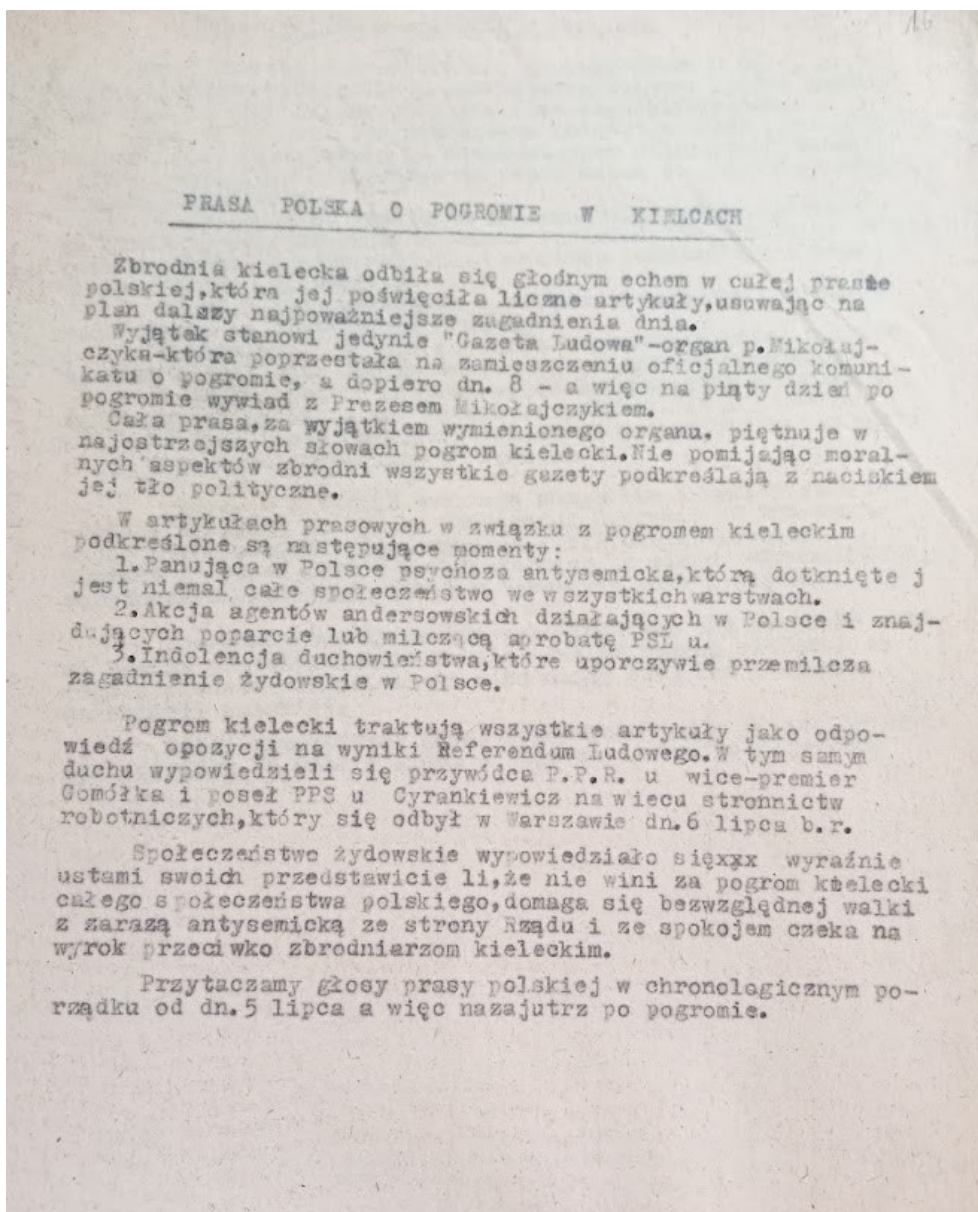
Příloha č. 6: CZA Jerusalem, The World Jewish Congress Office in London, 1940–1955, C2-1177: Repatriation 1945–1947, urgent telephone message from Lt. Barber in Prague, 11 March [1946].

Příloha č. 7: Svědectví Elchanana Gafniho (24. srpna 1960), židovského emisara, Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 14-22.6.

Příloha č. 8: Rozhovor s Isarem ben Cvi, vedený Hayou Cohen Tanenbaum (26. srpna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 9-25.

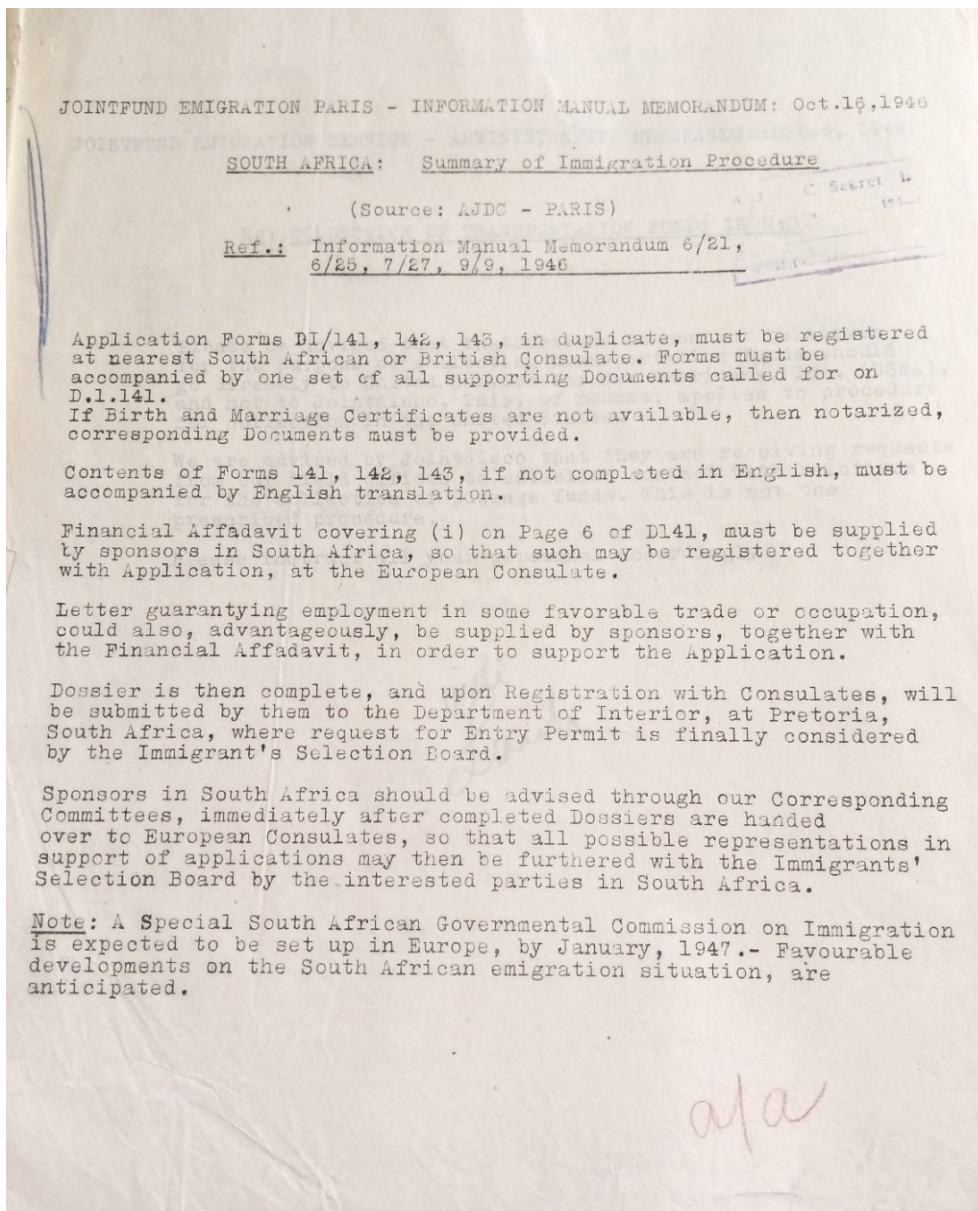
Příloha č. 1: AZIH, AJDC (1945–1950), sign. 350-54: Sekretariat. Sprawy organizacyjne AJDC w Polsce. Sprawozdanie z akcji pomocy ofiarom pogromu w Kielcach przeprowadzonej przez AJDC w Polsce w okresie od 8 do 14. 7. 1946 r.: Prasa polska o pogromie w Kielcach.

Dokument nazvaný „Polský tisk o pogromu v Kielcích“ z fondu JDC poskytuje přehled reakcí polských médií na pogrom v Kielcích ze 4. července 1946. Text upozorňuje na opožděnou reakci oficiálního tisku; deník *Gazeta Ludowa* přinesl oficiální odsouzení pogromu až 8. července, tedy čtyři dny po události. Média interpretovala násilí převážně jako výsledek destabilizačních snah politické opozice. Dokument zároveň zachycuje prohlášení židovských organizací, které naléhavě volaly po spravedlnosti a potrestání pachatelů.

Příloha č. 2: AŽIH, AJDC (1945–1950), sign. 350. 1363. Wydział Emigracyjny. Akta organizacyjne. Biuletyn AJDC w Paryżu: Jointfund Emigration Paris – Information manual memorandum: Oct. 16. 1946, South Africa.

Memorandum pařížské kanceláře JDC o možnosti emigrace do Jihoafrické republiky. Jeho text obsahuje informace o podmínkách a požadavcích na dokumentaci potřebnou k podání žádosti a schválení pro vstup do země.

Příloha č. 3: AŽIH, 351, Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society w Polsce (1946–1949), Akta organizacyjne. Sprawozdanie miesięczne z działalności za rok 1946. Załącznik. Sprawozdania oddziałów za 1946–1947: Sprawozdanie z działalności HIAS na terenie RP za okres od 15. 2. do 15. 8. 1946 r.

Zpráva z fondu HIAS podává přehled o činnosti této židovské pomocné organizace za období od února do srpna 1946. Uvádí počet osob, které využily její pomoci, spolu se seznamem zemí, do nichž tito lidé plánovali emigrovat. Popisuje také formy poskytované pomoci, jako je právní poradenství ohledně dokladů a zajišťování kontaktů s příbuznými žadatelů v zahraničí.

HIAS OF AMERICA
WARSZAWA

Warszawa, d. _____ 194____
ul. Piłsa 43.

1

SPRAWOZDANIE
z działalności "Hias of America" na terenie Rzeczypospolitej
Polskiej za okres od 15 lutego do 15 sierpnia 1946 r.

Przesyłając niniejsze sprawozdanie zaznaczyć musimy z góry, iż działalność nasza na terenie Rzeczypospolitej Polskiej początkowo miała charakter prowizoryczny ze względu na czysto technicznych, a to spowodowało brak lokalu. W pierwszym okresie naszej działalności biuro mieściło się w Hotelu Sejnowym, w pokoju zajmowanym przez dyrektora Leona Altera, następnie zaś przy ul. Puławskiej 41 w mieszkaniu prywatnym naszego współpracownika. Dopiero od dn. 1 czerwca rb. po dokonaniu remontu lokalu przy ul. Piłsa XI Nr. 43 biuro nasze rozpoczęło swą prawidłową działalność. Dlatego też okres sprawozdawczy obejmuje czas od 15 lutego do 15 sierpnia rb.

W okresie sprawozdawczym towarzystwo nasze uruchomiło swą centralę w Warszawie przy ul. Piłsa XI Nr. 43 oraz oddziały w Łodzi przy ul. Roosevelta 1 i w Krakowie przy ul. Młodowej 11. Przyczyną tego, ze względu na duże skupienie emigrantów żydowskich na Dolnym Śląsku, towarzystwo nasze usadowiło we Wrocławiu swego korespondenta.

W okresie sprawozdawczym w biurach naszego towarzystwa zostało zarejestrowanych 3128 emigrantów, którym udzieliliśmy pierwszych informacji o możliwościach emigracyjnych, porad prawnych przy wyrobieniu dokumentów potrzebnych do podróży oraz formalności niezbędnych do otrzymania wiz wjazdowych i tranzytowych, sprowadziliśmy właściwe dokumenty, uprawniające do emigracji, nawiązaliśmy kontakty z rodzinami w krajach emigracyjnych mające na celu zapewnienie pokrycia kosztów podróży i nabycie biletów okrętowych oraz dokonaliśmy całego szeregu interwencji w konsulatach, które doprowadziły w licznych wypadkach do udzielenia wiz i wreszcie przeprowadziliśmy poszukiwania krewnych w odnośnych krajach, adresy których podczas okresu wojennego zostały zagubione.

Poniżej podajemy szczegółową statystykę zarejestrowanych u nas emigrantów.

Mężczyzn	1360
Kobiet	1253
Dzieci	515
	3128

Udających się do następujących krajów emigracyjnych

USA	2398
Australja	222
Brazylja	115
Argentyna	37
Boliwja	34
Chile	11
Kolumbia	5
Kuba	69
Meksyk	31
Paragwaj	14
Urugwaj	22
Ekwador	1
Poł. Afryka	1
Kanada	2
Nicaragua	5
Palestyna	32
Anglja	34
Belgja	9
Francja	62

Příloha č. 4: ABS, RBS, sign. 304-257-6, Polští Židé: Zprávy o hromadném organizovaném útěku Židů z Polska do ČSR, zpráva Ministerstva vnitra pro velitelství SNB. z 1. října 1945.

Zpráva vyjadřuje znepokojení československých úřadů nad rostoucím počtem židovských uprchlíků, kteří překračovali polsko-československé hranice bez platných dokladů. Kromě těchto obav dokument upozorňuje na podezření, že mezi uprchlíky se nachází také osoby, jejichž cílem je narušit politickou stabilitu země.

MINISTERSTVO VNITRA

Č. S. - 18633/1945. 91/12

V PRAZE dne 1. oktobra 1945. ↑

353 / *10/15*
(pobocnik)

Sbor Národnej Bezpečnosti.
Zemské veliteľstvo - expositúra
Moravská Ostrava -

Predmet : Hromadné organizované sťahovanie
Židov z Polska.

Ministerstvo vnútra, odbor pre politické spravodajstvo na Vaše hlásenie čis. 49/dáv. zo dňa 29.8.1945 Vám sdeľuje toto :
Už vo viacerých prípadoch bolo zistené, že poľskí príslušníci - najmä židovského pôvodu - prechádzajú z Poľska do Československa bez riadnych cestovných pasov. Medzi týchto Židov vpašujú sa taktiež iné osoby nepohodlné, ktoré sledujú politické ciele v Československu a úmyselne zapríčiňujú rozvrat medzi obyvateľstvom v pohraničí Československo - poľskom.

Odvolávajú sa na horeuvedené udalosti, nariaďuje sa prísna kontrola nad takými a podobnými prípadmi. Poľskí príslušníci nemsajúci riadnych cestovných pasov, nech sú vracaní do Poľska. Všetké podozrivé osoby nech sú zadržané, prípadne predané vyšším príslušným úradom.

Za ministra :
Dr. Toman v.r.

Hlavné veliteľstvo S.N.B.
P r a h a.

Zasiela sa v opise na vedomie.

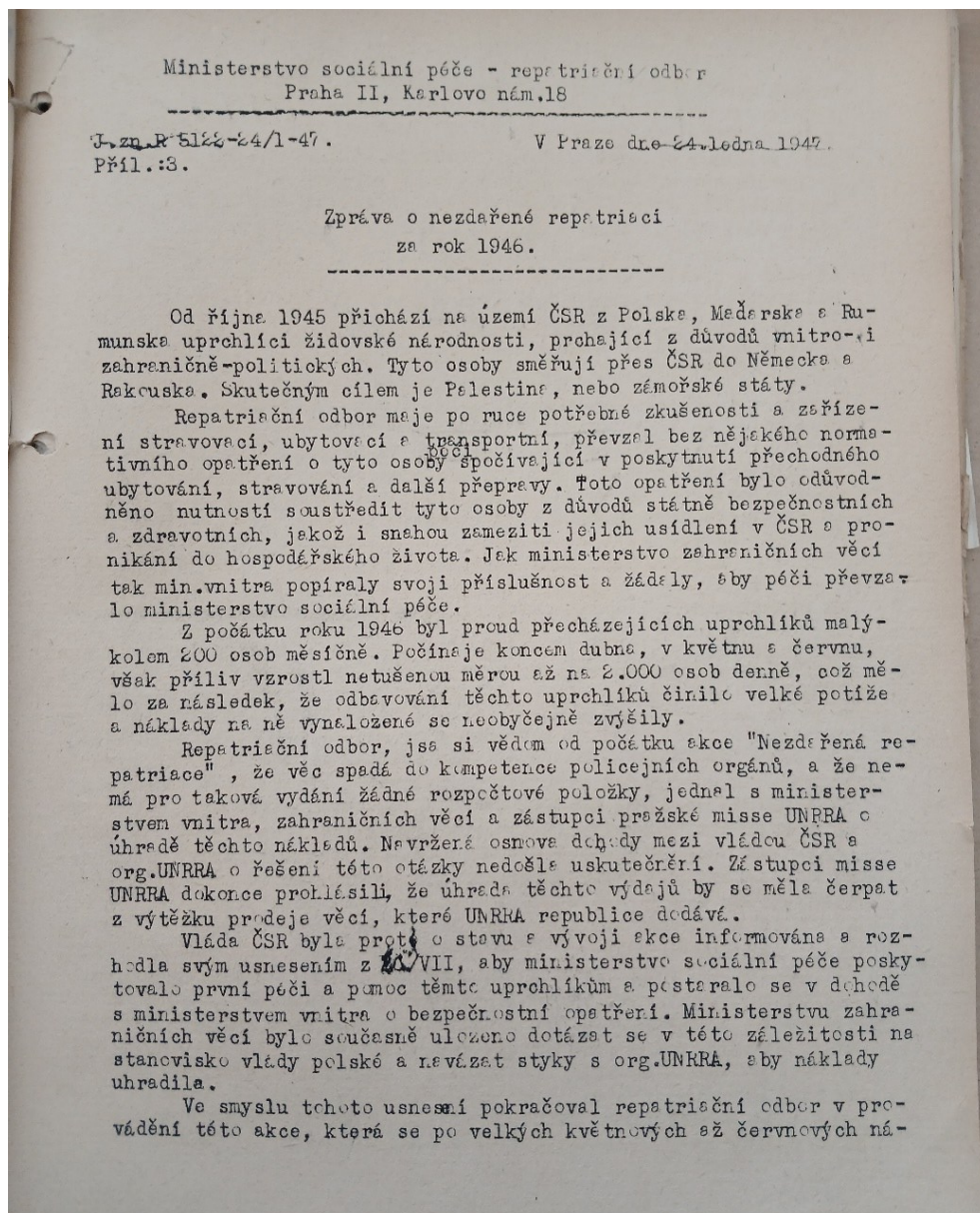
Za ministra :
Toman

SBOR NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI HLAVNÍ VELITELSTVÍ	
Došlo dne - 5. X. 1945	
353 dáv	PRII: - / -

h 10. 10. 1945

Příloha č. 5: NA ČR, MPSP-R, kart. 757, inv. č. 842, zpráva o nezdařené repatriaci ze dne 24. ledna 1947, str. 1-3.

Třístránková zpráva repatričního odboru ministerstva práce a sociální péče informuje o tom, jak československé úřady organizovaly pomoc pro židovské uprchlíky z Polska (pod názvem Nezdařená repatriace). Dokument rovněž zaznamenává spolupráci s mezinárodní organizací UNRRA a židovskými humanitárními organizacemi, které se podílely na péči o uprchlíky, jejich ubytování a tranzitu přes Československo.

valech uprchlíků do pohraničních repatriačních středisk v Náchodě a Broumově ustálila a probíhala dále organizovaně. Dopravní odd. repatriačního odboru ve spolupráci s min. vnitra a min. dopravy zřídilo zvláštní vlakové soupravy, kterými byli uprchlíci přepravováni do Bratislavy a Děvinské Nové Vsi za doprovodu SNB. Odtud byli pěčí repatriačního střediska v Bratislavě, které se do akce zapojilo, přepraveni dál do Vídně a Lince.

Mimo to do Prahy přicházející uprchlíci podchyčováni a umístováni v repatriačních táborech Dáblice a Hloubětín. Zde vyčkali buď přidělení cestovních povolení k cestě do Francie, Belgie, Švýcar, Itálie, USA či do jihoamerických států, nebo byli odsunuti do Aše, kde přecházeli do Německa. Tato cesta byla v září 46 rozhodnutím min. vnitra zrušena. Takovým způsobem prošlo měsíčně až 40.000, osob. Po tuto dobu se do listopadu 1946 současně v Praze vystřídalo kolem 3.000 osob měsíčně, které byly v Dáblicích a Hloubětíně přechodně ubytovány.

O transporty těchto osob se ve spolupráci s ministerstvem sociální péče staraly i pomocné žid. organizace a náboženské obce v čele s American Distribution Comittes. Poskytovaly jim přílepkové ke stravě repatriačním odborem dodané a pomáhaly při přepravě přes hranice - hlavně z Polska do Náchoda a z Děv. Nové Vsi do Vídně.

Repatriační odbor současně jednal dále o úhradě nákladů dosud vzniklých a v blízké budoucnosti předpokládaných, s příslušnými ministerstvy a UNRROU. Jednání vyzněla v tom smyslu, že měla být otevřena nová položka v rozpočtu ministerstva sociální péče /transit polských uprchlíků přes ČSR/, ve kterých se zatím v rámci mimořádných výdajů účtovaly náklady za provádění akce do konce r. 1946. Dále bylo ustanoveno, aby bylo jednáno přímo s UNRROU ve Washingtonu a to ve smyslu příslibu člena pražské misie UNRRY, že náklady za vydané potraviny od 5.1.46 bude UNRRA hradit. Pro toto jednání bylo sestaveno předběžné vyúčtování /viz příl. 1.-2./, ze kterého jest patrné, že od počátku akce bylo přepraveno, ubytováno a stravováno do 1.9.1946 204.771 osob /včetně 18.100 osob, které byly přepraveny několikrát/ a vynaloženo celkem Kčs 48.509.079. V tomto vyúčtování jest obsazen částkou Kčs 430.000,- i částečný náklad za zřízení tábora pro uprchlíky v Kuklenách a Hradce Králové. Celkový náklad tohoto tábora dle později došlého vyúčtování obnáší Kčs 1.157.552,60 a byl dodatečně ve Washingtonu předložen k úhradě. Tábor byl zřízen v březnu 46 k přechodnému ubytování 300 uprchlíků Čsl. úřadem pro hosp. dářskou obnovu ve spolupráci s ministerstvem výživy a to na žádost misie UNRRA. Provoz tábora byl ukončen v květnu 46 odtransportováním uprchlíků do Německa. Jednání o úhradě ve Washingtonu v dená čsl. zástupcem Dr. Schlesingerem neměla velký úspěch. UNRRA se uvolila zaplatit pouze za potraviny do 30.9.46 ve výši 250.000 dol. = 17.500.000,- Kčs. Repatriační odbor po obdržení této zprávy ihned uvědomil příslušná ministerstva a zahájil nové porady za účelem definitivního řešení celého problému.

Celkem bylo v kalendářním roce 1946 přepraveno na trati
Měchedř - Nové Vsi 71.046 osob ve 49 zvláštních vlacích. V Děvín-
ské Nové Vsi byl postaven nový barák nákladů Kšs 300.000 s kapaci-
tou pro 300 osob. Na začátku akce bylo přes ČSR přepraveno,
případně ubytováno a stravováno 209.697 osob. Náklady na přepravu do-
sahují částky Kčs 52.406.750 (viz příl.3/). V počtu uvedených osob
jsou započítány i ty, které při provádění všeobecných repatričních
ukolů při osvobození ČSR volily směr své cesty místo do Polska do
Plzně, odkud byly přepraveny pomocí voj.amerických úřadů do Německa.

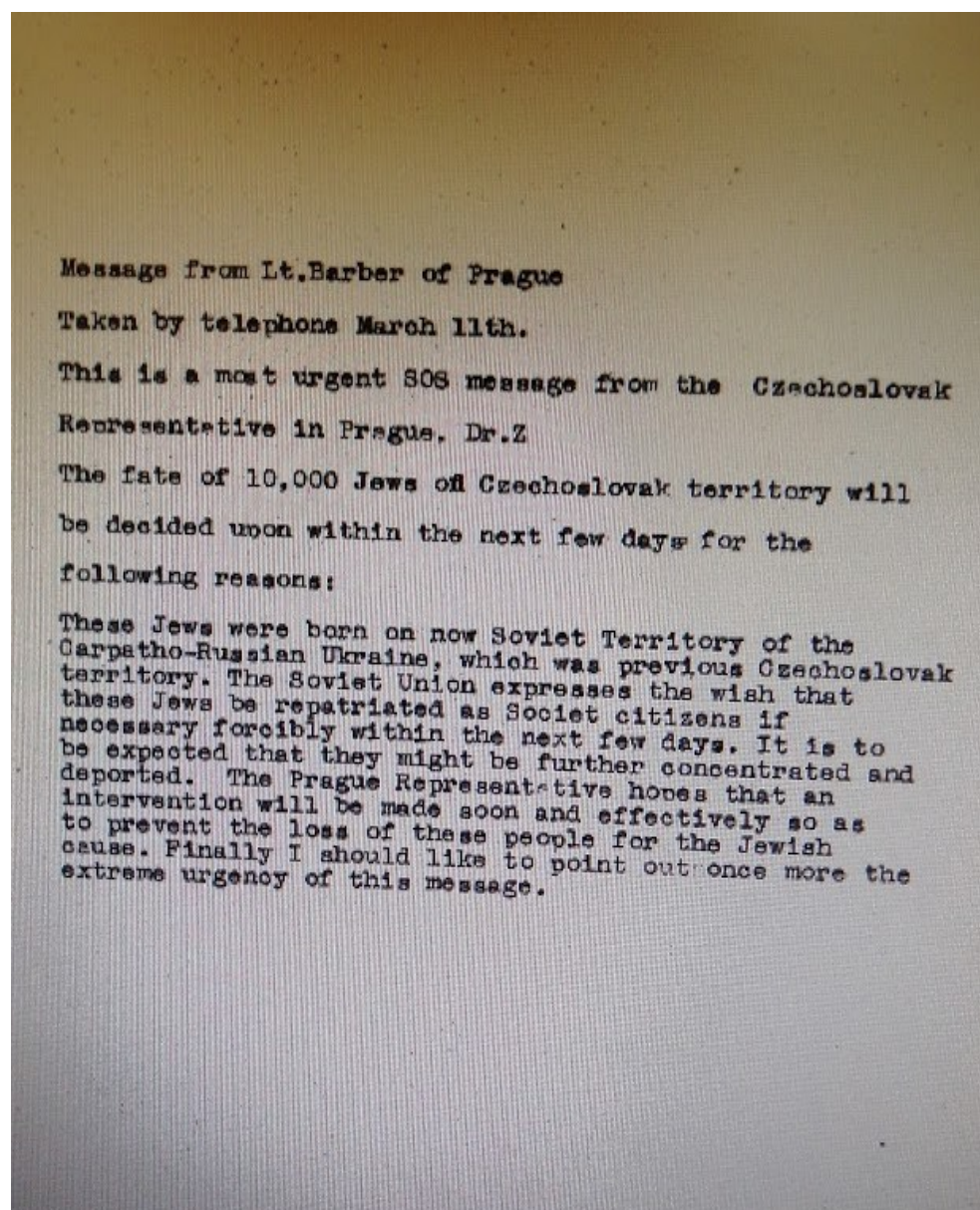
Průběh akce byl po celý rok velice rušný, v zimních měsí-
cích zvolnil, provoz však neustal. Příchodem jarních měsíců se očeká-
vá opětovné zvýšení přílivu uprchlíků.

Ku konci třeba se ještě zmínit o jednáních, která vedle mi-
nisterstva zahraničních věcí s vládou Republiky polské a velitelstvím
americké okupační armády v Německu. Jmenované ministerstvo vyřizuje
též spolu s ostatními resorty žádost Rady židovských náboženských obcí
AJDC a poradcem gen.MAC Namyho, p.F.Bernsteina o povolení přechod-
ného pobytu pro 10.000 uprchlíků.

Provádění akce vzbudilo též velký ohlas v zahraničním tisku,
hlavně v americkém a austrálském, který se sympatiemi zdůraznil klad-
ný postoj čs.vlády a její účinnou pomoc uprchlíkům při jejich transi-
tu Československem.

Příloha č. 6: *CZA Jerusalem, The World Jewish Congress Office in London, 1940–1955, C2-1177: Repatriation 1945–1947, urgent telephone message from Lt. Barber in Prague, 11 March [1946].*

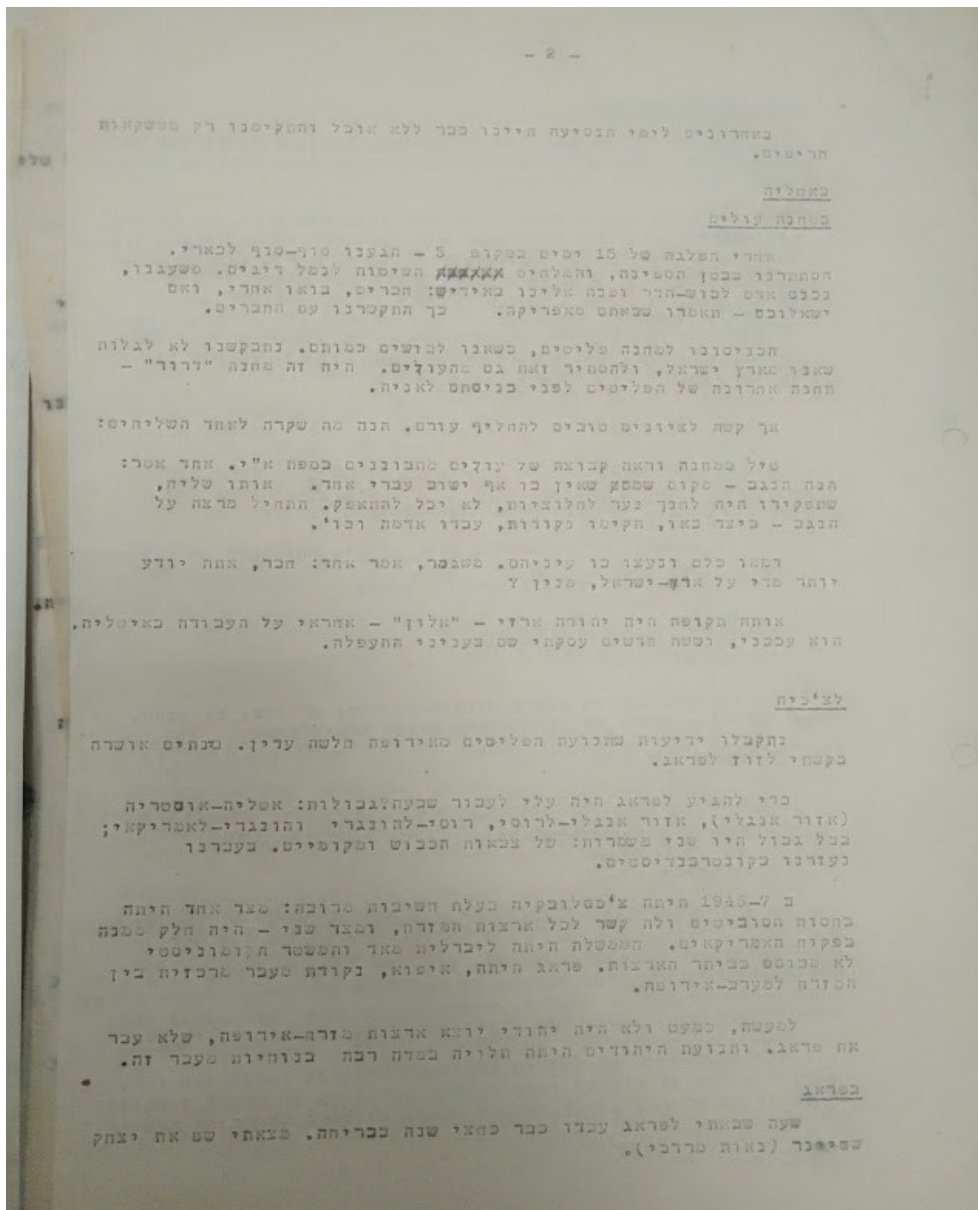
Dokument z Ústředního sionistického archivu v Jeruzalémě zaznamenává naléhavou výzvu zástupců pražské židovské obce adresovanou WJC. V ní upozorňovali na kritickou situaci Židů z Podkarpatské Rusi, kterým hrozila deportace do Sovětského svazu, a to se záměrem těmto deportacím zabránit.

Message from Lt. Barber of Prague
Taken by telephone March 11th.
This is a most urgent SOS message from the Czechoslovak
Representative in Prague. Dr. Z
The fate of 10,000 Jews of Czechoslovak territory will
be decided upon within the next few days for the
following reasons:
These Jews were born on now Soviet Territory of the
Carpatho-Russian Ukraine, which was previous Czechoslovak
territory. The Soviet Union expresses the wish that
these Jews be repatriated as Soviet citizens if
necessary forcibly within the next few days. It is to
be expected that they might be further concentrated and
deported. The Prague Representative hopes that an
intervention will be made soon and effectively so as
to prevent the loss of these people for the Jewish
cause. Finally I should like to point out once more the
extreme urgency of this message.

Пříloha č. 7: Svědectví Elchanana Gafniho (24. srpna 1960), židovského emisara, Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 14-22.6.

Emisar Elchanan Gafni ve svém svědectví popisuje svůj příjezd do Československa. Hovoří o tom, že Československo bylo v letech 1945–1947 důležitou tranzitní zemí, a zdůrazňuje, že jeho územím prošel prakticky každý židovský uprchlík, který chtěl opustit východní Evropu. Tranzitní pohyb začal již před jeho příjezdem. Gafni také poznamenává, že tehdejší československá vláda byla ve srovnání s jinými východními zeměmi relativně liberální a komunistický režim nebyl tak ukotven jako v jiných zemích. Země se nacházela pod vlivem Sovětského svazu, ale zároveň i Spojených států. To vše emigraci usnadnilo.

Příloha č. 8: *Rozhovor s Isarem ben Cvi, vedený Hayou Cohen Tanenbaum (26. srpna 1960), Historický archiv Hagany (Tel Aviv), složka č. 9-25, str. 1-2.*

Svědectví Isara ben Cviho, židovského emisara v poválečném Polsku, popisuje organizaci útěku polských Židů do Palestiny. Mnozí z nich přežili válku v odlehlých oblastech Sovětského svazu a na východních územích Polska, která se po osvobození stala součástí SSSR. Právě tam se sionisté pokusili obnovit své aktivity. Emisaři v přestrojení za polské vojáky vyhledávali přeživší členy Hechalucu a vybízeli je, aby v rámci poválečné repatriace odjeli do Polska, odkud mohli pokračovat v cestě do Palestiny. Činnost převaděčů byla velmi riskantní; byli sledováni sovětskými bezpečnostními složkami a hrozilo jim zatčení. Dle výpovědi Cviho měla *Bricha* organizovanou strukturu a sionisté se snažili rozšířit svůj vliv mezi co největší počet repatriantů. Jejich práci však ztěžovala skutečnost, že polská vláda povolila rekonstrukci židovských komunit na svých nově získaných územích. Ve svědectví se mimo jiné objevuje zmínka o skupině lubavičských chasidů, kteří repatriaci polských občanů využili k útěku na Západ, avšak se sionisty neudržovali kontakt.

מס' תולדות
76396
ההגנה

בן - צבי איסר

הפעולה שנעשתה בארצות המזרח

מהשטחים של רוסיה לא פסק הזרם הדק של חוזרים לפולין, אבל
הבעיה היתה לגבי שני ריכוזים גדולים;
אחת - בחלקים המזרחיים ביותר של רוסיה שלפי הידיעות היו
מרוכזים שם התלן הגדול ביותר של היהדות הפולנית שנותרה בחיים
בארצות שסופחו לרוסיה תוך כדי המלחמה, ועם גמר המלחמה - ליסא,
לסביה, אסטוניה וחלקים של רוסיה הלבנה שהיו לפני המלחמה קשורים
עם פולין וסופחו לאחר המלחמה לרוסיה. שיטת עבודתנו בשם זה היתה
לגבי החלקים המזרחיים של רוסיה - שלחנו מדי פעם בפעם שליחים
מיוחדים, לרוב במדי צבא פולני ותפקידם היה - לבוא בכצע עם שרידי
התנועות החלוציות ופעילי המפלגות ולעודדם ליציאה לדרך מתוך הבטחה
שהם לא ישארו בפולין וימשיכו דרכם לכיוון הארץ.
אשר לארצות שסופחו - המסטר בהם היה חסור ביותר והצרכים
מצדנו היו חייבים להיות זיהים ביותר.

עוד באוקטובר - נובמבר 1945 הצלחנו להקים קשר עם הועדה
המיוחדת שפעלה בליטא (קובנה) שמתפקידה היה לעזור לסירי התנועה
הציונית לעבור את הגבול לפולין. באמצעות שליחים מיוחדים ששלחתם
היתה מסוכנת ביותר העברנו כספים רבים וקבענו גם סדרי קשר. כסובן
שהפעולה עצמה נעשתה ע"י הועדה עצמה במקום, ועד דצמבר - ינואר
1945-6 הגיעו מליטא, לסביה מספר משלוחים שכללו כבין 250-300 איש.
בזמן מאוחר יותר הפעולה הצטמצמה מאד ואפשר היה לטפל בהעברת
עשרות בלבד, ובמחצית 1946 הגענו לאפשרויות עוד יותר מצומצמות
והגיעו בודדים בלבד.

בתקופת פעולה זו קרו גם שני מקרים חמורים; משלוחים נתפסו
והותקפו ע"י השלטונות הסובייטים, רובם נאסרו ובמקרה אחד היו גם
בין 4-5 הרוגים.

בראשית 1946, החליטה מפקדת הבריחה בפולין, לרכז את כל
הפעולה שהיתה קשורה בארצות המזרח, בעסקת ועדה מיוחדת שקראנו לה

- "ועדת המזרח". מסדנו לה ספכריות לספול בפרטים המיוחדים. לעומת זאת הועדה היתה חייבת להביא את הצעותיה לאשורה של מפקדת הבריחה. 'בנובמבר - דצמבר 1945 הועמד לרשות הועדה הזו, אחד מפעילי התנועה החלוצית בלסביה, שהיה בזמן ההוא באיסלניה ונשלח בתורה לפולין לין ע"י סורקיס. שמו היה לובה (הוא מת בסאר). הוא הגיע לפולין ושלחנו אותו ללסביה. אך, הוא לא הסתפק בזה ופרש פעילותו גם בחלקים של רוסיה הלבנה! שלפי הידיעות היו שם שרידים של הנער החלוצי. הוובה לקיים את הקשר אתנו היתה מוטלת עליו.

אפשר להגיד שעיקר הצלחתו של לובה - היה מאד מסור ופעיל בעבודה, אבל עיקר עבודתו היתה להזיז את השרידים של התנועה החלוצית בארצות אלה, לכיוון הריכוז של האקדחים היהודיים של פולין שהתגוררו ברוסיה המזרחית. הכל מתוך כונה שהם הצטרפו לריפוטריאנטים מפולין. ידוע היה שהסכם חילופי האוכלוסיה בין רוסיה לפולין יכנס לתוקף במרץ 1946 ופעולתנו היתה מכוונת להביא מכסימום של שרידי התנועות החלוציות וכל הנלוים אליהם לריכוזי הריפוטריאציה שהם בעיקר היו בטזרה הרחוקה, והתחנה הקרובה ביותר היתה בגליציה # בלבוב.

אם נסכם את עבודת פעולת המזרח - הצלחנו להוציא כמספר פער- לות הרפתקניות עקובות מדם - כ-200 - 300 איש, כיוונו באות אחרות של השרידים בריכוזי הריפוטריאציה וגולת הכותרת - הרכבנו על הסוני הרפוטריאנטים ראש-תץ של שרידי התנועה החלוצית והציונית.

(באותה מסגרת הגיעו חסידי לובביץ לפולין, הם ניצלו את הריפוטריאציה, לנו לא היה סגעי ישיר אתם). (אז גם הגיע הרב נורוק).

לפעשה עם התחלת הריפוטריאציה ב-1946, הפעולה המיוחדת לגבי המזרח הלכה ודעכה. (פרטים צבי נצרי).

עיקר הפעולה עם התחלת הריפוטריאציה היתה - עזרה לארגונים החלוציים והציוניים והפוליטיים להשתלט עם הזרם ההולך וגובר של החוזרים מרוסיה. יש להעריך שהגיעו החל ממרץ 1946 - יולי) אותה שנה למעלה מ-100.000 יהודים חוזרים. מדיניותה של ממשלת פולין להפוך את האוכלוסיה החוזרת הכללית בחלקים החצאים שזרמו לפולין מגרמניה, ו"א - בגבולות הדרומיים - מרובעים של פולין - מדיניות זו פתחה

מסמך
לגבי
החלוצים
היו
קיימים
לפי
העדות
לפי